

Διεθνής
Ηλεκτρονική Περιοδική Έκδοση

Θεωρία και Έρευνα στις Επιστήμες της Αγωγής

Τεύχος 72

Σεπτέμβριος 2021

Έκδοση: Παντελής Γεωργογιάννης

ISSN: 2407-9669

Πάτρα

Διεθνής
Ηλεκτρονική Περιοδική Έκδοση
με κριτές

**Θεωρία και Έρευνα
στις
Επιστήμες της Αγωγής**

Τεύχος 72

Πάτρα, Σεπτέμβριος 2021

Title: Θεωρία και Έρευνα στις Επιστήμες της Αγωγής

ISSN: 2407-9669

σ.σ. 65, σχήμα 17,5 X 25 εκ.

Εκδότης:

Παντελής Γεωργογιάννης
Αντ. Οικονόμου 8, 26504 - Αγ. Βασίλειος, Πάτρα Αχαΐας
Tel/Fax: 2610993855, 2613019948
website: <http://periodiko.inpatra.gr>
email: periodiko@inpatra.gr

Γραμματεία:

Καρβέλη Ευγενία, Φιλολόγος, *Μεταπτυχιακή φοιτήτρια του Τμήματος Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Πατρών με ειδίκευση στις Κλασικές Σπουδές*
Θεοδωρακοπούλου Σταυρούλα, Εκπαιδευτικός, *Μεταπτυχιακή φοιτήτρια του Τμήματος Επιστημών της Εκπαίδευσης και Κοινωνικής Εργασίας του Πανεπιστημίου Πατρών*

Copyright ©:

Παντελής Γεωργογιάννης
Απαγορεύεται η μερική ή ολική αναδημοσίευση του έργου αυτού, καθώς και η αναπαραγωγή του με οποιοδήποτε άλλο μέσο, χωρίς σχετική άδεια του κατόχου του Copyright.

Πολιτική δημοσίευσης άρθρων:

Η Διεθνής Ηλεκτρονική Περιοδική Έκδοση «**Θεωρία και Έρευνα στις Επιστήμες της Αγωγής**» δημοσιεύει άρθρα τα οποία έχουν υποστεί διαδικασία τυφλής κρίσης. Ωστόσο, οι απόψεις που εκφράζονται σε κάθε άρθρο απηχούν εκείνες των συγγραφέων και δεν είναι απαραίτητως αποδεκτές από την Συντακτική Επιτροπή.

Θεωρία και Έρευνα στις Επιστήμες της Αγωγής

Περιοδική έκδοση

Για την επιλογή της ύλης εφαρμόζεται το σύστημα των κριτών

Διευθυντής έκδοσης

Γεωργιογιάννης Παντελής, *τ. Καθηγητής Πανεπιστημίου Πατρών*

Συντακτική Επιτροπή

Baros Wassilios, Professor für Bildungsforschung, Universität Salzburg
Μήτσης Ναπολέων, Ομότιμος Καθηγητής Πανεπιστημίου Θεσσαλίας
Φυριπιτής Εμμανουήλ, Καθηγητής Πανεπιστημίου Αθηνών

Επιστημονική Επιτροπή

Καθηγητές

Αναστασιάδου Σοφία, Καθηγήτρια Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας
Αρχάκης Αργύρης, Καθηγητής Πανεπιστημίου Πατρών
Βεργίδης Δημήτριος, Καθηγητής Πανεπιστημίου Πατρών
Γαλανάκη Ευαγγελία, Καθηγήτρια Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών
Καψάλης Γεώργιος, Καθηγητής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
Kolioussi Lambrini, Profesora, Universidad Nacional Autónoma de México
Κουρκουτάς Ηλίας, Καθηγητής Πανεπιστημίου Κρήτης
Κροντήρη Τίνα, Καθηγήτρια Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών
Μαλαφάντης Κωνσταντίνος, Καθηγητής Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών
Πανταζής Σπύρος, Καθηγητής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
Παζιώνη-Καλλή Κατερίνα, Καθηγήτρια Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου
Πλακίτση Κατερίνα, Καθηγήτρια Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
Ρεράκης Ηρακλής, Καθηγητής Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης
Σαραφίδου Γιασεμή-Όλγα, Καθηγήτρια Πανεπιστημίου Θεσσαλίας
Σκούρτου Ελένη, Καθηγήτρια Πανεπιστημίου Αιγαίου
Villar Lecumberri Alicia, Profesora honoraria, Universidad Autónoma de Madrid

Αναπληρωτές καθηγητές

Ασημάκη-Δημακοπούλου Άννα, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Πανεπιστημίου Πατρών
Βαμβακούση Ξανθή (Ξένια), Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
Γουργιώτου Ευθυμία, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Πανεπιστημίου Κρήτης
Θάνος Θεόδωρος, Αναπληρωτής Καθηγητής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Καλεράντε Ευαγγελία, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Εκπαιδευτικής Πολιτικής, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας

Κεδράκα Κατερίνα, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια στο Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης

Μάγος Κωνσταντίνος, Αναπληρωτής Καθηγητής Πανεπιστημίου Θεσσαλίας

Μαυρίλας Δημοσθένης, Αναπληρωτής Καθηγητής Πανεπιστημίου Πατρών

Μπάκας Θωμάς, Αναπληρωτής Καθηγητής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Ξυδόπουλος Γιώργος, Αναπληρωτής Καθηγητής Πανεπιστημίου Πατρών

Φραγκούλης Ιωσήφ, Αναπληρωτής Καθηγητής ΑΣΠΑΙΤΕ

Χατζηπαναγιωτίδη Άννα, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Πανεπιστημίου Frederick Κύπρου

Επίκουροι Καθηγητές

Αρβανίτη Ευγενία, Επίκουρη Καθηγήτρια ΤΕΕΑΠΗ Πανεπιστήμιο Πατρών

Κασωτάκη-Γατοπούλου Αργυρώ, Δρ., Επίκουρη Καθηγήτρια, Hankuk University of Foreign Studies της Ν. Κορέας

Κιαπίδου Ειρήνη-Σοφία, Επίκουρη Καθηγήτρια Πανεπιστημίου Πατρών

Λαζαρίδου Αγγελική, Επίκουρη Καθηγήτρια, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας

Νιφτανίδου Θεοχαρούλα, Επίκουρη Καθηγήτρια Πανεπιστημίου Πατρών

Σαββάκης Μάνος, Επίκουρος Καθηγητής Πανεπιστημίου Αιγαίου

Στεργίου Αίδη, Επίκουρη Καθηγήτρια Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Τουρτούρας Χρήστος, Επίκουρος Καθηγητής Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

Φωτεινός Δημήτριος, Επίκουρος Καθηγητής Πανεπιστημίου Αθηνών

Λέκτορες

Τσεσμελή Στυλιανή, Λέκτορας Πανεπιστημίου Πατρών

Διδάκτορες

Ακριτίδου Δήμητρα, Δρ. Τμήματος Κοινωνιολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου Αθηνών

Αρμάος Ρέμος, Σύμβουλος Καθηγητής ΕΑΠ, Εκπαίδευση Ενηλίκων

Βαρσαμίδου Αθηνά, Δρ. Πανεπιστημίου Κρήτης

Κατσιμάρδος Βασίλης, Δρ. Παιδαγωγικής, Σχολικός Σύμβουλος Δημοτικής Εκπαίδευσης 46ης Περιφέρειας Αθήνας

Μανιάτης Παναγιώτης, Δρ. Πανεπιστημίου Αθηνών Εξωτ. Συνεργάτης, Π.Δ. 407

Μουσένα Ελένη, Δρ Εκπαιδευτικής Πολιτικής του Πανεπιστημίου Πατρών

Μπρίνια Βασιλική, Δρ στις Επιστήμες της Αγωγής και της Εκπαίδευσης του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών

Νεράντζης Δαμιανός, Δρ. Ιονίου Πανεπιστημίου στη Μεταφρασεολογία και Διδακτική Ξένων Γλωσσών

Πλιόγκου Βασιλική, Δρ. στις Επιστήμες της Αγωγής-Ειδική Επιστήμονας, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Σαχανά Ιφιγένεια, Δρ. Κλασικής Αρχαιολογίας Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

Σταυρόπουλος Αναστάσιος, Δρ. Τμήματος Μέσων Επικοινωνίας και Πολιτισμού της Σχολής Διεθνών Σπουδών Επικοινωνίας και Πολιτισμού Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών

Τσιαβού Ευαγγελία, Διδάκτωρ Πανεπιστήμιο Potsdam Γερμανίας

Τσιμπουκλή Άννα, ΣΕΠ ΕΑΠ, Υπεύθυνη Τομέα Εκπαίδευσης ΚΕΘΕΑ

Χαμπηλομάτη Παρασκευή, Δρ. Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Φιλολόγος, Διευθύντρια 2ου Λυκείου Άρτας

Περιεχόμενα

**Αρχαϊστές και Νεοελληνικός Διαφωτισμός - Οι διαστάσεις του
αττικού λόγου του λόγιου-παιδαγωγού π. Στεφάνου Κομμητά** 7

Χατζηλέλεκας Δημοσθένης

**Η ελληνική ως γλώσσα πολιτισμικής κληρονομιάς: ζητήματα
ταυτότητας και εκπαίδευσης** 19

Γιαννακού Αρετούσα - Βαρσάμη Κατερίνα

**Το λαϊκό παραμύθι από το χθες στο σήμερα. Από τους παππούδες
και τις γιαγιάδες στα εγγόνια. Μια ερευνητική διαγενεακή
προσέγγιση** 35

Φώκου Ιωάννα

**Το οπαδικό κίνημα, η οικονομική κρίση και οι επιπτώσεις της.
Μια μελέτη περίπτωσης** 49

Λιάπης Μάρκος - Γκίτσος Ιωάννης

Χατζηλέλεκας Δημοσθένης

Αρχαϊστές και Νεοελληνικός Διαφωτισμός - Οι διαστάσεις του αττικού λόγου του λόγιου- παιδαγωγού π. Στεφάνου Κομμητά

Περίληψη

Η βασική θεωρητική ιδέα της εργασίας από την οποία ξεκινήσαμε την έρευνά μας είναι η παρουσίαση των διαστάσεων της έννοιας της Αττικής διαλέκτου στο έργο του λόγιου-παιδαγωγού π. Στεφάνου Κομμητά. Θέλαμε να διασαφηνίσουμε τις θέσεις ενός από τους πιο παρεξηγημένους λόγιους του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, ο οποίος χαρακτηρίστηκε ως στείρος αρχαϊστής και συντηρητικός. Ως μεθοδολογικό εργαλείο στην επεξεργασία και ανάλυση των κειμένων, χρησιμοποιήθηκε η ιστορική - ερμηνευτική μέθοδος και η ανάλυση περιεχομένου. Από τη μελέτη μας αυτή διαπιστώσαμε ότι ο λόγιος-παιδαγωγός δεν είναι στείρος αρχαϊστής ούτε συντηρητικός. Ο αττικός λόγος που ευαγγελίζεται, αποτελεί τη διάλεκτο-σύμβολο, που ενσαρκώνει τον δυνατό και υψηλό λόγο, τον λειτουργικό επικοινωνιακά, τον γνήσιο ελληνικό λόγο στη δομή του, που θα αποτελεί εσαεί το λεξικό-θησαυροφυλάκιο από το οποίο οι Νεοέλληνες θα αξιοποιούν τις ανεξάντλητες δυνατότητές του.

Λέξεις-κλειδιά: Νεοελληνικός Διαφωτισμός, Αττική διάλεκτος, αρχαϊστές

Archaists and the Modern Greek Enlightenment - The dimensions of the Attic speech of the scholar-pedagogue father's Stefanou Kommita

Abstract

The basic theoretical idea of the work from which we started our research is the presentation of the dimensions of the concept of the Attic dialect in the work of the scholar-pedagogue Fr. Stefanos Kommitas. We wanted to clarify the positions of one of the most misunderstood scholars of the Modern Greek Enlightenment, who was characterized as conservative and sterile archaist. As a methodological tool in the elaboration and analysis of the texts, the historical-interpretive method and the content analysis were used. From our study we found that the scholar-pedagogue is not a sterile archaist nor conservative. The Attic dialect that he defends, is the dialect-symbol, which embodies the strong and high speech, the functional communication, the genuine Greek speech in its structure, which will be the dictionary-treasury from which the modern Greeks will use the inexhaustible possibilities of.

Keywords: Modern Greek Enlightenment, Attic dialect, archaists

1. Εισαγωγή

Στην εργασία μας αυτή, θα παρουσιάσουμε τις διαστάσεις της έννοιας της αττικής διαλέκτου στο έργο του λόγιου-παιδαγωγού π. Στεφάνου Κομμητά, με σκοπό τη διασαφήνιση των γλωσσικών θέσεων ενός από τους πιο παρεξηγημένους λόγιους του Νεοελληνικού Διαφωτισμού. Η βασική μας στοχοθεσία είναι να αναδείξουμε το τεράστιο έργο του, την πολύμοχθη προσπάθειά του για την «προοδοποίηση» της ελληνικής παιδείας, όπως αναφέρει ο ίδιος και να προβληματίσουμε τους σημαντικούς μελετητές του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, όπου ακόμη και σήμερα τον χαρακτηρίζουν περιφρονητικά ως αντιφιλόσοφο, σχολαστικό, ακραίο συντηρητικό και φανατικό αρχαϊστή, που έπεφτε μάλιστα σε παραλογισμούς. Ως μεθοδολογικό εργαλείο στην επεξεργασία και ανάλυση των κειμένων, χρησιμοποιήθηκε η ιστορική - ερμηνευτική μέθοδος και η ανάλυση περιεχομένου. Στο πόνημα αυτό αναφερόμαστε στη διάλεκτο-σύμβολο, που ενσαρκώνει τον δυνατό και υψηλό λόγο, τον λειτουργικό επικοινωνιακό, τον γνήσιο ελληνικό λόγο. Ασχολούμαστε με τρεις από τις πολλές στοχεύσεις του π. Στεφάνου Κομμητά, ο οποίος προτείνει την αττική διάλεκτο ως επίσημη ελληνική γλώσσα, επειδή τη θεωρεί μητρικά και γνήσια ελληνική φωνή, που θα κερδίσει τη συμπάθεια των Ευρωπαίων και θα προσελκύσει τον ευρωπαϊκό φιλελληνισμό, θα αποτελέσει τη γλώσσα-σύμβολο της πνευματικής αναγέννησης της Ελλάδας και του υπέρτατου αγώνα υπέρ των πατρών ιδανικών του έθνους.

2. Σκοπός της εργασίας

Σκοπός της εργασίας είναι η παρουσίαση των διαστάσεων της έννοιας της αττικής διαλέκτου στο έργο του λόγιου-παιδαγωγού π. Στεφάνου Κομμητά.

3. Αποσαφήνιση του όρου

3.1. Η αττική διάλεκτος

«Αναμφισβήτητα η πολιτική και στρατιωτική υπεροχή της Αθήνας του 5^{ου} αιώνα π.Χ., η δόξα που κέρδισε από τον αντιπερσικό αγώνα, η οικονομική της ευμάρεια και η συνακόλουθη πολιτιστική της υπεροχή προσέδωσαν τέτοια αίγλη στην αττική διάλεκτο, ώστε ήδη από την αρχαιότητα θεωρήθηκε ως η κατ' εξοχήν «ελληνική» διάλεκτος, πρότυπο γλωσσικής έκφρασης, το πιο εκλεπτυσμένο, σαφές και πλούσιο σε αποχρώσεις, όργανο επικοινωνίας»¹ και «η επικράτησή της έναντι της ιωνικής σήμαινε νίκη για ολόκληρη την Ελλάδα»².

«Η πολιτική δύναμη και το πνευματικό γόητρο της Αθήνας έγιναν αιτία να χρησιμοποιείται η αττική διάλεκτος όλο και περισσότερο σαν μια *lingua franca* στον ελληνικό χώρο»³. «Στην αττική γλώσσα δεν έγραφαν μόνο Αθηναίοι, όπως ο Ξενοφών, ο Ισοκράτης, ο Δημοσθένης και ο Πλάτων, αλλά και συγγραφείς από άλλα μέρη της Ελλάδας, που η μητρική τους διέφερε απ' αυτή. Επίσης, στα μέσα του 4^{ου} π. Χ. αιώνα, ο Φίλιππος βλέποντας την ευρύτατη χρήση της αττικής διαλέκτου σ' ολόκληρο τον ελληνικό κόσμο, συμπεριλαμβανομένων σε κάθε περίπτωση και των μακεδονικών πόλεων, την υιοθέτησε ως επίσημη γλώσσα της μακεδονικής διπλωματίας και διοίκησης. Έτσι, η αττική διάλεκτος, στη «διευρυμένη» διεθνική της μορφή έγινε η επίσημη, αλλά και η γλώσσα της καθημερινής επικοινωνίας για τις περισσότερες ελληνικές πόλεις που ίδρυσαν στα κατακτημένα εδάφη ο Μέγας Αλέξανδρος και οι διάδοχοί του»⁴.

1 Παναγιώτου, Άννα (1992). Ελληνική, μια πάντοτε σύγχρονη γλώσσα. Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού, σ. 13· Toufexis, N. (2008). «Diglossia and register variation in Medieval Greek». *Byzantine and Modern Greek Studies* 32.2, σσ. 203-217.

2 Debrunner, A. - Scherer, A. (1994). Ιστορία της Ελληνικής Γλώσσας (Δεύτερος τόμος: Βασικά ζητήματα και γνωρίσματα της μετακλασικής Ελληνικής), (μετ. Χαράλαμπος Π. Συμεωνίδη). Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη Α. Ε., σ. 41· Bo-Lennart, Eklund (1999). «Η ελληνική γλώσσα ανάμεσα στην Ανατολή και τη Δύση: οι μαρτυρίες των ξένων λέξεων». Στα: Πρακτικά του Α' Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών (Τόμοι Α' και Β'), Ο Ελληνικός Κόσμος ανάμεσα στην Ανατολή και τη Δύση 1453-1981 (Τόμος Α'), (σσ. 603-611). Βερολίνο.

3 Browning, Robert (1991). Η Μεσαιωνική και Νέα Ελληνική Γλώσσα, (Δεύτερη έκδοση συμπληρωμένη με την προσθήκη δύο άρθρων του συγγραφέα), (μετ. Μαρία Ν. Κονόμη). Αθήνα: Εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα, σ. 35· Holton, D. & Manolessou, I. (2010). «Medieval and Early Modern Greek». Στο: Bakker, E. (επιμ.) (2014), *A Companion to the Ancient Greek Language*. Oxford-Malden: Wiley-Blackwell, σσ. 539-563.

4 Browning, Robert (1991). Η Μεσαιωνική και Νέα Ελληνική Γλώσσα (Δεύτερη έκδοση συμπληρωμένη με την προσθήκη δύο άρθρων του συγγραφέα), (μετ. Μαρία Ν. Κονόμη). Αθήνα: Εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα, σ. 36.

4. Θεωρητικό μέρος: Οι διαστάσεις του αττικού λόγου του λόγιου-παιδαγωγού π. Στεφάνου Κομμητά

4.1. Ο αττικός λόγος, «ως λόγος συμπαθείας» ενώπιον της ευρωπαϊκής διπλωματίας

Το φαινόμενο του αττικισμού «πολλά πανταχόθεν εξέβαλεν: τύπους, φθόγγους και λέξεις, αλλά και πάμπολλα αναμφιβόλως αρχαία ιθαγενή εκασταχού διεσώθησαν και διά τούτα, το μέγιστον της εκασταχού ποικιλίας»⁵. Σύμφωνα με τον Γ. Ν. Χατζηδάκη, «τα χαρακτηριστικά της νέας γλώσσας ανέρχονται εις τους αρχαίους χρόνους, τα δε κύρια της αρχαίας σώζονται μέχρι σήμερον και είναι αδύνατον να τεθεί επιστημονικώς, ακριβές όριο μεταξύ τους»⁶. Ο γλωσσολόγος Γ. Ν. Χατζηδάκης παρατηρεί ότι η αρχαία ελληνική γλώσσα και η γλώσσα που χρησιμοποιούσε ο ίδιος μέσω της βυζαντινής παράδοσης μεταφέρει πάμπολλα στοιχεία της αρχαίας και ότι «τα αρχαία διά των νέων πολλαχώς συμπληρούνται και ορθότερον νοούνται και τα νέα διά των αρχαίων διαλευκαίνονται και καταλαμβάνονται, πάσα δε απόστασις αυτών απ' αλλήλων, πάσα χωριστή εκατέρων εξέτασις ου μόνον εις πλάνας κατ' ανάγκην άγει, αλλά και αδύνατος επ' αληθείας είναι, ότι ουδείς δύναται να θέσει ακριβή όρια της ερευνης της αρχαίας από της μέσης και της Ελληνικής, ότι τα κύρια φαινόμενα της νέας ελληνικής ανάγονται εις την αρχαίαν' διότι κατ' αλήθειαν η τότε λαλουμένη γλώσσα ομοιάζε κατά τα ειρημένα πολύ μάλλον προς την νέαν ή προς την αρχαίαν. Ας προστεθή εις ταύτα, ότι καθ' α άπαντα τον μακρόν μέσον αιώνα εμελετώντο και εσχολιάζοντο οι δόκιμοι συγγραφείς, και τα σχόλια ταύτα ουδείς βεβαίως θα θελήση ν' αποσπάση από της αρχαίας φιλολογίας' αλλ' εν τούτοις πάμπολλα της τότε συνηθείας ευρίσκονται αναμειγμένα, ώστε δεν είναι δυνατή η χωριστή μελέτη τούτων»⁷.

Σύμφωνα με τον Χατζηδάκη, χωρίς την τέλεια γνώση της αρχαίας και της νέας είναι τελείως αδιανόητη η κατανόηση των μεταγενέστερων, των μεσαιωνικών και των νέων γλωσσικών μνημείων, «διότι ό,τι πολλάκις μόνον εν σπέρματι εκεί υπολανθάνει, ανεπτύχθη βραδύτερον και κατέστη κοινόν και σύνηθες. Εκ τούτης άρα της μετέπειτα πασιγνώστου χρήσεως θέλει λάβει φως και το κατ' αρχάς σκοτεινόν. Διό πάντα τα γλωσσικά μνημεία: αρχαία, μεταγενέστερα, μεσαιωνικά, νέα, γεγραμμένα ή απλώς λαλούμενα οφείλουσι να συνεξετασθώσιν, ίνα επιστημονικώς νοηθώσιν»⁸.

5 Χατζηδάκης, Γ. Ν. (1934). Γλωσσολογικά έρευνα, (τόμος Α'): Ανατύπωσις της εκδόσεως 1934. (Λεξικογραφικόν Δελτίον Παράρτημα 4, 1980, σ. 484). Εν Αθήναις: Ακαδημία Αθηνών-Κέντρον Συντάξεως του Ιστορικού Λεξικού.

6 Χατζηδάκης, Γ. Ν. (1934). Γλωσσολογικά έρευνα, (τόμος Α'): Ανατύπωσις της εκδόσεως 1934. (Λεξικογραφικόν Δελτίον Παράρτημα 4, 1980, σ. 488). Εν Αθήναις: Ακαδημία Αθηνών-Κέντρον Συντάξεως του Ιστορικού Λεξικού.

7 Χατζηδάκης, Γ. Ν. (1934). Γλωσσολογικά έρευνα, (τόμος Α'): Ανατύπωσις της εκδόσεως 1934. (Λεξικογραφικόν Δελτίον Παράρτημα 4, 1980, σ. 488). Εν Αθήναις: Ακαδημία Αθηνών-Κέντρον Συντάξεως του Ιστορικού Λεξικού.

8 Χατζηδάκης, Γ. Ν. (1934). Γλωσσολογικά έρευνα, (τόμος Α'): Ανατύπωσις της εκδόσεως 1934. (Λεξικογραφικόν Δελτίον Παράρτημα 4, 1980, σ. 489). Εν Αθήναις: Ακαδημία Αθηνών-Κέντρον Συντάξεως του Ιστορικού Λεξικού..

Έτσι, για τον Κομμητά, ο αττικός λόγος γίνεται αξίωμα και ορόσημο, γιατί θέλει να διασώσει ακέραιο τον αρχαιοελληνικό λόγο, να διαφυλάξει τις αθησαύριστες λέξεις των ιστορικών περιόδων που δεν αποθησαυρίστηκαν και αναμένουν τους μελετητές τους. Προετοιμάζει τη συνεξέταση του αποκαθαρμένου γλωσσικού θησαυρού της λαλουμένης, ο οποίος μέρα με τη μέρα περιέπιπτε στη λήθη.

Για τον Χατζηδάκη, ο αττικός λόγος είναι το λαμπρό οικοδόμημα, του οποίου οι δομικοί αρμοί και οι μετέπειτα μεταρρυθμίσεις δεν μετέβαλλαν το αρχαίο σχέδιο: «Ούτως, η όλη Ελληνική γλώσσα παραβάλλεται προς αρχαίον πολυσύνθετον μέγαρον, όπερ από των αρχαίων χρόνων όρθιον ιστάμενον μεταρρυθμίσεις μόνον τινάς κατά τας των χρόνων εκάστοτε ανάγκας υφίστατο, εν συνόλω δ' όμως το αρχαίον σχέδιον ήτοι η κλίσις και αι λέξεις, περί ων μάλιστα φροντίζει το λεξικόν, διετηρήθη καθόλου καλώς· πάσα άρα μελέτη αυτού δεν δύναται να γίνη άλλως ή ως συνόλου και πάσα άλλη εξέτασις δεν δύναται άλλως ή ως μεθοδικόν σφάλμα να χαρακτηρισθή»⁹.

Ο γλωσσολόγος γράφει ότι στη γλώσσα δεν ισχύει αυτό που ισχύει στην ιστορία, η οποία χωρίζεται σε ιστορικές περιόδους λόγω κάποιων μεγάλων πολιτικών γεγονότων «καίτοι κατ' αλήθειαν και ταύτα λίαν αυθαιρέτως, αφού αι πολιτικάί μεν τύχαι έθλους τινός δύναται να μεταβληθώσι διά μιας, αλλ' ο χαρακτήρ, αι έξεις και συνήθεια, ο πολιτισμός και ο βίος καθόλου αυτού ουχί»¹⁰. Στη γλώσσα «ούτε συμβαίνουσι τοιαύτα έκτακτα μεγάλα γεγονότα επιδρώντα ισχυρώς και αιφνιδίως επ' αυτήν, ούτε τοιαύται διαιρέσεις είναι δυνατάί. Η μετάβασις αυτής από των γονέων εις τα τέκνα είναι αδιάλειπτος και η ανέλιξις αυτής χωρεί μικρόν κατά μικρόν, διό και ανεπαισθήτως μεταρρυθμίζεται και διά ταύτα δεν επιδέχεται διακοπάς και ακριβώς καθωρισμένας κατά χρόνους διαιρέσεις»¹¹.

Για τον π. Στέφανο Κομμητά, ο αττικός λόγος είναι το λαμπρό οικοδόμημα, το αρχαίο πολυσύνθετο μέγαρο του λόγου, που στέκεται ως φωτεινός φάρος στην ιστορία του ελληνισμού, του οποίου το πνευματικό φως του αξιακού του κώδικα, τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο θα αναδείξει την αξία της Ελλάδας και θα την «αναστήσει» από την ιστορική λήθη.

Η δήλωση της παρουσίας της Ελλάδας και της διεκδίκησης της κρατικής οντότητας, υποστηριζόμενη από την ευρωπαϊκή πολιτική κοινότητα της εποχής μπορεί να γίνει μόνο με την προβολή του υψηλού ελληνικού πολιτισμού, που εξέθρεψε τον ευρωπαϊκό πολιτισμό. Η Ορθόδοξη χριστιανική πίστη και ο Ορθόδοξος ελληνικός λόγος, που είναι ο αττικός, για τον Κομμητά, κράτησαν ζωντανό τον ελληνισμό. Ευρισκόμενοι στις απαρχές της ανεξάρτητης κρατικής

9 Χατζηδάκης, Γ. Ν. (1934). Γλωσσολογικά έρευναι (τόμος Α'): Ανατύπωσις της εκδόσεως 1934. (Λεξικογραφικόν Δελτίον Παράρτημα 4, 1980, σ. 489). Εν Αθήναις: Ακαδημία Αθηνών-Κέντρον Συντάξεως του Ιστορικού.

10 Χατζηδάκης, Γ. Ν. (1934). Γλωσσολογικά έρευναι (τόμος Α'): Ανατύπωσις της εκδόσεως 1934. (Λεξικογραφικόν Δελτίον Παράρτημα 4, 1980, σ. 489). Εν Αθήναις: Ακαδημία Αθηνών-Κέντρον Συντάξεως του Ιστορικού.

11 Χατζηδάκης, Γ. Ν. (1934). Γλωσσολογικά έρευναι (τόμος Α'): Ανατύπωσις της εκδόσεως 1934. (Λεξικογραφικόν Δελτίον Παράρτημα 4, 1980, σ. 489). Εν Αθήναις: Ακαδημία Αθηνών-Κέντρον Συντάξεως του Ιστορικού.

οντότητας, αυτό που προέχει είναι να κερδίσουν τη συμπάθεια των Ευρωπαίων που θα στηρίζουν το δίκαιο αίτημά τους στα ευρωπαϊκά φόρουμ.

Θα γράψει σχετικά ο Κομμητάς: «Αλλά χάρις γαρ της καθ' ημάς αγίας και ιεράς Εκκλησίας, τη κοινή ημών μητρί, ούτω περί της Ελλάδος φωνή προνοησαμένη και διαφυλαξάση ημίν κτήμα το πάντων θειότατον, την πίστιν, το έθνος την φωνήν! Αύτη γαρ και χριστιανούς διαφύλαξεν ημάς»¹².

Ο αξιακός προσανατολισμός του λόγιου προς την αττική διάλεκτο, συν τοις άλλοις, σε πρώτη φάση, αποσκοπεί και στην προσέλκυση της αλληλεγγύης του ευρωπαϊκού φιλελληνισμού για μια πνευματική αναγέννηση των ελληνικών αξιών μέσω της δημιουργίας του νέου ελληνικού κράτους. Θέλει συγχρόνως, να στρέψει την Ευρώπη σε μια πολιτισμική σύγκρουση και αντιπαράθεση με την ισλαμική Ανατολή. Αντιλαμβάνεται ότι οι Ευρωπαίοι την αττική γλώσσα γνωρίζουν, μελετούν και θαυμάζουν και μ' αυτή θέλει να κερδίζει την εύνοιά τους. Γράφει σχετικά: «Η των θεών γλώσσα εκπλήττει τα έθνη; Αυτήν ημείς έχομεν ιδίαν και ας καυχώμεθα επί τούτω. Τα αθάνατα συγγράμματα των προγόνων φέρουσιν εις θαύμα τους πεπαιδευμένους Ευρωπαίους; Ταύτα είναι προπατορικά μας κτήματα, τούτων μιμούμεθα την φωνήν και εκ τούτου διακρινόμεθα εις έθνος Ελληνικόν»¹³.

«Η προπαρρασκευή του απελευθερωτικού κινήματος που είχε θεμελιωθεί στην παιδεία, στον αιώνα του Διαφωτισμού, σήμαινε και ανάσταση της αρχαίας γλώσσας. Αυτή η επιστροφή στην πνευματική δόξα των αρχαίων Ελλήνων ήταν χρήσιμη ως την Επανάσταση, γιατί συντελούσε στην παγκόσμια προβολή του ελληνικού προβλήματος»¹⁴.

Ο Κομμητάς, ευρισκόμενος ενώπιον μιας ιστορικής περιόδου, όπου το ελληνικό έθνος πρωτοδιαμόρφωνε την κρατική του οντότητα, θεωρεί ότι η παρουσία του θα πρέπει να είναι δυναμική και με υψηλές αξιώσεις. Νομίζει ότι στηρίζεται στο κατεξοχήν γνώρισμα που θα αναδείξει την Ελλάδα ενώπιον της ευρωπαϊκής διπλωματίας, τον ένδοξο αττικό λόγο, που για τους Ευρωπαίους εθεωρείτο θαύμα της ανθρωπότητας. Θέλει να κερδίσει τη συμπάθειά τους για να γίνουν οι υποστηρικτές της νέας κρατικής υπόστασης. Μία Ευρώπη, που όλη της η τέχνη και τα γράμματα ήταν στραμμένα στον νεοκλασικισμό, με ποιον άλλο τρόπο, άλλωστε, θα μπορούσε να συγκινηθεί και να υποκινηθεί τη συγκεκριμένη εκείνη περίοδο;

12 Κομμητάς, Στέφανος (1814). Εγκυκλοπαίδεια Ελληνικών Μαθημάτων Γραμματικής, Ρητορικής και Ποιητικής της παρά Στεφάνου Κομμητά του εκ Φθίης (τόμος δεύτερος). Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Πύργου, σ. λα'.

13 Κομμητάς, Στέφανος (1820). Λόγος Προτρεπτικός εις Ομόνοια, προς τους πεπαιδευμένους Έλληνες. Καλλιόπη Φιλολογικών Αγγελιών, Πέμπτη, 13 Ιουλίου 1820. Εν Βουκουρεστίοις, σ. 165.

Κομμητάς, Στέφανος (1820). Λόγος Προτρεπτικός εις Ομόνοια, προς τους πεπαιδευμένους Έλληνες. Καλλιόπη Φιλολογικών Αγγελιών, Πέμπτη, 13 Ιουλίου 1820. Εν Βουκουρεστίοις, σ. 167.

14 Σιμόπουλος, Κυριάκος (1998). Η Γλώσσα και το Εικοσιένα (Δεύτερη έκδοση). Αθήνα: Εκδόσεις Στάχυ, σ. 13.

4.2. Ο αττικός λόγος, ως επικός και προτρεπτικός λόγος

Επειδή «η γλώσσα αποτελεί τον καθρέπτη της διάνοιας, την έκφραση της εσωτερικής ύπαρξης του ανθρώπου»¹⁵, τις ιδέες, τις αντιλήψεις και τα βιώματα που συνθέτουν μία ανθρώπινη φυσιογνωμία, θα μπορούσαμε με βεβαιότητα να αποφανθούμε ότι οι λόγοι και οι θέσεις του Κομμητά έχουν τη χροιά των πολεμικών λόγων είτε υπό τη μορφή του «επικού»¹⁶ είτε υπό τη μορφή του «προτρεπτικού λόγου»¹⁷ και συγκεκριμένα, είναι πατριωτικά κείμενα με σκοπό να ξεσηκώσουν τους Έλληνες και να παροτρύνουν σε αγώνες κατά των Οθωμανών, που καταπατούσαν την ελευθερία της Ελλάδας. Ο αττικός λόγος γίνεται ο μύθος και το μεγαλειώδες ιδανικό που συνδιαμόρφωσε τη μεγάλη Ελληνική Επανάσταση. Τα γλωσσικά σημεία γίνονται σημαία. Ο λόγος του είναι ηρωικός, ο ίδιος αισθάνεται ήρωας, μιας και η ψυχή του έκλεισε μέσα της την Ελλάδα, αφού ζυμώθηκε με τα ιδανικά του Γένους - την πίστη στον Θεό, την ελευθερία, το χρέος προς την πατρίδα - έτσι που η «λόγχη και το πνέμα να 'ναι ένα»¹⁸. Η ελληνική γλώσσα γίνεται υπέρτατο αγαθό που σκοπό έχει την αναπτέρωση τού φρονήματος τού υποδουλωμένου ελληνικού λαού, για να τον οδηγήσει στη μεγαλειώδη νίκη κατά του δυνάστη.

Δομικά συστατικά του προτρεπτικού λόγου του είναι «το ηθικό, το κοσμοθεωρητικό και το εθνικό στοιχείο»¹⁹, «η επίκληση, η παραίνεση ο έπαινος, η μομφή, η θεοφορία, το σύνθημα»²⁰. Ο Κομμητάς επικαλείται τις προγονικές αρετές και τα διδάγματα που απορρέουν από εκείνες. Με την παραίνεση αποβλέπει στην έξαρση της ευψυχίας. Επαινούνται τα δημιουργήματα των κλασικών Ελλήνων και ο λόγος του είναι διάσπαρτος από τη θεοφορία - την αναφορά στο θείο. Χρησιμοποιεί λέξεις-σύμβολα, οι εκφράσεις του αποκτούν συμπτυκνωμένη δύναμη και φορτίζονται με ό,τι συνταράσσει την ψυχή και τη συνείδηση του έθνους. Τα κείμενά του έχουν έντονο το κοσμοθεωρητικό στοιχείο, καθώς θεωρεί ότι ο αγώνας για τη γλώσσα είναι υπέρτατος και οι Έλληνες αξίζει να θυσιάσουν τη ζωή τους γι' αυτόν. Το εθνικό στοιχείο και ο ξεχειλίζων πατριωτισμός του είναι εγγενή συστατικά στοιχεία του λόγου του, τα οποία τον πλαισιώνουν και τον διαπερνούν. Η ιδέα της πατρίδας είναι ιερή, γίνεται σύνδεση με την πατρώα γη, τον ιερό δεσμό, με την πατρική παρακαταθήκη, την προγονική γη και τη μητέρα-γλώσσα.

15 Μπαμπινιώτης, Γεώργιος (1999). Η Γλώσσα ως αξία - Το παράδειγμα της Ελληνικής, Γλωσσολογική Βιβλιοθήκη 1, (Α' Ανατύπωση). Αθήνα: Gutenberg, σ. 174.

16 Μπαμπινιώτης, Γεώργιος (1999). Η Γλώσσα ως αξία - Το παράδειγμα της Ελληνικής, Γλωσσολογική Βιβλιοθήκη 1, (Α' Ανατύπωση), Αθήνα: Gutenberg, σ. 174.

17 Μπαμπινιώτης, Γεώργιος (1999). Η Γλώσσα ως αξία - Το παράδειγμα της Ελληνικής, Γλωσσολογική Βιβλιοθήκη 1, (Α' Ανατύπωση). Αθήνα: Gutenberg, 174, σ. 174.

18 Σαββίδης, Γεώργιος Π. (επιμ.) (1997). Άγγελου Σικελιανού, Άπαντα, κατηγορίες: Νεοελληνική Ποίηση, (τόμος 5^{ος}), σ. 126.

19 Μπαμπινιώτης, Γεώργιος (1999). Η Γλώσσα ως αξία - Το παράδειγμα της Ελληνικής, Γλωσσολογική Βιβλιοθήκη 1, (Α' Ανατύπωση). Αθήνα: Gutenberg, σ. 181.

20 Μπαμπινιώτης, Γεώργιος (1999). Η Γλώσσα ως αξία - Το παράδειγμα της Ελληνικής, Γλωσσολογική Βιβλιοθήκη 1, (Α' Ανατύπωση). Αθήνα: Gutenberg, σ. 195.

Ο Κομμητάς προτρέπει: «[...] ας ωθώμεν ω άνδρες τον κάλαμόν μας επί τα πρόσω της γλώσσης»²¹ «τη βελτίωση της καθομιλουμένης»²². Η αττική γίνεται «σύνδεσμος ομονοίας, αγάπης και αδελφότητας»²³, «συμβοήθηση, φιλοτιμία»²⁴. Η λέξη «ελληνική γλώσσα» γίνεται το σύνθημα, η «λεξικοποίηση»²⁵ της κοσμοθεωρητικής στάσης τού Κομμητά και τα άλλα συνθήματα ενσαρκώνουν την έκφραση του εθνικού ιδεώδους. Η «ελληνική γλώσσα» γίνεται το ιδεώδες που θα συναρπάσει, θα διεγείρει, θα ενθουσιάσει, γίνεται το συνθηματικό με τη μεγάλη ενοποιητική και συναισθηματική αξία που διεγείρει την ψυχή του Κομμητά και θέλει να έχει απήχηση στους πεπαιδευμένους και σε όλους τους Έλληνες.

Στην ιστορία, σε όλες τις στιγμές της δόξας, σύντροφος αχώριστος ήταν η μεγάλη λέξη, «[...] το ποίημα της μάχης και του θανάτου, και αχώριστος σύντροφος επίσης, μέσα στις πίκρες και στις ατυχίες [...]»²⁶. Για τον Κομμητά, η αττική διάλεκτος σε μια από τις κρισιμότερες στιγμές της υποδουλωμένης πατρίδας του καθίσταται η πολεμική κραυγή του ένθεου ηρωισμού, η μεγάλη λέξη, το σημείο-σημαία και το ποίημα της μάχης, που θα συντροφεύει τους μαχητές στον αγώνα τους.

4.3. Ο αττικός λόγος ως καλλιεργημένος κώδικας επικοινωνίας

Ο Κομμητάς θεωρεί ότι δεν απέμεινε τίποτα ελληνικό και δεν υπήρχε το κατεξοχήν διακριτικό γνώρισμα του Έλληνα, ο αττικός λόγος, εννοώντας, τον γνήσιο ελληνικό λόγο, που αρδεύει από την καθαρή γλωσσική πηγή του αττικού λόγου και καθοδηγεί τη διαμόρφωση της νέας ελληνικής.

Γράφει χαρακτηριστικά: «είναι το μόνον πράγμα, το οποίο μας κάμνει να γνωριζόμεθα ως εν των πρώτων εθνών εν τοις έθνεσιν' αυτή μετά της πίστεως εφύλαξε και την ολοκληρίαν του έθνους και διά των αθανάτων συγγραμμάτων των προγόνων μας, μάς κάμνει να φρονώμεν υψηλότερα απ' ό,τι ημπορεί να φρονήση άλλο έθνος, αν ήτον εις την κατάστασίν μας' αυτή μάς δίδει τα φώτα των φρονημάτων μας, [...]»²⁷.

21 Κομμητάς, Στέφανος (1820). Λόγος Προτρεπτικός εις Ομόνοια, προς τους πεπαιδευμένους Έλληνες. Καλλιόπη Φιλολογικών Αγγελιών, Πέμπτη, 13 Ιουλίου 1820. Εν Βουκουρεστίοις, σ. 165.

22 Κομμητάς, Στέφανος (1820). Λόγος Προτρεπτικός εις Ομόνοια, προς τους πεπαιδευμένους Έλληνες. Καλλιόπη Φιλολογικών Αγγελιών, Πέμπτη, 13 Ιουλίου 1820. Εν Βουκουρεστίοις, σσ. 165-166.

23 Κομμητάς, Στέφανος (1820). Λόγος Προτρεπτικός εις Ομόνοια, προς τους πεπαιδευμένους Έλληνες. Καλλιόπη Φιλολογικών Αγγελιών, Πέμπτη, 13 Ιουλίου 1820. Εν Βουκουρεστίοις, σ. 167.

24 Κομμητάς, Στέφανος (1820). Λόγος Προτρεπτικός εις Ομόνοια, προς τους πεπαιδευμένους Έλληνες. Καλλιόπη Φιλολογικών Αγγελιών, Πέμπτη, 13 Ιουλίου 1820. Εν Βουκουρεστίοις, σ. 168.

25 Μπαμπινιώτης, Γεώργιος (1999). Η Γλώσσα ως αξία - Το παράδειγμα της Ελληνικής, Γλωσσολογική Βιβλιοθήκη 1, (Α' Ανατύπωση). Αθήνα: Gutenberg, σ. 197.

26 Βλ. Νατσούλης, Τάκης (1983³). Λέξεις και Φράσεις Παροιμιώδεις. Αθήνα: Χιωτέλλης, όπως αναφέρει ο Μπαμπινιώτης, Γεώργιος (1999). Η Γλώσσα ως αξία - Το παράδειγμα της Ελληνικής, Γλωσσολογική Βιβλιοθήκη 1, (Α' Ανατύπωση). Αθήνα: Gutenberg, σ. 198.

27 Κομμητάς, Στέφανος (1820). Λόγος Προτρεπτικός εις Ομόνοια, προς τους πεπαιδευμένους Έλληνες. Καλλιόπη Φιλολογικών Αγγελιών, Πέμπτη, 13 Ιουλίου 1820. Εν Βουκουρεστίοις, σ. 163.

Για τον λόγο, ο πλέον κατάλληλος και αποτελεσματικότερος σε όλες τις λειτουργίες, για να γίνει επίσημος γραπτός και προφορικός λόγος πρέπει να είναι ο αττικός, που θα έπρεπε να σηκώσει το βάρος της παιδείας, διότι ήταν ο δοκιμασμένος, άξιος λόγος σε απαιτητικά επίπεδα επικοινωνίας, όπως ο φιλοσοφικός, ο θεολογικός, ο επιστημονικός, ο πολιτικός, ο διοικητικός, ο εμπορικός, ο καλλιεργημένος καθημερινός λόγος. Το αττικό ιδίωμα ενέχει «το μελισταγές»²⁸, «κοσμήσαι εστί τα λεγόμενα»²⁹.

Αναζητείται λοιπόν, ο ευρύτατα καλλιεργημένος κώδικας, η επεξεργασμένη και δοκιμασμένη σε γραπτό λόγο, γλώσσα, που είναι ένδοξη και ωφέλιμη. Σε ένα υπόδουλο έθνος, χωρίς οργάνωση και ταξινόμια του κόσμου του, που υποθάλλει την αλλοιωμένη ανατολίτικη νοοτροπία, τις διαταραγμένες αξιακές ιεραρχήσεις, την εκφυλισμένη σύλληψη, οργάνωση και έκφραση του κόσμου, ο Κομμητάς αναζητά την εξαιρετικά, καλλιεργημένη γλώσσα, την αντάξια του υψηλού δημιουργικού στοχασμού των μεγάλων κλασικών της αρχαίας Ελλάδας και των Τριών Ιεραρχών, για να την κάνει επίσημη γλώσσα ενός αναμενόμενου νεοδημιούργητου κράτους «[...] μιμησάμενους κατά δύναμιν εκείνους»³⁰, τα προαναφερθέντα μεγάλα πνεύματα.

Θεωρεί ότι δεν δημιουργείται ένα νέο έθνος εκ βάθρων, χωρίς υψηλά ιδανικά πρότυπα. Η ελληνική γλώσσα με τις τεράστιες - λόγω της πρωτοφανούς καλλιέργειάς της - εκφραστικές, δηλωτικές και επικοινωνιακές δυνατότητες³¹, στην αττική της μορφή, την ενδοξότερη και στοχαστικότερη έκφρασή της, που βρίσκεται στο απόγειο της δόξης της, γίνεται από τον Κομμητά, ο οποίος είχε τόσο βαθιά βιωματική σχέση μαζί της, το υψηλό ανακαινιστικό ιδεώδες.

Έτσι, ο αττικός λόγος γίνεται έρεισμα, που θα αποτρέψει τον εκπεσμό στη βαρβαρότητα, ο φύλακας της θωράκισης της ευγένειας της «μητρώας φωνής»³², ο διευρυμένος και καλλιεργημένος κώδικας, που θα εξυπηρετούσε τις πολλαπλές γλωσσικές ανάγκες και των λογίων και του λαού. Για τον Κομμητά, η βαθύτερη αυτογνωσία του ελληνικού λαού εδράζεται στον αττικό λόγο, που γίνεται φορέας της διαχρονικής ενότητας.

Τον 19^ο αιώνα, «τον αιώνα του καθαρισμού»³³, η «ρύπανση» στη γλωσσική επικοινωνία που αλλοιώνει την ελληνική ταυτότητα, το διαταραγμένο

28 Κομμητάς, Στέφανος (1814). Εγκυκλοπαίδεια Ελληνικών Μαθημάτων Γραμματικής, Ρητορικής και Ποιητικής της παρά Στεφάνου Κομμητά του εκ Φθίης (τόμος δεύτερος). Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Πύργου, σ. ιδ'.

29 Κομμητάς, Στέφανος (1814). Εγκυκλοπαίδεια Ελληνικών Μαθημάτων Γραμματικής, Ρητορικής και Ποιητικής της παρά Στεφάνου Κομμητά του εκ Φθίης (τόμος δεύτερος). Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Πύργου, σ. μα'.

30 Κομμητάς, Στέφανος (1814). Εγκυκλοπαίδεια Ελληνικών Μαθημάτων Γραμματικής, Ρητορικής και Ποιητικής της παρά Στεφάνου Κομμητά του εκ Φθίης (τόμος δεύτερος). Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Πύργου, σ. κστ'.

31 Μπαμπινιώτης, Γεώργιος (1999). Η Γλώσσα ως αξία - Το παράδειγμα της Ελληνικής, Γλωσσολογική Βιβλιοθήκη 1, (Α' Ανατύπωση). Αθήνα: Gutenberg, σ. 245.

32 Κομμητάς, Στέφανος (1820). Λόγος Προτρεπτικός εις Ομόνοια, προς τους πεπαιδευμένους Έλληνες, Καλλιόπη Φιλολογικών Αγγελιών, Πέμπτη, 13 Ιουλίου 1820. Εν Βουκουρεστίσις, σ. 165.

33 Τριανταφυλλίδη, Μανόλη Α. Απαντα (1963) (Πέμπτος Τόμος). Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης- Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη), σ. 269.

ή ακαλλιέργητο γλωσσικό αίσθημα, η αδυναμία της δημιουργικής χρήσης της γλώσσας, η γλωσσική σύγχυση και ανασφάλεια, τα κατηγορήματα της αγραμματοσύνης και της αμορφωσιάς που χαρακτηρίζουν τους υπόδουλους Έλληνες, η επικρατούσα γλωσσική παρανόηση, η εμφανώς κακοποιημένη και υποβαθμισμένη καθομιλουμένη της εποχής τους και ο εθισμός στη γλωσσική εξάρτηση από την τουρκική, κυρίως, γλώσσα, που ταυτίζεται με την υποδούλωση των Ελλήνων και είναι η αιτία του κακού από τη μια μεριά και η θεώρηση της ανάληψης λαϊκίστικων και ισοπεδωτικών γλωσσικών προσεγγίσεων από την άλλη, από μία μερίδα λογίων, εξοργίζουν τον Κομμητά.

Για τον Κομμητά, η αττική υποδηλώνει τον καλλιεργημένο ελληνικό, ποιοτικό, προφορικό και γραπτό λόγο. Τα κατηγορούμενα: οικεία, πατρική, μητρική, πατροπαράδοτη, αναφερόμενα στον αττικό λόγο υποδηλώνουν τον καλλιεργημένο ελληνικό λόγο που διασώθηκε μέχρι τις μέρες του. Η γλώσσα η ελληνική είναι μία και ενιαία. Οι ισοπεδωτικές χρήσεις και οι μονομερείς θέσεις, θεωρεί ότι θα φτωχύνουν τον λόγο και θα ευτελίσουν την επικοινωνία. Η τοποθέτησή του διέπεται από γλωσσική συνέπεια και σαφήνεια και με το σχήμα της υπερβολής, του αιτήματος, δηλαδή της απόλυτης χρήσης της αττικής, υπονοεί τις υπεράνθρωπες προσπάθειες, πλήρους αξιοποίησης από όλους τους Έλληνες, του θησαυροφυλακίου του αρχαιοελληνικού λόγου, πάνω στο οποίο πρέπει να στηριχτούν, για να αξιοποιήσουν τις μορφικές, σημασιολογικές, υφολογικές δυνατότητες, που τους προσφέρει, με σκοπό την ουσιαστική ποιοτική άνοδο της γλωσσικής επικοινωνίας, η οποία με τη σειρά της θα έφερνε και την κοινωνική αναβάθμιση.

5. Συμπέρασμα

Ο π. Στέφανος Κομμητάς δεν προετοιμάζει τον αναγεννώμενο Έλληνα για το «ζην», αλλά για το «ευ ζην», όπου θα ζήσει σε μια κοινωνία που θα υπάρχει η βαθιά, γνήσια, σωστή και ουσιαστική επικοινωνία των μελών της μέσω της καίριας και ποιοτικής γλώσσας. Αναζητά το ικανό γλωσσικό όργανο, για να υπηρετήσει αυτόν τον σκοπό. Επιδιώκει την καρποφόρα γλωσσική συνεπαφή, όπου η γλώσσα θα χρησιμοποιείται, για να φανερώνει τα νοήματα και τις αξίες. Αντιτίθεται στην ιδεολογία της ευκολίας και αναζητά τον ένδοξο και καλλιεργημένο γλωσσικό κώδικα επικοινωνίας, το γλωσσικό θησαυροφυλάκιο, τον απαιτητικό λόγο, που ενέχει τη βαθύτερη αυτογνωσία του ελληνικού λαού και γίνεται φορέας της διαχρονικής ενότητας. Συναισθανόμενος ότι η ακηδία στη γλώσσα είχε γενικευθεί και είχε επέλθει η γλωσσική αποξένωση της ελληνικής εθνικής φυσιογνωμίας που αλλοτρίωνε τον Νεοέλληνα προτείνει την επαναφορά της αττικής διαλέκτου, θεωρώντας την ως άξια γλώσσα σε απαιτητικά επίπεδα επικοινωνίας, όπως το φιλοσοφικό, το θεολογικό, το επιστημονικό. Στη διάλεκτο αυτή θεωρεί ότι εδράζεται το καταστάλαγμα της πολύτιμης συλλογικής, διανοητικής εμπειρίας και γνώσης. Ευρισκόμενοι στις απαρχές της ανεξάρτητης

κρατικής οντότητας, αυτό που προέχει για τους Έλληνες είναι να κερδίσουν τη συμπάθεια των Ευρωπαίων, για να στηρίξουν το δίκαιο αίτημά τους στα ευρωπαϊκά φόρουμ. Το εγχείρημα βέβαια, του π. Στεφάνου δεν θα ήταν ολοκληρωμένο, αν η αττική διάλεκτος-σύμβολο δεν συμπεριλάμβανε την ηρωική διάσταση της βαθιάς εθνικής αυτοσυνειδησίας, την πατρική παρακαταθήκη, το σημείο-σημαία, που θα συντροφεύει τους μαχητές στον αγώνα τους και συγχρόνως θα προσελκύει τον ευρωπαϊκό φιλελληνισμό στην προσπάθεια ανέγερσης του οικοδομήματος του νέου ελληνικού κράτους, που είχε ανάγκη την ευρωπαϊκή αλληλεγγύη.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Bo-Lennart, Eklund (1999). «Η ελληνική γλώσσα ανάμεσα στην Ανατολή και τη Δύση: οι μαρτυρίες των ξένων λέξεων». Στα Πρακτικά του Α' Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών. [Τόμοι Α' και Β'], Ο Ελληνικός Κόσμος ανάμεσα στην Ανατολή και τη Δύση 1453-1981, (Τόμος Α'), Βερολίνο, 2-4 Οκτωβρίου 1998 (σσ. 603-611). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Browning, Robert (1991). Η Μεσαιωνική και Νέα Ελληνική Γλώσσα, (Δεύτερη έκδοση συμπληρωμένη με την προσθήκη δύο άρθρων του συγγραφέα), (μετ. Μαρία Ν. Κονόμη). Αθήνα: Εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα.
- Debrunner, A., Scherer, A. (1994). Ιστορία της Ελληνικής Γλώσσας, (Δεύτερος τόμος: Βασικά ζητήματα και γνωρίσματα της μετακλασικής Ελληνικής), (μετ. Χαράλαμπος Π. Συμεωνίδη). Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη Α. Ε.
- Κομμητάς, Στέφανος (1814). Εγκυκλοπαίδεια Ελληνικών Μαθημάτων Γραμματικής, Ρητορικής και Ποιητικής της παρά Στεφάνου Κομμητά του εκ Φθίης (τόμος δεύτερος). Πύργος: Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Πύργου.
- Κομμητάς, Στέφανος (1820). Λόγος Προτρεπτικός εις Ομόνοια, προς τους πεπαιδευμένους Έλληνες, Καλλιόπη Φιλολογικών Αγγελιών, Πέμπτη, 13 Ιουλίου 1820. Εν Βουκουρεστίοις.
- Μπαμπινιώτης, Γεώργιος (1992). Η ταυτότητα της Ελληνικής γλώσσας. Στο Ελληνική, μια πάντοτε σύγχρονη γλώσσα. Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού.
- Μπαμπινιώτης, Γεώργιος (1999). Η Γλώσσα ως αξία - Το παράδειγμα της Ελληνικής, Γλωσσολογική Βιβλιοθήκη 1, (Α' Ανατύπωση). Αθήνα: Gutenberg.
- Νατσούλης, Τάκης (1983³). Λέξεις και Φράσεις Παροιμιώδεις. Αθήνα: Χιωτέλλης.
- Παναγιώτου, Άννα (1992). Ελληνική, μια πάντοτε σύγχρονη γλώσσα. Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού.
- Σαββίδης, Γεώργιος Π. (επιμ.) (1997). Άγγελου Σικελιανού, Άπαντα, (τόμος 5^{ος}), κατηγορίες: Νεοελληνική Ποίηση.

- Σιμόπουλος, Κυριάκος (1998). *Η Γλώσσα και το Εικοσιένα*, Δεύτερη έκδοση. Αθήνα: Εκδόσεις Στάχυ.
- Τριανταφυλλίδη, Μανόλη Α. (1963). *Απαντα (Πέμπτος Τόμος)*. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης-Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη), σ. 269.
- Χατζιδάκις, Γ. Ν. (1934), *Γλωσσολογικά έρευναι, (τόμος Α')*: Ανατύπωση της εκδόσεως 1934. (Λεξικογραφικόν Δελτίον Παράρτημα 4, 1980). Εν Αθήναις: Ακαδημία Αθηνών-Κέντρον Συντάξεως του Ιστορικού Λεξικού.

Ξενόγλωσση

- Holton, D. & Manolessou, I. (2010). «Medieval and Early Modern Greek». Στο Bakker, E. (επιμ.) (2014), *A Companion to the Ancient Greek Language*. Oxford-Malden: Wiley-Blackwell, σσ. 539-563.
- Toufexis, N. (2008). «Diglossia and register variation in Medieval Greek». *Byzantine and Modern Greek Studies* 32.2, σσ. 203-217.
- Trudgill, P. (2003). «Modern Greek dialects: A preliminary classification. *Journal of Greek linguistics*, 4: 45-63.

Βιογραφικά στοιχεία συγγραφέα

Ο **Δημοσθένης Χατζηλέεκας** είναι Διδάκτορας του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας και Διδάκτορας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας. Είναι επίσης, Μεταδιδάκτορας του Πανεπιστημίου Μακεδονίας.

Γιαννακού Αρετούσα
Βαρσάμη Κατερίνα

Η ελληνική ως γλώσσα πολιτισμικής κληρονομιάς: ζητήματα ταυτότητας και εκπαίδευσης

Περίληψη

Οι έρευνες που έχουν διεξαχθεί με αντικείμενο την ελληνική ως γλώσσα πολιτισμικής κληρονομιάς (ΓΠΚ) αναδεικνύουν, μεταξύ άλλων, τον κεντρικό ρόλο της γλώσσας στη διαμόρφωση της εθνοπολιτισμικής ταυτότητας των Ελλήνων της διασποράς. Δεδομένου ότι η ΓΠΚ δεν αποτελεί συνήθως την κυρίαρχη γλώσσα του ομιλητή κληρονομιάς, η διδασκαλία της αποφέρει σημαντικά γνωστικά και γλωσσικά οφέλη και, ταυτόχρονα, ισχυροποιεί τις διπολιτισμικές ταυτότητες που διαμορφώνονται σε διασπορικά περιβάλλοντα. Σκοπός του παρόντος άρθρου είναι η ανάδειξη ζητημάτων που θεωρούμε απαραίτητο να βρίσκονται στο επίκεντρο του εκπαιδευτικού σχεδιασμού, όπως η αξιοποίηση της διγλωσσίας των διδασκομένων τη ΓΠΚ, καθώς και το ότι οι ομιλητές μιας ΓΠΚ είναι φυσικοί ομιλητές της εν λόγω γλώσσας, γεγονός που πρέπει να λαμβάνεται υπόψη κατά τη διαδικασία διδασκαλίας της.

Λέξεις-κλειδιά: γλώσσα πολιτισμικής κληρονομιάς, ομιλητής κληρονομιάς, ταυτότητα, ελληνικότητα, διασπορά, διγλωσσία

Greek as a heritage language: issues of identity and education

Abstract

Research on Greek as a heritage language (HL) has brought to light, among other things, the central role of language when it comes to the construction of the ethnocultural identity of Greek people in the diaspora. Given that the HL is not commonly the heritage speakers' dominant language, formal learning of the HL becomes significantly advantageous for the learners, as it develops not only their competence and performance, but their cognitive skills as well. Another benefit of major importance that is achieved through learning the HL is the strengthening of the bicultural identities that are formed in diasporic settings. The purpose of this article is to call attention to issues that we believe should be at the very heart of instructional planning and practices, such as fully exploiting the learners' bilingualism and also being conscious of the fact that heritage speakers are native speakers of the language, which should be taken into account in the teaching process.

Keywords: heritage language, heritage speaker, identity, Greekness, diaspora, bilingualism

1. Εισαγωγή

Η νέα κοινωνική πραγματικότητα που διαμορφώνεται τις τελευταίες δεκαετίες λόγω των συνεχών μετακινήσεων πληθυσμών και της ανάπτυξης πολυπολιτισμικών κοινωνιών συνεπάγεται τη δημιουργία νέων αναγκών στην εκπαιδευτική πολιτική και πρακτική διαφόρων χωρών υποδοχής μεταναστών. Στο επίκεντρο τίθεται το ζήτημα της διγλωσσίας/πολυγλωσσίας στο πλαίσιο ενός διαπολιτισμικού προσανατολισμού, καθώς έχει διαπιστωθεί ο ουσιώδης ρόλος που διαδραματίζει στην εκπαίδευση και τα πλεονεκτήματα που προσφέρει σε ατομικό και κοινωνικό επίπεδο. Σε περιβάλλοντα διασποράς, τα δίγλωσσα/πολύγλωσσα άτομα, εκτός του ότι χρησιμοποιούν δύο (ή περισσότερες γλώσσες), είναι και φορείς δύο (ή περισσότερων) πολιτισμών. Η γλώσσα γίνεται σύμβολο πολιτισμικής ταυτότητας αφού καθορίζει τη συγκρότηση και εξέλιξή της. Έτσι, οι δίγλωσσοι ομιλητές αναπτύσσουν μια διπολιτισμική ταυτότητα. Ο προβληματισμός για την οικοδόμηση των ταυτοτήτων δίγλωσσων/πολύγλωσσων ατόμων προσδίδει σημαντικό όφελος στον σχεδιασμό της εκπαιδευτικής διαδικασίας σε ομιλητές της ελληνικής γλώσσας της ομογένειας και συγκεκριμένα σε ομιλητές της ελληνικής ως γλώσσας πολιτισμικής κληρονομιάς (ΓΠΚ).

Το παρόν άρθρο επιχειρεί να ρίξει φως σε ένα νέο ερευνητικό πεδίο, που αφορά την ελληνική ως ΓΠΚ και τους ομιλητές της. Μέσω βιβλιογραφικής ανασκόπησης διερευνάται ο ρόλος που διαδραματίζει η ΓΠΚ κατά τον αυτοπροσδιορισμό της

εθνοπολιτισμικής ταυτότητας των ομιλητών κληρονομιάς. Προσεγγίζονται, επιπλέον, θέματα που άπτονται της διδασκαλίας της ελληνικής ως ΓΠΚ, ένα ζήτημα ιδιαίτερα επίκαιρο λόγω της αυξημένης μετανάστευσης Ελλήνων και Κυπρίων σε χώρες του εξωτερικού κατά την τελευταία δεκαετία. Η μελέτη αρχικά ορίζει το γενικότερο κοινωνιογλωσσικό πλαίσιο όπου αναπτύσσεται μια ΓΠΚ, αποσαφηνίζονται σχετικές έννοιες και εξετάζεται ο ρόλος της ΓΠΚ κατά τη διαδικασία δόμησης της ταυτότητας των ομιλητών της. Κατόπιν, πραγματοποιείται βιβλιογραφική ανασκόπηση για την ελληνική ως ΓΠΚ εστιάζοντας σε κοινωνιογλωσσολογικές έρευνες που έχουν διεξαχθεί στην Ευρώπη, τη Βόρειο Αμερική και την Αυστραλία. Τέλος, γίνεται αναφορά στις εκπαιδευτικές προεκτάσεις που προκύπτουν από τη μελέτη της ελληνικής ως ΓΠΚ σε διασπορικά ή μεταναστευτικά περιβάλλοντα.

1.1. Σκοπός του άρθρου

Κύριος στόχος της παρούσας μελέτης είναι να διαφανεί η σημασία που αποδίδεται στην ελληνική ως ΓΠΚ από Έλληνες της ομογένειας ως απαραίτητο συστατικό της εθνοπολιτισμικής τους ταυτότητας και ως σύμβολο της ελληνικότητας στη διασπορά γενικότερα. Σε συνάρτηση με αυτό, επιδιώκεται η ανάδειξη θεμάτων συνδεδεμένων με τη διδασκαλία της ΓΠΚ στους ομιλητές κληρονομιάς, τον καθοριστικό της ρόλο στην ανάπτυξη της διγλωσσίας και του διγλωσσισμού, αλλά και την ενδυνάμωση των υβριδικών ταυτοτήτων των διδασκομένων. Τα παραπάνω ζητήματα αποκτούν ιδιαίτερη βαρύτητα εάν λάβουμε υπόψη τον μεγάλο αριθμό νέων ανθρώπων που μεταναστεύουν τα τελευταία χρόνια στο εξωτερικό λόγω της οικονομικής κρίσης, προς αναζήτηση εργασίας και ευνοϊκότερων κοινωνικοοικονομικών συνθηκών.

2. Κοινωνιογλωσσικό πλαίσιο

Ένα μεταναστευτικό περιβάλλον αποτελεί ένα κατεξοχήν πλαίσιο επαφής γλωσσών και πολιτισμών όπου τα άτομα διαμορφώνουν υβριδικές ταυτότητες επηρεασμένες από τουλάχιστον δύο κουλτούρες, υιοθετώντας στοιχεία τόσο από την κυρίαρχη εθνοπολιτισμική ομάδα όσο και από τη χώρα καταγωγής¹. Ένα από τα σημαντικότερα σύμβολα της ταυτότητας μιας εθνοπολιτισμικής ομάδας είναι η γλώσσα που μιλούν τα μέλη της². Τα μέλη διασπορικών πληθυσμών τείνουν να αντικαθιστούν σταδιακά τη ΓΠΚ με την επικρατέστερη γλώσσα της κοινωνίας υποδοχής, την οποία χρησιμοποιούν τελικά ως κυρίαρχη³. Ειδικότερα,

1 Mavroudi, E. (2020). Feeling Greek, speaking Greek? National identity and language negotiation amongst the Greek diaspora in Australia. *Geoforum*, 116, 130-139.

2 Tamis, A. M. (1990). Language change, language maintenance and ethnic identity: The case of Greek in Australia. *Journal of Multilingual & Multicultural Development*, 11(6), 481-500. doi: <https://doi.org/10.1080/01434632.1990.9994434>

3 Pauwels, A. (2016). *Language maintenance and shift*. Cambridge: Cambridge University Press.

η ελληνική ως ΓΠΚ αποτελεί ένα σημαντικότατο συστατικό ταυτότητας και βασική μορφή έκφρασης της ελληνικότητας των Ελλήνων της διασποράς. Πότε όμως μια γλώσσα πληροί τις προϋποθέσεις για να θεωρείται ΓΠΚ; Ποια είναι τα χαρακτηριστικά των ομιλητών της και ποιοι τελικά τη διδάσκονται;

2.1. Γλώσσα πολιτισμικής κληρονομιάς

Κάθε γλώσσα αποτελεί δυναμικά πολιτισμική κληρονομιά εφόσον μεταδίδεται από γενιά σε γενιά⁴. Ο όρος, ωστόσο, γλώσσα πολιτισμικής κληρονομιάς (heritage language) δεν είναι τόσο ευρύς, καθώς το αν είναι κατάλληλος να περιγράψει μια γλώσσα εξαρτάται από το εκάστοτε κοινωνικοπολιτισμικό περιβάλλον χρήσης της γλώσσας αυτής. Ο Rothman αποσαφηνίζει τον όρο, χαρακτηρίζοντας ως ΓΠΚ κάθε γλώσσα που κατακτάται με φυσικό τρόπο σε μικρή ηλικία μέσα στο οικογενειακό περιβάλλον, αλλά δεν αποτελεί την κυρίαρχη γλώσσα του ευρύτερου εθνοπολιτισμικού περιβάλλοντος⁵. Καθίσταται σαφές ότι με τον όρο ΓΠΚ αναφερόμαστε καταρχήν σε μια γλώσσα που θεωρείται μειονοτική μέσα σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο. Ως εκ τούτου, ο όρος καλύπτει γλώσσες που ομιλούνται από ομάδες μεταναστών (όπως οι ελληνικές κοινότητες στη διασπορά), αλλά και γλώσσες που αποτελούν παράδοση εθνικών μειονοτήτων ή αυτοχθόνων λαών και χρησιμοποιούνται από τους πληθυσμούς αυτούς έως σήμερα.

2.2. Ομιλητές κληρονομιάς

Εφόσον η ΓΠΚ κατακτάται μέσα σε περιβάλλον επαφής γλωσσών, η κατάκτησή της συνδυαστικά με αυτή της κυρίαρχης γλώσσας αποτελεί ένα είδος δίγλωσσης κατάκτησης που πραγματοποιείται σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο⁶. Ο ομιλητής κληρονομιάς (heritage speaker) αποτελεί εξ ορισμού έναν δίγλωσσο ομιλητή που κατέκτησε τις γλώσσες της οικογένειας και της κυρίαρχης κοινωνικοπολιτισμικής ομάδας στην παιδική ηλικία ταυτόχρονα ή διαδοχικά⁷. Στη δεύτερη περίπτωση, αρχικά κατακτάται η ΓΠΚ και αργότερα η κυρίαρχη γλώσσα. Κρίνεται σκόπιμο να διευκρινιστεί ότι οι ομιλητές κληρονομιάς αποτελούν υποσύνολο των δίγλωσσων ομιλητών γενικότερα, ώστε να αποφευχθεί η εσφαλμένη γενίκευση ότι όλοι οι δίγλωσσοι είναι γνώστες μιας ΓΠΚ⁸.

Είτε οι δύο γλώσσες κατακτώνται ταυτόχρονα είτε διαδοχικά, συνήθως με την έναρξη της σχολικής ζωής, η γλώσσα της κυρίαρχης εθνοπολιτισμικής ομάδας

4 Montrul, S. (2016). *The acquisition of heritage languages*. Cambridge: Cambridge University Press.

5 Rothman, J. (2009). Understanding the nature and outcomes of early bilingualism: Romance languages as heritage languages. *International Journal of Bilingualism*, 13(2), 155-163.

6 Montrul, S. (2012). Is the heritage language like a second language? Σε L. Roberts, C. Lindqvist, C. Bardel & N. Abrahamsson (Επιμ.), *Eurosla Yearbook, Volume 12* (pp. 1-29). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company

7 Polinsky, M. & Scontras, G. (2019). Understanding heritage languages. *Bilingualism: Language and cognition*, 23(1), 4-20.

8 Kupisch, T. & Rothman, J. (2016). Terminology matters! Why difference is not incompleteness and how early child bilinguals are heritage speakers. *International Journal of Bilingualism*, 22(5), 564-582.

σταδιακά αντικαθιστά τη ΓΠΚ στους περισσότερους τομείς της κοινωνικής ζωής του ομιλητή⁹. Αν και παρατηρούνται περιπτώσεις σχετικά ισόρροπης ανάπτυξης των δύο γλωσσικών κωδίκων, συχνότερα η κυρίαρχη γλώσσα του ομιλητή κληρονομιάς καταλήγει να είναι η γλώσσα της κυρίαρχης πολιτισμικής ομάδας¹⁰, γεγονός που προκαλεί προβληματισμό σχετικά με το ποιος τελικά πληροί τις προϋποθέσεις ώστε να θεωρείται ομιλητής κληρονομιάς.

Κατά τη σύγκριση της γραμματικής και επικοινωνιακής ικανότητας των ομιλητών κληρονομιάς με την αντίστοιχη των μονόγλωσσων που χρησιμοποιούν την ίδια γλώσσα ως κυρίαρχη σε διαφορετικό κοινωνιογλωσσικό πλαίσιο, παρατηρείται σημαντική διαφοροποίηση, η οποία οφείλεται κυρίως στις διαφορετικές γλωσσικές εμπειρίες δίγλωσσων και μονόγλωσσων, δηλαδή την ποιότητα και ποσότητα έκθεσης σε γλωσσικό εισαγόμενο, το είδος εκπαίδευσης που έλαβαν οι δίγλωσσοι ομιλητές και τη συχνότητα ευκαιριών για χρήση της ΓΠΚ εκτός σπιτιού. Διαφορές υφίστανται ακόμα και μεταξύ των ομιλητών κληρονομιάς όσον αφορά στην επικοινωνιακή τους επάρκεια. Οι παρεμβολές από την κυρίαρχη γλώσσα και οι διάλεκτοι της ΓΠΚ στις οποίες ενδεχομένως εκτίθενται στο οικογενειακό περιβάλλον, επίσης συντελούν στο να διαμορφώσουν μια γλωσσική ποικιλία διαφορετική από εκείνη των μονόγλωσσων¹¹.

Η παραπάνω διαφοροποίηση βρίσκεται στην αφετηρία του προβληματισμού για το ποιος τελικά διαθέτει τα χαρακτηριστικά ενός ομιλητή κληρονομιάς. Ανεξάρτητα από το αν η γλώσσα της κυρίαρχης εθνοπολιτισμικής ομάδας επικρατεί σε βάθος χρόνου σε έναν ομιλητή κληρονομιάς, ο ομιλητής αυτός θεωρείται φυσικός ομιλητής της γλώσσας εφόσον η κατάκτηση πραγματοποιήθηκε με φυσικό τρόπο στην παιδική ηλικία μέσα σε ένα αυθεντικό κοινωνιογλωσσικό πλαίσιο. Ωστόσο, το αποτέλεσμα της κατάκτησης της ΓΠΚ, δηλαδή η γραμματική και επικοινωνιακή ικανότητα που διαθέτουν οι δίγλωσσοι ομιλητές, δεν θα πρέπει να συγκρίνεται με εκείνη των μονόγλωσσων λόγω των διαφοροποιημένων συνθηκών κατάκτησης, ούτε να λαμβάνεται υπόψη κατά τον χαρακτηρισμό κάποιου ως ομιλητή κληρονομιάς¹².

2.3. Χαρακτηριστικά μαθητών μιας ΓΠΚ

Οι ομιλητές κληρονομιάς φοιτούν συνήθως σε σχολεία της χώρας υποδοχής και χρησιμοποιούν ως εργαλείο μάθησης τη γλώσσα της κυρίαρχης εθνοπολιτισμικής ομάδας. Ένα ποσοστό μόνο διδάσκεται τη ΓΠΚ σε επίσημο περιβάλλον, είτε

9 Triantafyllidou, L. & Hedgcock, J. S. (2007). Learning modern Greek: A comparison of development and identification patterns among heritage and foreign language learners. *Journal of Language, Identity and Education*, 6(1), 1-30.

10 Pauwels, A. (2016). *Language maintenance and shift*. Cambridge: Cambridge University Press.

11 Rothman, J., Tsimpli, I. M. & Pascual y Cabo, D. (2016). Formal linguistic approaches to heritage language acquisition: Bridges for pedagogically oriented research. Σε D. Pascual y Cabo (Επιμ.), *Advances in Spanish as a heritage language* (pp. 13-26). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

12 Rothman, J. & Treffers-Daller, J. (2014). A prolegomenon to the construct of the native speaker: Heritage speaker bilinguals are natives too! *Applied Linguistics*, 35(1), 93-98.

παράλληλα με τη φοίτηση σε σχολεία της χώρας υποδοχής είτε κατά τη διάρκεια των πανεπιστημιακών σπουδών (heritage learners)¹³. Στόχος της διδασκαλίας είναι να συστηματοποιηθεί η γλωσσική ικανότητα στη ΓΠΚ και να διευρυνθούν οι γνώσεις, τα δομικά σχήματα και το λεξιλόγιο των μαθητών¹⁴.

Ορισμένοι ερευνητές διαχωρίζουν μεταξύ των μαθητών της ΓΠΚ που διαθέτουν έναν βαθμό επάρκειας λόγω των ερεθισμάτων που έλαβαν από την οικογένεια, και όσων, ως αρχάριοι, διαθέτουν μηδενική γλωσσική επάρκεια, αλλά ενδέχεται να φέρουν γνώση πολιτισμικού περιεχομένου στην τάξη¹⁵. Στην πρώτη περίπτωση είναι σαφές ότι αναφερόμαστε σε δίγλωσσους ομιλητές. Αντιθέτως, η δεύτερη περίπτωση παραπέμπει περισσότερο σε μαθητές μιας δεύτερης γλώσσας, καθώς το βασικό χαρακτηριστικό του ομιλητή κληρονομιάς, δηλαδή η κατάρκτηση της γλώσσας με φυσικό τρόπο σε μικρή ηλικία, απουσιάζει. Η διαφοροποίηση, ωστόσο, μεταξύ των μαθητών μιας ΓΠΚ και όσων διδάσκονται την ίδια γλώσσα ως δεύτερη/ξένη είναι αρκετά εμφανής¹⁶.

Ο καθοριστικός ρόλος της εκμάθησης της ΓΠΚ σε επίσημο περιβάλλον για την ολοκληρωμένη ανάπτυξη της αναδεικνύεται από ερευνητές, οι οποίοι επισημαίνουν την αστοχία οποιασδήποτε απόπειρας σύγκρισης μεταξύ μονόγλωσσων και δίγλωσσων (που παρατηρείται κυρίως σε γλωσσολογικές μελέτες) και τονίζουν ότι κάποιος μιλά και διδάσκεται μια ΓΠΚ, όχι επειδή πρέπει να τη μιλά όπως τη μιλούν οι μονόγλωσσοι, αλλά γιατί έτσι πολλαπλασιάζονται οι ευκαιρίες χρήσης της γλώσσας και έκθεσης σε αυτήν, κάτι που είναι θεμελιώδες για την επιτυχημένη κατάρκτησή της. Επίσης, οι διδασκόμενοι μαθαίνουν να διαβάζουν και να γράφουν, εμπλουτίζουν το λεξιλόγιο τους, κατακτούν πιο σύνθετες δομές και έρχονται σε επαφή και με το επίσημο ύφος της γλώσσας¹⁷.

2.4. Ο ρόλος της ΓΠΚ κατά τη διαδικασία δόμησης της ταυτότητας των ομιλητών της

Η Norton, ορίζοντας την έννοια της ταυτότητας (identity), διευκρινίζει ότι η ταυτότητα του ατόμου δεν νοείται ως σύνολο στατικών και αμετάβλητων χαρακτηριστικών που φέρει εγγενώς κάθε άτομο¹⁸. Τουναντίον, οι ταυτότητες

13 Montrul, S. (2016). *The acquisition of heritage languages*. Cambridge: Cambridge University Press.

14 Χατζηδάκη, Α. (2016). Η ελληνική γλώσσα ως δεύτερη και ως ξένη στη διασπορά – Εκπαιδευτικές δράσεις και νέα δεδομένα. Σε Ε. Σκούρτου & Β. Κούρτη-Καζούλλη (Επιμ.), *Διγλωσσία και διδασκαλία της Ελληνικής ως δεύτερης γλώσσας* (σσ. 70-96).

15 Rothman, J., Tsimpli, I. M. & Pascual y Cabo, D. (2016). Formal linguistic approaches to heritage language acquisition: Bridges for pedagogically oriented research. Σε D. Pascual y Cabo (Επιμ.), *Advances in Spanish as a heritage language* (pp. 13-26). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

16 Triantafyllidou, L. & Hedgcock, J. S. (2007). Learning modern Greek: A comparison of development and identification patterns among heritage and foreign language learners. *Journal of Language, Identity and Education*, 6(1), 1-30.

17 Kupisch, T. & Rothman, J. (2016). Terminology matters! Why difference is not incompleteness and how early child bilinguals are heritage speakers. *International Journal of Bilingualism*, 22(5), 564-582.

18 Norton, B. (2013). *Identity and language learning: Extending the conversation*. (2nd Edition). Bristol:

επαναδιαμορφώνονται διαρκώς μέσω αλληλεπίδρασης με το ευρύτερο περιβάλλον¹⁹ και ιστορικό-κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο. Εάν το συγκεκριμένο πλαίσιο είναι ένα μεταναστευτικό περιβάλλον, γίνεται περισσότερο εμφανές το στοιχείο της μεταβλητότητας και της συνεχούς εξέλιξης που χαρακτηρίζει τη διαδικασία δόμησης των ταυτοτήτων και εν προκειμένω των ταυτοτήτων των μελών της διασποράς.

Η *διασπορά* ορίζεται ως ο γεωγραφικός διασκορπισμός εθνοτικών ομάδων που ζουν σε ένα πολιτισμικά διαφορετικό περιβάλλον, όπου δεν αποτελούν την κυρίαρχη εθνοπολιτισμική ομάδα²⁰. Τα μέλη της δομούν και αντιλαμβάνονται τις ταυτότητές τους αλληλεπιδρώντας με μέλη του οικογενειακού περιβάλλοντός τους, αλλά και της κυρίαρχης εθνοπολιτισμικής ομάδας, και δεχόμενα πολιτισμικές και γλωσσικές επιρροές και από τις δύο πλευρές²¹. Ισορροπώντας ανάμεσα σε δύο κουλτούρες, αυτενεργούν κατά τη δόμηση της ταυτότητάς τους, προσεγγίζοντας κριτικά τον κόσμο γύρω τους και επιλέγοντας τα στοιχεία που θα ενσωματώσουν ή θα απορρίψουν²². Ο Δαμανάκης χρησιμοποιεί τον όρο πολιτισμική ταυτότητα και εξηγεί ότι αυτή διαμορφώνεται μέσα σε συγκεκριμένο ιστορικό-γλωσσικό-κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο και δομείται βιωματικά μέσω της επαφής του ατόμου με το περιβάλλον²³.

Ένα από τα πιο διακριτά στοιχεία της πολιτισμικής ταυτότητας ενός ατόμου είναι η γλώσσα που χρησιμοποιεί στην επικοινωνία του με τους άλλους. Αυτό οφείλεται στην άρρηκτη σχέση μεταξύ γλώσσας και πολιτισμού και κατ' επέκταση μεταξύ γλώσσας και ταυτότητας²⁴. Η γλώσσα είναι φορέας πολιτισμού, καθώς μέσω αυτής μεταδίδονται πολιτισμικές αξίες και ιδεώδη²⁵. Διαδραματίζει κεντρικό ρόλο στη διαδικασία δόμησης της ταυτότητας, αφού όποτε κάποιος χρησιμοποιεί τη γλώσσα για να επικοινωνήσει, ουσιαστικά αναδομεί την ταυτότητά του και επανατοποθετεί τον εαυτό του στο περιβάλλον όπου κοινωνικοποιείται. Λαμβάνοντας υπόψη τον υβριδικό χαρακτήρα των ταυτοτήτων των μελών της διασποράς και τον καθοριστικό ρόλο της γλώσσας στην αυτοαντίληψη του ατόμου, η γνώση της ΓΠΚ επιδρά στη διαμόρφωση της ταυτότητας των ατόμων που ζουν σε ένα κοινωνικοπολιτισμικό περιβάλλον όπου

Multilingual Matters.

19 Joseph, J. E. (2004). *Language and identity: National, ethnic, religious*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

20 Δαμανάκης, Μ. (2007). Ταυτότητες και εκπαίδευση στη διασπορά. Αθήνα: Gutenberg.

21 Mavroudi, E. (2020). Feeling Greek, speaking Greek? National identity and language negotiation amongst the Greek diaspora in Australia. *Geoforum*, 116, 130-139.

22 DeKorne, H., Byram, M. & Fleming, M. (2007). Familiarising the stranger: Immigrant perceptions of cross-cultural interaction and bicultural identity. *Journal of Multilingual & Multicultural Development*, 28(4), 290-307. doi: <https://doi.org/10.2167/jmmd462.0>

23 Δαμανάκης, Μ. (2001). Η διαμόρφωση της εθνικής και της πολιτισμικής ταυτότητας των Ελληνοπαίδων εξωτερικού. Ε.ΔΙΑ.Μ.ΜΕ. Ανακτήθηκε από <http://www.ediamme.edc.uoc.gr/index.php?id=44,123,0,0,1,0>

24 Tamis, A. M. (1990). Language change, language maintenance and ethnic identity: The case of Greek in Australia. *Journal of Multilingual & Multicultural Development*, 11(6), 481-500. doi: <https://doi.org/10.1080/01434632.1990.9994434>

25 Χατζηπαναγιωτίδη, Α. (2018). Κοινωνικοπολιτισμική και γλωσσική ευαισθητοποίηση στην εκμάθηση/διδασκαλία της Ελληνικής ως ξένης γλώσσας. Σε Σ. Τσιπλάκου (Επιμ.), Οδηγός διαχείρισης κοινωνικοπολιτισμικής ετερότητας στο σχολείο (σσ.79-96).

χρησιμοποιούν καθημερινά τη γλώσσα της κυρίαρχης εθνοπολιτισμικής ομάδας²⁶. Η ΓΠΚ αποτελεί συνδυαστικό κρίκο μεταξύ των μελών μιας μεταναστευτικής κοινότητας και διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στην αυτοαντίληψη τους ως άτομα με κοινές πολιτισμικές και γλωσσικές καταβολές που ανήκουν στην ίδια εθνοπολιτισμική ομάδα²⁷.

3. Η ερευνητική δραστηριότητα για την ελληνική ως ΓΠΚ

Οι ΓΠΚ αποτελούν ένα σχετικά νέο πεδίο ερευνητικής δραστηριότητας που αναπτύσσεται ραγδαία τα τελευταία χρόνια. Ειδικότερα, για τα ελληνικά ως ΓΠΚ έχουν πραγματοποιηθεί περιορισμένες αριθμητικά έρευνες, παρά τη μακρόχρονη παρουσία Ελλήνων σε χώρες όπως οι ΗΠΑ και η Αυστραλία. Η πλειονότητα των σχετικών ερευνών είναι γλωσσολογικού ή καθαρά εκπαιδευτικού περιεχομένου. Εντούτοις, παρατηρείται αυξανόμενο ενδιαφέρον και για κοινωνιογλωσσολογικά ζητήματα που συνδέονται με τον ρόλο που διαδραματίζει η ΓΠΚ στην αυτοαντίληψη αλλά και στον ετεροπροσδιορισμό της εθνοπολιτισμικής ταυτότητας των Ελλήνων της διασποράς. Στα ζητήματα αυτά εστιάζουμε παρακάτω.

3.1. Έρευνες στην Ευρώπη

Η σημασία της ΓΠΚ στη διαμόρφωση της εθνοπολιτισμικής ταυτότητας Ελλήνων της διασποράς μελετήθηκε από την Παπαλεχοπούλου²⁸. Η συγγραφέας εστιάζει στις διάφορες μορφές έκφρασης της ελληνικότητας εφήβων που ζουν σε χώρες του εξωτερικού και ερευνά, μεταξύ άλλων, κατά πόσο η ΓΠΚ καθορίζει το αίσθημα ελληνικότητάς τους. Ειδικότερα, εξάγονται συμπεράσματα για τον τρόπο που οι συμμετέχοντες αντιλαμβάνονται την ελληνική τους πλευρά, τα στοιχεία ελληνικότητας που επιλέγουν να υιοθετήσουν σε συνδυασμό με στοιχεία της κυρίαρχης κουλτούρας και το νόημα που τους αποδίδουν. Όσον αφορά τους ομογενείς της Γερμανίας, οι μαθητές περιγράφουν τους εαυτούς τους ως Έλληνες, προβάλλοντας την ελληνική τους ταυτότητα ως κάτι αυταπόδεικτο. Θεωρούν ότι είναι Έλληνες όχι μόνο λόγω καταγωγής, αλλά επειδή διαθέτουν τα «προσόντα», δηλαδή γνωρίζουν τη γλώσσα, την ιστορία και τον πολιτισμό της Ελλάδας, διατηρούν τις παραδόσεις και, γενικότερα, ζουν όπως οι Έλληνες. Διαχωρίζουν, έτσι, εαυτούς από όσους ομογενείς δεν πληρούν τις προαναφερθείσες προϋποθέσεις ελληνικότητας. Υποστηρίζουν, τέλος, ότι τα στοιχεία που υιοθετούν από την

26 Norton, B. (2013). *Identity and language learning: Extending the conversation*. (2nd Edition). Bristol: MultilingualMatters.

27 Qin, J. (2006). College heritage language speakers' perceptions of heritage languages and identity. *Journal of the National Council of less commonly taught languages*, Vol. 3, 35-60.

28 Παπαλεχοπούλου, Ε. (2020). Narratives of greekness in the diaspora. Σε Ε. Skourtou, V. Kourtis-Kazoullis, T. Aravossitas & P. P. Trifonas (Επιμ.), *Language diversity in Greece: Local challenges with international implications* (pp. 195-208). Switzerland: Springer Nature.

κυρίαρχη κουλτούρα εμπλουτίζουν και δεν αλλοιώνουν την ελληνικότητα τους, καθώς πρόκειται για θετικά χαρακτηριστικά που αντικαθιστούν τα όποια αρνητικά θεωρείται ότι συνδέονται με την ελληνικότητα.

Ο Gogonas²⁹ πραγματοποίησε συγκριτική μελέτη μεταξύ δύο οικογενειών Ελλήνων στο Λουξεμβούργο μέσω της οποίας διαφαίνονται ή διατυπώνονται σαφώς οι απόψεις των γονέων αναφορικά με τη χρησιμότητα των γλωσσών που οι ίδιοι επιθυμούν να μάθουν τα παιδιά τους για τη μελλοντική κοινωνικοοικονομική και επαγγελματική τους ανέλιξη και αποκαλύπτονται οι γλωσσικές πρακτικές που χρησιμοποιούνται στο οικογενειακό περιβάλλον. Είναι ορατή στην έρευνα αυτή η επίδραση των σύγχρονων συνθηκών παγκοσμιοποίησης στη διαμόρφωση των πεποιθήσεων ορισμένων Ελλήνων του εξωτερικού αναφορικά με τη χρησιμότητα της ΓΠΚ, η εκμάθηση της οποίας συχνά δεν αποτελεί προτεραιότητα, καθώς αντικαθίσταται από πιο ευρέως διαδεδομένες γλώσσες που θεωρείται ότι συμβάλλουν περισσότερο στην ανέλιξη του ατόμου.

3.2. Έρευνες εκτός Ευρώπης

Οι Triantafyllidou και Hedgcock³⁰ παρατήρησαν ότι μαθητές ελληνικής καταγωγής στις ΗΠΑ αυτοπροσδιορίζονται ως Ελληνοαμερικανοί, αναγνωρίζοντας στον εαυτό τους στοιχεία και από τους δύο πολιτισμούς με τους οποίους έρχονται σε επαφή και διαχωρίζοντας έτσι τους εαυτούς τους από τα άτομα μη ελληνικής καταγωγής. Η ΓΠΚ αποτελεί βασικό στοιχείο της εθνοπολιτισμικής τους ταυτότητας, καθώς θεωρούν τη γνώση της απαραίτητο συστατικό της ελληνικότητάς τους. Η ελληνικότητα αναφέρεται σε γνώρισμα που διαθέτουν οι Έλληνες της διασποράς, τα οποία νιώθουν ότι τους συνδέουν με την Ελλάδα και ενδεχομένως διαφέρουν για τον καθένα, όπως η ελληνική γλώσσα, η ελληνορθόδοξη πίστη ή ένα ελληνικό όνομα. Οι συμμετέχοντες διδάσκονταν την ελληνική ώστε να διατηρήσουν σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο την ελληνοαμερικανική τους ταυτότητα για να μην αλλοιωθεί λόγω της αυξημένης χρήσης της αγγλικής σε βάρος της ΓΠΚ.

Οι Gavriilidou και Mitits³¹ σκιαγράφησαν το γλωσσικό προφίλ Ελλήνων μεταναστών διαφορετικών ηλικιών στις ΗΠΑ και τη Ρωσία. Ενδεικτικά, όσον αφορά τις ΗΠΑ, οι περισσότεροι συμμετέχοντες γεννήθηκαν στη χώρα υποδοχής και ανέπτυξαν ταυτόχρονα και τις δύο γλώσσες ως παιδιά. Η ηλικία αποτελεί

29 Gogonas, N. (2020). Family language policies among Greek migrants in Luxembourg: Results from a comparative study. Σε E. Skourtou, V. Kourtis-Kazoullis, T. Aravossitas & P. P. Trifonas (Επιμ.), *Language diversity in Greece: Local challenges with international implications* (pp. 223-233). Switzerland: Springer Nature.

30 Triantafyllidou, L. & Hedgcock, J. S. (2007). Learning modern Greek: A comparison of development and identification patterns among heritage and foreign language learners. *Journal of Language, Identity and Education*, 6(1), 1-30.

31 Gavriilidou, Z. & Mitits, L. (2019). Profiling Greek heritage language speakers in the USA and Russia. *European Journal of Language Studies*, 6, (1), 28-42.

καθοριστικό παράγοντα για τη συχνότητα χρήσης της ΓΠΚ, καθώς όσο αυξάνεται η ηλικία μειώνεται η χρήση της ελληνικής στην καθημερινότητα των ομιλητών, κάτι που συμβαίνει κυρίως μετά τα 18 έτη και τη λήξη της σχολικής ζωής. Παρά τη σαφή προτίμηση προς τη χρήση της κυρίαρχης γλώσσας, η επιθυμία διαφύλαξης της ΓΠΚ εκφράζεται έντονα. Όλοι οι συμμετέχοντες δήλωσαν ότι επιθυμούν να διδαχθούν τα παιδιά τους την ελληνική, την οποία θεωρούν σύμβολο της εθνοπολιτισμικής τους ταυτότητας. Σχετική με αυτά είναι και η μελέτη της Παπαλεχοπούλου³² που προαναφέρθηκε.

Η σύνδεση γλώσσας και ταυτότητας μελετήθηκε από τον Tamis³³ εστιάζοντας στους παράγοντες που επιδρούν στη διατήρηση μιας ΓΠΚ. Τονίζεται ο πρωταρχικός ρόλος της οικογένειας, καθώς και ο καθοριστικός ρόλος της δίγλωσσης εκπαίδευσης μέσω της οποίας επιτυγχάνεται η επαφή του παιδιού με βελτιωμένο ποιοτικά και ενισχυμένο ποσοτικά γλωσσικό εισαγόμενο, αφού η γλώσσα στην οποία εκτίθεται στο σπίτι χαρακτηρίζεται συχνά από περιορισμένο λεξιλόγιο. Ο Tamis συμπεραίνει ότι η ΓΠΚ αποτελεί για τους Έλληνες της Αυστραλίας βασικό στοιχείο εθνοπολιτισμικής ταυτότητας, χωρίς, ωστόσο, να αποτελεί το μοναδικό, καθώς η ελληνορθόδοξη πίστη και οι πολιτισμικές αξίες που συνδέονται με την Ελλάδα προβάλλονται ως εξίσου σημαντικά στοιχεία ελληνικότητας.

Ο τρόπος που η επαφή της ΓΠΚ με την κυρίαρχη γλώσσα διαμορφώνει τη διπολιτισμική ταυτότητα Ελλήνων στην Αυστραλία απασχόλησε και τον Papademetre³⁴. Οι συμμετέχοντες στην έρευνα αυτοπροσδιορίζονται ως Ελληνοαυστραλοί, αποφεύγοντας να συνδεθούν με μια μόνο κουλτούρα. Παρόλο που η γλώσσα που χρησιμοποιούν περισσότερο στις κοινωνικές τους συναναστροφές είναι η αγγλική, η ΓΠΚ εξακολουθεί να θεωρείται σημαντική για την ιδιαίτερη ταυτότητα ενός Έλληνα. Για πολλούς, η χρήση της συνδέεται αποκλειστικά με παραδόσεις και θρησκευτικές τελετές, όπως οι γάμοι, συνεπώς δεν αποτελεί πλέον μέσο επικοινωνίας. Δεν παύει, όμως, να είναι σημαντική για τον αυτοπροσδιορισμό τους, έστω και σε συμβολικό επίπεδο, ενώ ακόμα και η απλή κατανόηση της ελληνικής αποτελεί για αρκετούς επαρκές κριτήριο ελληνικότητας. Σε παρόμοια συμπεράσματα καταλήγει και η Murray³⁵ αναφορικά με τις υβριδικές ταυτότητες που διαμορφώνουν οι ομογενείς στην Αυστραλία

32 Papalexopoulou, E. (2020). Narratives of greekness in the diaspora. Σε E. Skourtou, V. Kourtis-Kazoullis, T. Aravossitas & P. P. Trifonas (Επιμ.), *Language diversity in Greece: Local challenges with international implications* (pp. 195-208). Switzerland: Springer Nature.

33 Tamis, A. M. (1990). Language change, language maintenance and ethnic identity: The case of Greek in Australia. *Journal of Multilingual & Multicultural Development*, 11(6), 481-500. doi: <https://doi.org/10.1080/01434632.1990.9994434>

34 Papademetre, L. (1994). Self-defined, other-defined cultural identity: Logogenesis and multiple-group membership in a Greek Australian sociolinguistic community. *Journal of Multilingual & Multicultural Development*, 15(6), 507-525. doi: <https://doi.org/10.1080/01434632.1994.9994587>

35 Murray, J. C. (2018). "You speak Greek well... (for an Australian)": Homeland visits and diaspora identity. *Diaspora*, 20(1), 65-86. doi: <https://doi.org/10.3138/diaspora.20.1.005>

αλλά και η Mavroudi³⁶ σχετικά με το αν η γλώσσα μπορεί να διαχωριστεί από την εθνοπολιτισμική ταυτότητα.

3.3. Συγκριτική αποτίμηση

Όπως αναδείχθηκε μέσω της βιβλιογραφικής ανασκόπησης, στην περίπτωση πολλών εκ των ομιλητών της ελληνικής ως ΓΠΚ, η γνώση και διαφύλαξη της γλώσσας αποτελεί καθοριστικό παράγοντα για τη διατήρηση της εθνοτικής και πολιτισμικής τους ταυτότητας, τόσο σε ατομικό όσο και σε συλλογικό επίπεδο. Παρουσιάζεται, ωστόσο, και μια πιο διευρυμένη άποψη σύμφωνα με την οποία η ΓΠΚ δεν αποτελεί απαραίτητα το μοναδικό μέσο σύνδεσης με τη χώρα προέλευσης. Κάποιος μπορεί να αναγνωρίζει στον εαυτό του στοιχεία της εθνοπολιτισμικής ομάδας της οικογένειάς του και να αυτοπροσδιορίζεται ως μέλος της, είτε είναι ικανός ομιλητής της ΓΠΚ είτε όχι. Οι διαφορετικές μορφές έκφρασης της πολιτισμικής ταυτότητας μπορεί να συνδέονται με τη θρησκευτική λατρεία, με επισκέψεις στη χώρα καταγωγής, με πολιτισμικές παραδόσεις, όπως η μουσική και ο χορός ή με γαστρονομικές απολαύσεις. Ενώ το άτομο διαθέτει πολλαπλούς τρόπους έκφρασης της ταυτότητάς του, η γνώση και χρήση της ελληνικής δεν παύει να αποτελεί παράγοντα εξέχουσας σημασίας για τον αυτοπροσδιορισμό/ετεροπροσδιορισμό του ως μέλους της εν λόγω εθνοπολιτισμικής ομάδας. Για το λόγο αυτό, κρίνεται σκόπιμη η καλλιέργεια και συστηματοποίηση της ΓΠΚ για τους ομιλητές κληρονομιάς, στο εκάστοτε διασπορικό περιβάλλον στο οποίο ζουν, μέσω της εκπαίδευσης.

4. Εκπαιδευτικές προεκτάσεις

Οι υπέρμαχοι της δίγλωσσης εκπαίδευσης τονίζουν, πέρα από τα γνωστικά και κοινωνικά οφέλη της διγλωσσίας, και τη συμβολή της στην οικοδόμηση και εδραίωση της εθνοπολιτισμικής ταυτότητας των ομιλητών. Είναι γεγονός ότι οι ομιλητές-μαθητές μιας ΓΠΚ πολύ συχνά αντιμετωπίζονται σαν μαθητές μιας δεύτερης ή ξένης γλώσσας. Οι ομοιότητες, ωστόσο, ανάμεσα σε αυτές τις δύο ομάδες μαθητών είναι μόνο επιφανειακές.

Όπως έχει υποστηριχτεί από διάφορους ερευνητές³⁷, οι ομιλητές κληρονομιάς και οι μαθητές μιας δεύτερης ή ξένης γλώσσας έχουν διαφορετικές εκπαιδευτικές ανάγκες στην τάξη, επειδή η διδασκαλία μιας ΓΠΚ είναι περίπτωση διδασκαλίας πρώτης (μητρικής) γλώσσας. Οι γλωσσικές διαφορές μεταξύ των δύο ομάδων ομιλητών γίνονται πιο ξεκάθαρα αντιληπτές αν ληφθεί υπόψη η ηλικία έναρξης κατάκτησης της γλώσσας, ο τύπος γλωσσικού εισαγόμενου στο οποίο εκτίθενται και η διαγλωσσική επιρροή, μεταξύ άλλων

36 Mavroudi, E. (2020). Feeling Greek, speaking Greek? National identity and language negotiation amongst the Greek diaspora in Australia. *Geoforum*, 116, 130-139.

37 βλ. π.χ. Montrul, S. (2016). *The acquisition of heritage languages*. Cambridge: Cambridge University Press.

παραγόντων. Οι διαφορές αυτές έχουν επιπτώσεις στην τυπική διδασκαλία μιας ΓΠΚ, αφού, για παράδειγμα, αναδεικνύουν την αναγκαιότητα εύρεσης κατάλληλων διαγνωστικών εργαλείων για τον προσδιορισμό της γλωσσικής επάρκειας των δίγλωσσων μαθητών, αλλά και την εξασφάλιση πρόσβασης στην πρότυπη γλωσσική ποικιλία, παρέχοντας επαρκείς προφορικές και γραπτές πηγές γλωσσικού εισαγόμενου. Προσανατολίζουν, επίσης, τη διδασκαλία μιας ΓΠΚ στον εντοπισμό των ιδιοτήτων της γλώσσας που αποκτώνται αργότερα³⁸ και αυτών που μαθαίνονται μόνο μέσω τυπικής διδασκαλίας, καθώς και στην προώθηση της απόκτησης ρητής γλωσσικής γνώσης³⁹.

Σκοπός της εκπαίδευσης μιας ΓΠΚ είναι να ενισχύσει και να σταθεροποιήσει την ήδη υπάρχουσα ή αναπτυσσόμενη γνώση των ομιλητών κληρονομιάς σχετικά με τη ΓΠΚ⁴⁰, αλλά και μέσα από τη διδασκαλία και συστηματική εκμάθηση της ΓΠΚ να ισχυροποιήσει το αίσθημα εθνοτικής και πολιτισμικής ταυτότητας των μαθητών. Η διδασκαλία θα πρέπει να ξεκινά και να βασίζεται στις γνώσεις για τη γλώσσα και τον πολιτισμό που ήδη κατέχουν οι μαθητές μιας ΓΠΚ, δηλαδή να υιοθετείται η προσέγγιση του «ποτηριού που είναι μισογεμάτο» (και όχι «μισοάδειο»)⁴¹. Για παράδειγμα, η διδασκαλία μπορεί να καλλιεργεί την ήδη υπάρχουσα ικανότητα των δίγλωσσων ομιλητών κληρονομιάς να επικοινωνούν στη γλώσσα-στόχο σε διάφορες περιστάσεις της καθημερινής ζωής⁴². Θα πρέπει, πρωτίστως, η γλωσσική διδασκαλία να στοχεύει στην ανάπτυξη της διγλωσσίας και στα πλεονεκτήματά της και όχι σε μια στείρα αντιπαραβολή τους με τους «μονόγλωσσους» ομιλητές⁴³, εστιάζοντας, επιπρόσθετα, και στα ακαδημαϊκά οφέλη που προσφέρει ο γραμματισμός και στις δύο (ή και περισσότερες) γλώσσες των ομιλητών κληρονομιάς⁴⁴.

5. Επίλογος

Σε παγκόσμιο επίπεδο, η πολυπολιτισμικότητα και η διγλωσσία αποτελούν σήμερα μάλλον τη νόρμα παρά μια απόκλιση από τον γενικό κανόνα. Η επαφή γλωσσών

38 βλ. π.χ. Tsimpli, I. M. (2014). Early, late or very late? Timing acquisition and bilingualism. *Linguistic Approaches to Bilingualism*, 4(3), 283-313. doi: 10.1075/lab.4.3.01tsi

39 Rinke, E., Flores, C. & Santos, A. L. (2019). Heritage languages at school: Implications of linguistic research on bilingualism for heritage language teaching. In C. Gabriel, J. Grünke & S. Thiele (eds.), *Romanische Sprachen in ihrer Vielfalt: Brückenschläge Zwischenlinguistischer Theoriebildung und Fremdsprachenunterricht (Romanische Sprachen und ihre Didaktik)* (pp. 211-232). Stuttgart: ibidem.

40 Rothman, J., Tsimpli, I. M. & Pascual y Cabo, D. (2016). Formal linguistic approaches to heritage language acquisition: Bridges for pedagogically oriented research. Σε D. Pascual y Cabo (Επιμ.), *Advances in Spanish as a heritage language* (pp. 13-26). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

41 Polinsky, M. & Kagan, O. (2007). Heritage languages: In the 'wild' and in the classroom. *Language and Linguistics Compass*, 1(5), 368-395.

42 Grosjean, F. (2008). *Studying Bilinguals*. Oxford: Oxford University Press.

43 Montrul, S. (2016). *The acquisition of heritage languages*. Cambridge: Cambridge University Press.

44 Tsimpli, I. M. (2017). Multilingual education for multilingual speakers. *Languages, Society and Policy*. doi:10.17863/CAM.9803

και πολιτισμών γίνεται ιδιαίτερα έκδηλη σε διασπορικά ή μεταναστευτικά περιβάλλοντα. Η αξιοποίηση του διγλωσσικού και διπολιτισμικού κεφαλαίου που διαθέτουν τα άτομα που έχουν γεννηθεί σε περιβάλλοντα διασποράς θα πρέπει να βρίσκεται στην αφετηρία του σχεδιασμού της εκπαιδευτικής διαδικασίας με στόχο την ανάπτυξη των γνωστικών και γλωσσικών δεξιοτήτων των μαθητών, αλλά και την ενδυνάμωση των υβριδικών εθνοπολιτισμικών ταυτοτήτων που διαμορφώνουν. Η διδασκαλία της ΓΠΚ που λαμβάνει υπόψη τις ιδιαίτερες εκπαιδευτικές ανάγκες των διδασκομένων, καθώς πρόκειται για δίγλωσσους ομιλητές που φέρουν γνώσεις γλωσσικού ή/και πολιτισμικού περιεχομένου πριν την είσοδό τους στη σχολική τάξη, συστηματοποιεί την προϋπάρχουσα γνώση και διευρύνει τη γλωσσική ικανότητα των ομιλητών κληρονομιάς, ενισχύοντας παράλληλα το αίσθημα σύνδεσης με την πολιτισμική τους κληρονομιά.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Δαμανάκης, Μ. (2001). Η διαμόρφωση της εθνικής και της πολιτισμικής ταυτότητας των Ελληνοπαίδων εξωτερικού. Ε.ΔΙΑ.Μ.ΜΕ. Ανακτήθηκε από <http://www.ediamme.edc.uoc.gr/index.php?id=44,123,0,0,1,0>
- Δαμανάκης, Μ. (2007). Ταυτότητες και εκπαίδευση στη διασπορά. Αθήνα: Gutenberg.
- Χατζηδάκη, Α. (2016). Η ελληνική γλώσσα ως δεύτερη και ως ξένη στη διασπορά – Εκπαιδευτικές δράσεις και νέα δεδομένα. Σε Ε. Σκούρτου & Β. Κούρτη-Καζούλλη (Επιμ.), *Διγλωσσία και διδασκαλία της Ελληνικής ως δεύτερης γλώσσας* (σσ. 70-96).
- Χατζηπαναγιωτίδη, Α. (2018). Κοινωνικοπολιτισμική και γλωσσική ευαισθητοποίηση στην εκμάθηση/διδασκαλία της Ελληνικής ως ξένης γλώσσας. Σε Σ. Τσιπλάκου (Επιμ.), *Οδηγός διαχείρισης κοινωνικοπολιτισμικής ετερότητας στο σχολείο* (σσ.79-96).

Ξενόγλωσση

- DeKorne, H., Byram, M. & Fleming, M. (2007). Familiarising the stranger: Immigrant perceptions of cross-cultural interaction and bicultural identity. *Journal of Multilingual & Multicultural Development*, 28(4), 290-307. doi: <https://doi.org/10.2167/jmmd462.0>
- Gavriilidou, Z. & Mitits, L. (2019). Profiling Greek heritage language speakers in the USA and Russia. *European Journal of Language Studies*, 6, (1), 28-42.
- Gogonas, N. (2020). Family language policies among Greek migrants in Luxembourg: Results from a comparative study. Σε Ε. Skourtou, V. Kourti-Kazoullis, T. Aravossitas & P. P. Trifonas (Επιμ.), *Language diver-*

- sity in Greece: Local challenges with international implications* (pp. 223-233). Switzerland: Springer Nature.
- Grosjean, F. (2008). *Studying Bilinguals*. Oxford: Oxford University Press.
- Joseph, J. E. (2004). *Language and identity: National, ethnic, religious*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Kupisch, T. & Rothman, J. (2016). Terminology matters! Why difference is not incompleteness and how early child bilinguals are heritage speakers. *International Journal of Bilingualism*, 22(5), 564-582.
- Mavroudi, E. (2020). Feeling Greek, speaking Greek? National identity and language negotiation amongst the Greek diaspora in Australia. *Geoforum*, 116, 130-139.
- Montrul, S. (2012). Is the heritage language like a second language? Σε L. Roberts, C. Lindqvist, C. Bardel & N. Abrahamsson (Επιμ.), *Eurosla Yearbook, Volume 12* (pp. 1-29). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Montrul, S. (2016). *The acquisition of heritage languages*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Murray, J. C. (2018). “You speak Greek well... (for an Australian)”: Homeland visits and diaspora identity. *Diaspora*, 20(1), 65-86. doi: <https://doi.org/10.3138/diaspora.20.1.005>
- Norton, B. (2013). *Identity and language learning: Extending the conversation. (2nd Edition)*. Bristol: Multilingual Matters.
- Papademetre, L. (1994). Self-defined, other-defined cultural identity: Logogenesis and multiple-group membership in a Greek Australian sociolinguistic community. *Journal of Multilingual & Multicultural Development*, 15(6), 507-525. doi: <https://doi.org/10.1080/01434632.1994.9994587>
- Papalexopoulou, E. (2020). Narratives of greekness in the diaspora. Σε E. Skourtou, V. Kourtis-Kazoullis, T. Aravossitas & P. P. Trifonas (Επιμ.), *Language diversity in Greece: Local challenges with international implications* (pp. 195-208). Switzerland: Springer Nature
- Pauwels, A. (2016). *Language maintenance and shift*. Cambridge: Cambridge University Press
- Polinsky, M. & Kagan, O. (2007). Heritage languages: In the ‘wild’ and in the classroom. *Language and Linguistics Compass*, 1(5), 368-395.
- Polinsky, M. & Scontras, G. (2019). Understanding heritage languages. *Bilingualism: Language and cognition*, 23(1), 4-20.
- Qin, J. (2006). College heritage language speakers’ perceptions of heritage languages and identity. *Journal of the National Council of less commonly taught languages*, Vol. 3, 35-60.
- Rinke, E., Flores, C. & Santos, A. L. (2019). Heritage languages at school: Implications of linguistic research on bilingualism for heritage language teaching. In C. Gabriel, J. Grünke & S. Thiele (eds.), *Romanische*

- Sprachen in ihrer Vielfalt: Brückenschläge Zwischen Linguistischer Theoriebildung und Fremdsprachenunterricht (Romanische Sprachen und ihre Didaktik)* (pp. 211-232). Stuttgart: ibidem.
- Rothman, J. (2009). Understanding the nature and outcomes of early bilingualism: Romance languages as heritage languages. *International Journal of Bilingualism*, 13(2), 155-163.
- Rothman, J. & Treffers-Daller, J. (2014). A prolegomenon to the construct of the native speaker: Heritage speaker bilinguals are natives too! *Applied Linguistics*, 35(1), 93-98.
- Rothman, J., Tsimpli, I. M. & Pascual y Cabo, D. (2016). Formal linguistic approaches to heritage language acquisition: Bridges for pedagogically oriented research. Σε D. Pascual y Cabo (Επιμ.), *Advances in Spanish as a heritage language* (pp. 13-26). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Tamis, A. M. (1990). Language change, language maintenance and ethnic identity: The case of Greek in Australia. *Journal of Multilingual & Multicultural Development*, 11(6), 481-500. doi: <https://doi.org/10.1080/01434632.1990.9994434>
- Triantafyllidou, L. & Hedgcock, J. S. (2007). Learning modern Greek: A comparison of development and identification patterns among heritage and foreign language learners. *Journal of Language, Identity and Education*, 6(1), 1-30.
- Tsimpli, I. M. (2014). Early, late or very late? Timing acquisition and bilingualism. *Linguistic Approaches to Bilingualism*, 4(3), 283-313. doi: 10.1075/lab.4.3.01tsi
- Tsimpli, I. M. (2017). Multilingual education for multilingual speakers. *Languages, Society and Policy*. Doi:10.17863/CAM.9803

Σύντομα βιογραφικά στοιχεία συγγραφέων

Η **Κατερίνα Βαρσάμη** είναι πτυχιούχος του τμήματος Αγγλικής Γλώσσας και Φιλολογίας (Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης) και κάτοχος μεταπτυχιακού διπλώματος ειδίκευσης στη διδασκαλία της ελληνικής ως δεύτερης/ξένης γλώσσας (Πανεπιστήμιο Λευκωσίας). Είναι κάτοχος διπλώματος μετάφρασης κειμένων γενικού και ειδικού περιεχομένου από την αγγλική στην ελληνική και αντίστροφα (Ελληνοαμερικανική Ένωση). Έχει συμμετάσχει ως ακροάτρια και ομιλήτρια σε συνέδρια εφαρμοσμένης γλωσσολογίας εντός και εκτός Ελλάδας. Εργάζεται στον ιδιωτικό τομέα ως καθηγήτρια αγγλικών.

Η Δρ **Αρετούσα Γιαννακού**, λέκτορας γλωσσολογίας και διαπολιτισμικής εκπαίδευσης στο Πανεπιστήμιο Λευκωσίας, είναι κάτοχος διδακτορικού διπλώματος από το Πανεπιστήμιο του Κέμπριτζ με θέμα την ελληνική ως

γλώσσα πολιτισμικής κληρονομιάς στη Χιλή. Ολοκλήρωσε μεταπτυχιακές σπουδές στην Έρευνα για την Εκπαίδευση Δεύτερης Γλώσσας (Πανεπιστήμιο του Κέμπριτζ) και στην Ισπανοαμερικάνικη Λογοτεχνία (Πανεπιστήμιο της Χιλής). Σπούδασε ισπανική φιλολογία και παιδαγωγικά στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Δίδαξε την ελληνική γλώσσα στη Χιλή με απόσπαση από το υπουργείο παιδείας της Ελλάδας για έξι χρόνια.

Φώκου Ιωάννα

**Το λαϊκό παραμύθι από το χθες στο σήμερα.
Από τους παππούδες και τις γιαγιάδες
στα εγγόνια. Μια ερευνητική διαγενεακή
προσέγγιση**

Περίληψη

Ανέκαθεν το λαϊκό παραμύθι συντρόφευε, παρηγορούσε, ψυχαγωγούσε, διαπαιδαγωγούσε. Τα παλαιότερα χρόνια η διάδοσή του γινόταν μόνο από στόμα σε στόμα. Όσο περνούσαν τα χρόνια και οι κοινωνίες εξελίσσονταν το παραμύθι εξελισσόταν παράλληλα και μεταδιδόταν από γενιά σε γενιά με διαφορετικούς τρόπους: βιβλία, κόμικς, ταινίες. Ταυτόχρονα, όμως χάθηκε μεγάλος πλούτος παραμυθιών της προφορικής λαϊκής παράδοσης καθώς συγκεκριμένα παραμύθια αναπαράγονταν ανά τα χρόνια ξανά και ξανά τόσο έντυπα όσο και κινηματογραφικά, τηλεοπτικά. Η παρούσα εργασία διερευνά τη σχέση παιδιών δημοτικού και των παππούδων και γιαγιάδων τους με το λαϊκό παραμύθι.

Λέξεις-κλειδιά: λαϊκό παραμύθι, διαγενεακή μάθηση, συμπερίληψη

Folktales from yesterday to today. From grandparents to grandchildren. A research intergenerational approach

Abstract

Folktales have always kept people company, comforted, entertained and educated

them. In the old days spreading of folktales was possible only viva voce. As years went by and societies evolved, folktales evolved as well and were transmitted from generation to generation differently: books, comic books, films. Simultaneously, many folktales of the oral tradition were forgotten since certain folktales were reproduced over the years repeatedly via books and films. The present paper canvasses the relation between primary school pupils and their grandparents and folktales.

Keywords: folktales, intergenerational learning, inclusion

1. Εισαγωγή

Στο μεγαλύτερο μέρος της ύπαρξής τους πάνω στη γη οι άνθρωποι έλεγαν τη λογοτεχνία τους, δεν την έγραφαν, άκουγαν ιστορίες, δεν τις διάβαζαν¹. Οι λαοί στο πέρασμα των χρόνων διατήρησαν τη λογοτεχνία τους και τη μετέδιδαν από γενιά σε γενιά μεταφέροντας τη από το στόμα στο αφτί κι απ' το αφτί στο στόμα. Το παραμύθι, ως ένα από τα αρχαιότερα είδη της προφορικής λαϊκής λογοτεχνίας, ταξίδευε πάντα διατηρώντας, διαχρονικά, ενιαία τη δομή και τα βασικά χαρακτηριστικά του, παρ' όλες τις αλλαγές που θα μπορούσε να επιφέρει το ταξίδι σε ό,τι αφορά τη γλώσσα, τον εθνικό και τοπικό πολιτισμό². Μέσα από την προφορικότητα και την αμεσότητα των παραμυθιών μεταφερόταν η κοινή εμπειρία της ανθρώπινης ύπαρξης στο χώρο και στο χρόνο μαζί με τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά κάθε τόπου συντηρώντας με αυτόν τον τρόπο τη λαϊκή πολιτισμική ταυτότητα των χωρών αλλά και των τοπικών κοινωνιών απ' όπου έχουν καταγραφεί³. Με αυτόν τρόπο μεγάλωσαν γενιές και γενιές στην Ελλάδα μέχρι και το τέλος του Β' Παγκοσμίου πολέμου. Από το 1950 και μετά άρχισαν να μπαίνουν τα ραδιόφωνα στα ελληνικά σπίτια και τέλος της δεκαετίας του 60 οι τηλεοράσεις. Ταυτόχρονα άρχισαν να εκδίδονται περισσότερα βιβλία με θεματολογία το λαϊκό παραμύθι, ιδιαίτερα αυτά που σήμερα αποκαλούμε *κλασικά παραμύθια* που βασίζονται στις συλλογές των αδερφών Grimm. Το 1937 τα Walt Disney studios μεταφέρουν στη μεγάλη οθόνη λαϊκά παραμύθια, ξεκινώντας με το γνωστό παραμύθι «*Η Χιονάτη και οι επτά νάνοι*», το οποίο έγινε μεγάλη εισπρακτική επιτυχία. Όλα τα παραπάνω συνέτειναν στη συρρίκνωση του πλούτου των προφορικών ελληνικών παραμυθιών και στην αλλαγή τρόπου διάδοσής τους στις επόμενες γενιές.

Στην έρευνα αυτή θέλουμε να διερευνήσουμε τη σχέση παιδιών δημοτικού

1 Πελασγός, Στ. (2008), *Τα μυστικά του παραμυθιού*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

2 Τσιλιμένη, Γ. (2013), Η αφήγηση ιστοριών για την προώθηση της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης: Ζητήματα εφαρμογής και ένα παράδειγμα. Στο Αγγελίδης & Χατζησωτηρίου (επιμ.), *Διαπολιτισμικός διάλογος στην Εκπαίδευση. Θεωρητικές προσεγγίσεις, πολιτικές πεποιθήσεις και παιδαγωγικές πρακτικές*. Αθήνα: Διάδραση, σ.σ. 451-476.

3 Χατζητάκη- Κατωμένου Χρυσούλα.(2003), *Το νεοελληνικό λαϊκό παραμύθι*. Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα Τριανταφυλλίδη.

με το λαϊκό παραμύθι σε σύγκριση με τη σχέση που έχουν οι παππούδες και γιαγιάδες τους με το συγκεκριμένο είδος. Η έρευνα εστιάζει στο ποια παραμύθια απαντώνται περισσότερο στη σύγχρονη γενιά σε σχέση με τους προπάτορές τους, αλλά και στον τρόπο με τον οποίο έρχονται σε επαφή με τα παραμύθια.

2. Θεωρία

2.1. Αποσαφήνιση εννοιών

2.1.1. Λαϊκό παραμύθι

Οι Bolte και Polivka (οι σχολιαστές των παραμυθιών των αδερφών Grimm) «με τη λέξη παραμύθι εννοούμε μια διήγηση δημιουργημένη με ποιητική φαντασία, παρμένη ιδιαίτερα από τον κόσμο του μαγικού, μιαν ιστορία του θαύματος που δεν εξαρτάται από τους όρους της πραγματικής ζωής, και την ακούνε με ευχαρίστηση μεγάλοι και μικροί, έστω και αν δεν τη θεωρούν πιστευτή⁴». Ο Παλαμάς αναφέρει: «το παραμύθι, σύμβολο του αζεχώριστα, και απλοϊκού και βαθυστόχαστου, που είναι ακέρια η ποίηση⁵». Το παραμύθι μέσα από τον κόσμο του φανταστικού και τα μαγικά του στοιχεία «επεμβαίνει διορθωτικά στον κόσμο του πραγματικού, ρετουσάροντας τις κοινωνικές αδικίες και εκπληρώνοντας τα όνειρα του ανθρώπου⁶». Τα παραμύθια μιλάνε στις ψυχές των ανθρώπων, μικρών και μεγάλων. Και αυτό γιατί δεν υπάρχει μία «σωστή» ερμηνεία των παραμυθιών. Στο τέλος κάθε παραμυθιού, το νόημά του δεν προέρχεται από την καθαυτή ιστορία, αλλά από το μυαλό του ακροατή και της ακροάτριας και αναγνώστη, αναγνώστριας. Ένα παραμύθι μπορεί να έχει διαφορετικές σημασίες σε διαφορετικούς ανθρώπους και κάθε μία από αυτές να είναι σωστή⁷.

2.1.2. Διαγενεακή μάθηση

Η διαγενεακή μάθηση δεν είναι καινούρια έννοια. Υπάρχει από παλιά, ως μια πτυχή της επικοινωνίας μεταξύ των ατόμων, των ομάδων και της κοινωνίας γενικότερα, και συνεχίζει να υφίσταται και στη σημερινή εποχή⁸. «Η διαγενεακή μάθηση ορίζεται ως ο τρόπος με τον οποίο άνθρωποι από όλες τις ηλικίες μπορούν να διαδώσουν τη γνώση αναμεταξύ τους. Αποτελεί ένα σημαντικό μέρος της Διά Βίου Εκπαίδευσης, όπου οι γενιές εργάζονται σε κοινό περιβάλλον με σκοπό να αναπτύξουν δεξιότητες,

4 Αυδίκος, Ε. Γ. (1997)., *Το λαϊκό παραμύθι: Θεωρητικές προσεγγίσεις* (2η έκδ...). Αθήνα: Οδυσσέας, σ. 33.

5 Παλαμάς, Κ. (2019), *Απαντα τόμος 8*. Αθήνα: Ίδρυμα Κωστή Παλαμά, σ. 342.

6 Αυδίκος, Ε. Γ. (1997)., *Το λαϊκό παραμύθι: Θεωρητικές προσεγγίσεις* (2η έκδ.). Αθήνα: Οδυσσέας, σ. 40.

7 Anderson, G. (2000). *Fairy tale in the ancient world*. London & N.Y: Routledge.

8 EAGLE Project, Consortium. *Intergenerational Learning in Europe. Policies, Programmes and Practical Guidance. European Approaches To Inter-Generational Lifelong Learning*. Nuremburg, Germany: FIM_New Learning, University of Erlangen –Nuremburg, 2008.

αζίες και γνώση. Πέρα από την ανταλλαγή γνώσης προωθεί την αμοιβαία ανάπτυξη εκπαιδευτικής σχέσης ανάμεσα στις διάφορες γενιές και ενισχύει την καλλιέργεια κοινωνικής συνοχής και ελαχιστοποίησης του χάσματος των γενεών⁹». Συνηθίζεται να θεωρείται ενδοοικογενειακή πρακτική, αλλά πολύ συχνά λαμβάνει χώρα σε ευρύτερα κοινωνικά πλαίσια, όταν άτομα διαφορετικών ηλικιών επικοινωνούν και συνδιαλέγονται με στόχο την ολοκλήρωση της γνώσης και της μάθησης^{10 11}.

2.1.3. Συμπερίληψη τρίτης ηλικίας

Η συμπερίληψη, είναι μια μετεξέλιξη της ιδέας της ένταξης και στην ουσία αποτελεί μια καινούρια θεωρητική προσέγγιση με πρακτικές που λαμβάνουν υπόψη τους όλα τα άτομα σε μια κοινωνία¹². Με τον όρο συμπερίληψη στην εκπαίδευση δε μιλάμε μόνο για την προσπάθεια του σχολείου να ανταποκριθεί στις ανάγκες και στις ιδιαιτερότητες κάθε μαθητή και μαθήτριας¹³, αλλά και την ενεργό συμμετοχή των εκπροσώπων της τρίτης ηλικίας στα δρώμενα της εκπαιδευτικής κοινότητας. Γι' αυτό και έχουν αυξηθεί τα διαγενεακά προγράμματα¹⁴. Οι εκπαιδευόμενοι μεγαλύτερης ηλικίας μπορούν να ωφεληθούν από την επαφή με τις νεότερες γενιές, αλλά και να συνεισφέρουν ουσιαστικά με τις γνώσεις και τις εμπειρίες τους. Στο συγκεκριμένο πρόγραμμα η διαγενεακή προσέγγιση με τη συμπερίληψη λειτούργησε ως γέφυρα που έφερε κοντά γενιές. Τα παιδιά παίρνουν συνέντευξη από ανθρώπους μεγαλύτερης ηλικίας, οι οποίοι μεταφέρουν πολιτισμικές μνήμες από την παιδική τους ηλικία και αισθάνονται χρήσιμοι. Ανάλογες έρευνες και προγράμματα έχουν αναδείξει ότι η συμμετοχή της οικογένειας βοηθά στη σύσφιξη των σχέσεων των μελών των οικογενειών και ωφελεί ψυχολογικά τα άτομα μεγαλύτερης ηλικίας, καθώς γεφυρώνουν το χάσμα με τις νεότερες γενιές και αισθάνονται ότι προσφέρουν^{15 16 17 18}.

9 Xenia Ellina., Διαγενεακή Μάθηση. Στο <https://epale.ec.europa.eu/el/blog/diageneaki-mathisi> (προσπελάστηκε στις 21/2/2021).

10 Boström, A. (2003). *Lifelong Learning, Intergenerational Learning, and Social Capital*. Stockholm: Institute of Inter-national Education.

11 The big foot project. <http://www.bigfoot-project.eu/intergenerational-approach-handbook.html> (προσπελάστηκε στις 1/2/2021).

12 Karagiannis, A., Stainback, W., & Stainback, S. (1996). Rationale for inclusive schooling, in Stainback W., Stainback, S. (Eds.), *Inclusion: a guide for educators*. Baltimore: P.H. Brookes Pub, pp. 3-15.

13 Dyson, A. & Millward, A. (2000). *Schools and special needs: issues of innovation and inclusion*. London: Paul Chapman Educational Publishing.

14 Fragouloupoulou, M. Στο: <https://epale.ec.europa.eu/el/blog/social-inclusion-ageing-population-summary-discussions-contributions> (προσπελάστηκε 21/2/2021).

15 Κακάμπουρα, Ρ.(2005), Πολιτισμική ταυτότητα και Οικογένεια: Διαγενεακές προσεγγίσεις στη σχολική πράξη. Στο: Κριτική Επιστήμη και Εκπαίδευση 2(5): σ.σ. 29-42.

16 Κακάμπουρα-Τίλη, Ρ. (2006). Από τη συλλογή λαογραφικού υλικού στη διαθεματική προσέγγιση του λαϊκού πολιτισμού. Η καθοδήγηση των πανεπιστημιακών λαογράφων και η ανταπόκριση των δασκάλων. Στο: Λαογραφία, 40: σ.σ. 175-191.

17 Κακάμπουρα, Ρ. (2010), Διδακτική του Λαϊκού Πολιτισμού στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση. Πρακτικά 1ου Πανελληνίου Συνεδρίου Επιστημών Εκπαίδευσης. Αθήνα: Ε.Κ.Π.Α, σ.σ. 215-223.

18 Κακάμπουρα, Ρ. & Κέζα, Μ. (2012). «Όταν οι γονείς μου ήταν παιδιά»: Η ανταπόκριση των μαθητών σε

2.2. Η διαδρομή των λαϊκών παραμυθιών στις παλαιότερες και νεότερες γενιές

Το λαϊκό παραμύθι έχει μακράιωνη ιστορία και διαδρομή σε όλα τα μήκη και πλάτη της γης. Στον ελληνικό χώρο η διαδρομή του χάνεται στο χρόνο. Από την αρχαία Ελλάδα, στη ρωμαϊκή αυτοκρατορία και το Βυζάντιο τα παραμύθια έβρισκαν τη θέση τους στις κοινωνίες¹⁹. Την περίοδο της Τουρκοκρατίας σχεδόν όλος ο ελληνικός αγροτικός πληθυσμός άκουγε παραμύθια.

Στην προβιομηχανική, αγροτική κοινωνία η αφήγηση ήταν η διασκέδαση και η ψυχαγωγία των ανθρώπων. Άντρες και γυναίκες αφηγούνταν παραμύθια. Άντρες και γυναίκες άκουγαν παραμύθια. Υπήρχαν, όμως μέρη και περιστάσεις που άντρες αφηγούνταν σε άντρες και γυναίκες σε γυναίκες. Παραμύθια μεταξύ αντρών λέγονταν στα καφενεία, στην πλατεία, όταν έφευγαν για τη στρατιωτική τους θητεία, γενικά σε δημόσιους χώρους στους οποίους μόνο οι άντρες σύχναζαν²⁰. Παραμύθια μεταξύ γυναικών λέγονταν στα χωράφια, όπου δούλευαν (στην προβιομηχανική, αγροτική κοινωνία η γυναίκα απασχολούνταν εξίσου με τον άντρα στις αγροτικές εργασίες) κατά την τελετή των νεκρικών τους καθηκόντων όπου μοιρολογούν²¹ και λένε παραμύθια πολλές φορές άσεμνα και αστεία²³, στα μικρά παιδιά όπου τους τραγουδούν και τους διηγούνται για να τα κοιμίσουν²⁴ ²⁵, παρόλο που δεν ήταν ασύνηθες στις τότε κοινωνίες να αφηγείται παραμύθι ο πατέρας όσο η μητέρα ετοίμαζε το φαγητό²⁶ και στα νυχτέρια σε σπίτια γειτονισσών για την ολοκλήρωση μιας δουλειάς, όπως ράψιμο ή πλέξιμο ή τελείωμα προικιών νύφης²⁷.

Τα νεοελληνικά παραμύθια είναι πολλά και ευχάριστα (αφού κράτησαν συντροφιά και ψυχαγόγησαν τον ελληνικό λαό τόσα χρόνια), έχουν χαρούμενες εισαγωγές που δημιουργούν οικειότητα, αισιόδοξες κατακλείδες, είναι λιτά, χαρίζουν περιγραφές του χώρου και του περιβάλλοντος, που προσφέρουν στοιχεία γεωγραφικά και πολιτιστικά για τους τόπους και τη ζωή τους, διέπονται από μια κοινωνική οικειότητα μεταξύ πλούσιων και φτωχών, αρχόντων και

ένα πρόγραμμα βιογραφικής διερεύνησης της οικογενειακής τους ιστορίας. Στο Αудиόκος, Ευ. & Κοζιού, Σ. (επιμ.), Πρακτικά 4ου Πανελληνίου Συνεδρίου Λαϊκός Πολιτισμός και Εκπαίδευση. Καρδίτσα, σ.σ. 351-360.

19 Φώκου, Ι., (2018), *Λαϊκά παραμύθια για δυνατές γυναίκες*. Εκπαιδευτικό πρόγραμμα στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση για την απόδοξη των έμφυλων στερεότυπων στο λαϊκό παραμύθι. ΠΤΔΕ: ΕΚΠΑ.

20 Καπλάνογλου, Μ. (2002). Παραμύθι και αφήγηση στην Ελλάδα: Μια παλιά τέχνη σε μια νέα εποχή. Το παράδειγμα των αφηγητών από τα νησιά του Αιγαίου και από τις προσφυγικές κοινότητες των Μικρασιατών Ελλήνων. Αθήνα: Πατάκη.

21 Γκασούκα, Μ. (1999). Κοινωνικές-Λαογραφικές Παράμετροι. Αθήνα: Φιλippότη.

22 Γκασούκα, Μ. (2006). Κοινωνιολογία του Λαϊκού Πολιτισμού, Κοινωνικά- Λαογραφικά Δοκίμια. Τόμος 1. Αθήνα: Ψηφίδα.

23 Πελασγός, Στ. (2008). Τα μυστικά του παραμυθιά. Μαθητεία στην τέχνη της προφορικής λογοτεχνίας και αφήγησης. Αθήνα: Μεταίχμιο.

24 Γκασούκα, Μ. (1999). Κοινωνικές-Λαογραφικές Παράμετροι. Αθήνα: Φιλippότη.

25 Γκασούκα, Μ. (2006). Κοινωνιολογία του Λαϊκού Πολιτισμού, Κοινωνικά- Λαογραφικά Δοκίμια. Τόμος 1. Αθήνα: Ψηφίδα.

26 Καπλάνογλου, Μ. (2002). Παραμύθι και αφήγηση στην Ελλάδα: Μια παλιά τέχνη σε μια νέα εποχή. Το παράδειγμα των αφηγητών από τα νησιά του Αιγαίου και από τις προσφυγικές κοινότητες των Μικρασιατών Ελλήνων. Αθήνα: Πατάκη.

27 Μερακλής, Μ. Γ. (2011). Ελληνική Λαογραφία. Αθήνα: Ινστιτούτο του βιβλίου-Α. Καρδαμίτσα.

υπηρετών, που τη θεωρεί πολύ φυσική ο λαός, οι κακοί τιμωρούνται, οι καλοί ανταμείβονται και έχουν μια διάθεση αστείου και χωρατού²⁸.

Τον 20^ο αιώνα, το ραδιόφωνο, ο κινηματογράφος και πιο πρόσφατα τον 21^ο πλέον αιώνα η παντοδυναμία του διαδικτύου έφερε το παραμύθι πιο κοντά σε όλη την οικογένεια. «*Θέματα από τα λαϊκά παραμύθια έχουν μεταφερθεί στην όπερα, στο μπαλέτο, στην παιδική λογοτεχνία, τα σχολικά βιβλία, τις ταινίες κινουμένων σχεδίων και τη διαφήμιση. Τα θέματα και οι μορφές του λαϊκού παραμυθιού έγιναν σταδιακά αναπόσπαστο τμήμα της έντυπης και τώρα ηλεκτρονικής κοινωνίας. Το λαϊκό παραμύθι συνεχίζει, επομένως, τη ζωή του και στο πλαίσιο μιας δευτερογενούς παράδοσης*²⁹». Καθίσταται σαφές ότι τα λαϊκά παραμύθια φτάνουν πλέον στα παιδιά από πολλές πηγές και όχι όπως γινόταν πιο παλιά, από στόμα σε στόμα. Φτάνουν ως ανάγνωσμα, ως θέαμα, ως ακρόαμα, ως παιχνίδι, ως χειροτεχνία, ως κατασκευή, ως αποκριάτικο κοστούμι, ως διαφημιστικό σποτ. Τα παραμύθια που τα κατακλύζουν, ωστόσο, δεν είναι τα παλιά παραμύθια της ελληνικής προφορικής παράδοσης, αλλά οι καταγραφές των Perrault και των Grimm, καθώς και οι κινηματογραφικές ταινίες των Disney studios³⁰.

Παρόλο που υπάρχουν αρκετές και αξιόλογες συλλογές με καταγεγραμμένα παραμύθια από αφηγήσεις παλαιότερων γενεών από την ηπειρωτική και νησιωτική Ελλάδα, δε φτάνουν στα χέρια και τα αφτιά των σημερινών παιδιών και ταυτόχρονα οι γιαγιάδες και οι παππούδες δεν αφηγούνται στα εγγόνια τους ιστορίες από τα παλιά κι αν αφηγούνται αφηγούνται τα λεγόμενα κλασικά παραμύθια, όπως η *Κοκκίνοσκουφίτσα*, η *Χιονάτη*, ο *Χάνσελ και η Γκρέτελ*... κ.ά.

2.3. Σκοπός της έρευνας

Σκοπός της παρούσας έρευνας μέσα από τη σύγκριση των αποτελεσμάτων των παππούδων και γιαγιάδων και των παιδιών είναι να διαπιστωθούν α) οι τρόποι μετάδοσης των λαϊκών παραμυθιών στις διαφορετικές γενιές και β) ποια παραμύθια γνωρίζουν περισσότερο (αυτά της ελληνικής προφορικής παράδοσης ή τα λεγόμενα κλασικά των Grimm και Perrault). Η έρευνα έχει ξεκινήσει το 2018 και ακόμη συνεχίζεται. Εδώ παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της πρώτης προσπάθειας.

2.4. Υποθέσεις της έρευνας

2.4.1. Γενική υπόθεση

Τα παιδιά δημοτικού αγνοούν παραμύθια της ελληνικής προφορικής παράδοσης και γνωρίζουν μόνο τα δυτικά, τα λεγόμενα πλέον «κλασικά παραμύθια».

28 Λουκάτος, Δ. (1992). *Εισαγωγή στην ελληνική Λαογραφία*. Αθήνα: ΜΙΕΤ.

29 Καπλάνογλου, Μ. 2014. Η λαογραφική έρευνα για το Παραμύθι και ο Κατάλογος των Ελληνικών Μαγικών Παραμυθιών. *Κείμενα (18)*. Στο: http://keimena.ece.uth.gr/main/index.php?option=com_content&view=article&id=292:18 (προσπελάστηκε στις 21/2/2021).

30 Φόκου, Ι., (2018), *Λαϊκά παραμύθια για δυνατές γυναίκες. Εκπαιδευτικό πρόγραμμα στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση για την απόδομηση των έμφυλων στερεότυπων στο λαϊκό παραμύθι*. ΠΤΔΕ: ΕΚΠΑ.

2.4.2. Επιμέρους υποθέσεις

1. Οι γιαγιάδες και παππούδες γνωρίζουν περισσότερα παραμύθια της ελληνικής προφορικής παράδοσης.
2. Τα παιδιά δημοτικού γνωρίζουν τα λαϊκά παραμύθια επί το πλείστον μέσα από κινηματογραφικές μεταφορές.
3. Οι γιαγιάδες και παππούδες γνωρίζουν τα λαϊκά παραμύθια μέσα από αφηγήσεις.

3. Μεθοδολογία

3.1. Το δείγμα

Το δείγμα αποτελείται από 24 παιδιά (16 κορίτσια και 8 αγόρια) εκ των οποίων ένα κορίτσι αλβανικής καταγωγής που φοιτούν στην Στ΄ τάξη ενός δημόσιου δημοτικού σχολείου στην Πετρούπολη και το δείγμα από τους παππούδες και γιαγιάδες από 21 γιαγιάδες και 3 παππούδες με μέσο όρο ηλικίας τα 75 έτη.

3.2. Ερευνητικά εργαλεία

Μέρος ενός προγράμματος για το λαϊκό παραμύθι που σχεδιάστηκε και υλοποιήθηκε από τη γράφουσα στο πλαίσιο συγγραφής της διπλωματικής της εργασίας για το μεταπτυχιακό πρόγραμμα «Λαογραφία και Εκπαίδευση» του ΠΤΔΕ ΕΚΠΑ, χρησιμοποιήθηκε η ημιδομημένη συνέντευξη ως εργαλείο, λόγω της ευελιξίας α) ως προς την τροποποίηση του περιεχομένου των ερωτήσεων ανάλογα με τον ερωτώμενο, β) ως προς την εμβάθυνση σε κάποια θέματα με συμμετέχοντες που κρίνονται κατάλληλοι, γ) ως προς τη σειρά με την οποία τίθενται οι ερωτήσεις και δ) ως προς την πρόσθεση ή αφαίρεση ερωτήσεων ή θεμάτων για συζήτηση³¹. Οι συνεντευξιαζόμενοι/ες μαθητές και μαθήτριες στην πορεία έγιναν συνεντευκτές/τριες στους παππούδες και γιαγιάδες τους, αφού πρώτα τους δόθηκαν οι απαραίτητες οδηγίες.

4. Παρουσίαση και ανάλυση των αποτελεσμάτων της έρευνας

4.1. Σχολιασμός των συνεντεύξεων των παιδιών

Ερώτηση: «Ποιο είναι το αγαπημένο σου λαϊκό παραμύθι;»

Απαντήσεις: Στην ερώτηση ποιο λαϊκό παραμύθι γνωρίζουν οι απαντήσεις ήταν οι εξής:

31 Ιωσηφίδης, Θ. (2008). *Ποιοτικές μέθοδοι έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες*. Αθήνα: Κριτική.

- 6/24(I, A, X, B, Δ, Γ, 12, θ) απάντησαν: η *Χιονάτη και οι εφτά νάνοι* που ήταν και η δημοφιλέστερη απάντηση,
5/24 (A, K, Γ,12,α, & Γ, Π, 12, θ) απάντησαν: *τα τρία γουρουνάκια* που ήταν η αμέσως δημοφιλέστερη απάντηση,
3/24 (Γ, Δ, Π, 12,θ) απάντησαν: η *Σταχτοπούτα*,
1/24 (H, 12, θ) η *Κοκκινοσκουφίτσα*,
1/24 (Λ, 12, θ) η *Χρυσομαλλούσα και τις τρεις αρκούδες*,
1/24 (M, 12, θ) οι *τρεις μοίρες*,
1/24 (B, 12, α) ο *λύκος και ο βοσκός* (ο ψεύτης βοσκός),
1/24 (Γ, 12, α) ο *Αλαντίν και το τζίνι*,
1/24 (X, 12, θ) ο *ποντικός και η θυγατέρα του*,
1/24 (Δ, 12,α) ο *λύκος και τα εφτά κατσικάκια*,
1/24 (Γ, 12, θ) η *μάγισσα Φρικαντέλα*,
1/24 (Θ, 12, α) ο *μάγος του Οζ* και
1/24 (M, 12,α) ο *ευτυχισμένος πρίγκιπας*.

Συμπεράσματα από τις απαντήσεις των παιδιών: Από τους 24 μαθητές και μαθήτριες, οι 21 επέλεξαν λαϊκό παραμύθι, οι 3 θεώρησαν ότι η *μάγισσα Φρικαντέλα*, ο *μάγος του Οζ* και ο *ευτυχισμένος πρίγκιπας* είναι λαϊκά παραμύθια. Ας σημειωθεί ότι η *μάγισσα Φρικαντέλα* είναι βιβλίο του Ευγένιου Τριβιζά (2003), ο *μάγος του Οζ* είναι μυθιστόρημα του Frank Baum (1900) και έχει γυριστεί και ταινία στον κινηματογράφο το 1939 και ο *ευτυχισμένος πρίγκιπας* είναι παραμύθι του Oscar Wilde (1888).

Από τα παραμύθια που ανέφεραν τα παιδιά, μόλις 3 είναι της ελληνικής προφορικής παράδοσης: ο *λύκος και ο βοσκός*, οι *τρεις μοίρες* και ο *ποντικός και η θυγατέρα του*. Όσον αφορά τα παραμύθια *Σταχτοπούτα* και *Κοκκινοσκουφίτσα* υπάρχουν και ελληνικές παραλλαγές, αλλά τα παιδιά δε γνώριζαν αυτές.

Αξιοσημείωτο επίσης είναι το γεγονός τα παραμύθια με γυναικείους τίτλους επιλέχθηκαν μόνο από τα κορίτσια, τα παραμύθια με αντρικούς τίτλους τα αγόρια και μόνο τα *τρία γουρουνάκια* τα επέλεξαν τόσο κορίτσια όσο και αγόρια.

Ερώτηση: «*Το έχεις διαβάσει, το έχεις δει σε ταινία ή σου το έχουν αφηγηθεί;*»

Απαντήσεις: Στην ερώτηση αν έχουν διαβάσει το αγαπημένο τους παραμύθι, αν το έχουν δει σε ταινία ή αν τους το έχουν αφηγηθεί,

- 7/24 (Γ, M, Δ, K, X, 12, α & Γ, M, 12, θ) απάντησαν ότι το έχουν δει σε ταινία,
4/24 (I, B, 12,α & N, Γ, 12, θ) ότι έχουν διαβάσει το βιβλίο,
4/24 (B, Λ, 12,α & I, B, 12, θ) ότι η μητέρα ή η γιαγιά τους το έχουν αφηγηθεί,
3/24 (M, Δ, I, 12, θ) ότι το έχουν σε βιβλίο και τους το έχουν αφηγηθεί και το έχουν δει σε ταινία,
3/24 (Φ, 12, α & M, N, 12, θ) ότι το έχει σε βιβλίο και το έχει ακούσει από αφήγηση της μητέρας του,
1/24 (Γ, 12, θ) ότι το έχει σε βιβλίο και ότι όταν ήταν σε μικρότερη ηλικία της το διάβαζαν οι γονείς της,

1/24 (Μ, 12, θ) ότι το έχει και σε βιβλίο και το έχει δει σε ταινία και
1/24 (Β, 12,θ) ότι το γνωρίζει και από αφήγηση και το έχει δει σε ταινία.

Συμπεράσματα από τις απαντήσεις των παιδιών: Οι απαντήσεις καταδεικνύουν ότι ποικίλλουν οι πηγές από τις οποίες αντλούν τα παραμύθια. Πάντως 7/24, το 1/3, δηλαδή γνώριζε το παραμύθι μόνο μέσα από τον κινηματογράφο και μόλις 4/24 παιδιά ήρθαν σε επαφή με το λαϊκό παραμύθι μέσα από την αφήγηση.

4.2. Σχολιασμός των συνεντεύξεων των παππούδων και γιαγιάδων

Ερώτηση: «Ποιο είναι το αγαπημένο σου λαϊκό παραμύθι;»

Απαντήσεις: Οι τρεις παππούδες επέλεξαν ως αγαπημένα παραμύθια τα εξής:

(Ν.Φ., 82) *Οι καλικάντζαροι*,

(Ε.Α., 78) *Ο παπάς, η αλεπού και ο γάιδαρος* και

(Δ, Τζ., 67) *ο Πινόκιο*. (Ο Πινόκιο πρωτοεμφανίστηκε ως κεντρικός ήρωας στο ιταλικό παραμύθι *Οι περιπέτειες του Πινόκιο* του Κάρλο Κολόντι (1883), αλλά λόγω της παλαιότητας και των πολυάριθμων μεταφράσεων, καθώς και της κινηματογραφικής ταινίας του Disney το 1940, συγχέεται με το λαϊκό παραμύθι).

Οι γιαγιάδες επέλεξαν:

6/24 (Α.Α., 65, Α.Φ., 75, Μ.Κ., 83, Κ.Σ., 76, Ι.Φ., 87, Α.Κ. 76) *Τα τρία γουρουνάκια*,

5/24 (Σ.Γ., 65, Σ.Φ, 69, Ι.Μ., 78, Ε.Μ., 79, Γ.Λ., 58) *Η Κοκκίνοσκουφίτσα*,

2/24 (Α.Φ., 57, Α.Β., 66) *Η Χιονάτη και οι επτά νάνοι*,

2/24 (Κ.Π., 68, Θ.Τ., 72) *Η Σταχτοπούτα*,

1/24 (Β.Β., 62) *Οι 12 μήνες*,

1/24 (Μ.Β, 67) *Το πιο γλυκό ψωμί*,

1/24 (Β.Σ., 59) *Τα επτά κατσικάκια*,

1/24 (Μ. Ν., 71) *Η πεντάμορφη και το τέρας*,

1/24 (Χ.Β., 88) *Ο τζιτζίκας κι ο μέρμηγκας* και

1/24 (Ι.Κ., 58) *Το ελεφαντάκι*.

Συμπεράσματα από τις απαντήσεις των γιαγιάδων και παππούδων:

Από τις απαντήσεις που δόθηκαν 7/24 επέλεξαν παραμύθι από την ελληνική προφορική παράδοση: «*Οι καλικάντζαροι*», «*ο παπάς*», «*η αλεπού και ο γάιδαρος*», «*οι 12 μήνες*», «*το πιο γλυκό ψωμί*» «*το ελεφαντάκι*» και «*ο τζιτζίκας και ο μέρμηγκας*». Το ποσοστό είναι σαφώς ανεβασμένο σε σχέση με αυτό των εγγονιών τους. Ταυτόχρονα δηλώνει ότι και αυτή η γενιά δεν έχει τόσο έντονα ακούσματα ελληνικών παραμυθιών, αλλά επικρατούν οι επιρροές των ευρέως γνωστών κλασικών παραμυθιών. Οι συγκεκριμένοι γιαγιάδες και παππούδες είναι αστοί ή έχουν ζήσει από πολύ μικρή ηλικία στον αστικό χώρο. Αυτό παίζει μεγάλο ρόλο στα ακούσματα που είχαν από την παιδική τους ηλικία. Μεγαλύτερο ποσοστό θα υπήρχε αν η έρευνα διεξαγόταν σε κάποιο χωριό ή νησί.

Ερώτηση: «Το έχεις διαβάσει, το έχεις δει σε ταινία ή σου το έχουν αφηγηθεί;»

Απαντήσεις: Στην ερώτηση αν έχουν διαβάσει το αγαπημένο τους παραμύθι, αν τους το διάβαζαν ή αν τους το έχουν αφηγηθεί, οι συνεντευξιαζόμενοι παππούδες και γιαγιάδες απάντησαν:

12/24 γιαγιάδες (Α.Α., 65, Α.Φ., 75, Μ.Κ., 83, Κ.Σ., 76, Ι.Φ., 87, Α.Κ. 76, Σ.Γ., 65, Σ.Φ, 69, Ι.Μ., 78, Ε.Μ., 79, Γ.Λ., 58, Β.Β., 62) και 1/24 παππούδες (Ν.Φ., 82) ότι τους το αφηγούνταν η γιαγιά ή οι γονείς τους ή η νονά,

5/24 γιαγιάδες (Α.Φ., 57, Α.Β., 66, Κ.Π., 68, Θ.Τ., 72, Μ.Β, 67) και 1/24 παππούδες (Ε.Α., 78) ότι το διάβαζαν μόνοι και μόνες τους και

4/24 γιαγιάδες(Β.Σ., 59, Μ.Ν., 71, Χ.Β., 88, Ι.Κ., 58) και 1/24 παππούδες (Δ. Τζ., 67) ότι τους το διάβαζαν οι γονείς ή οι γιαγιάδες και παππούδες τους.

Συμπεράσματα απαντήσεις των γιαγιάδων και παππούδων: Από τις απαντήσεις φαίνεται ότι παραπάνω από τους μισούς το είχαν ως προφορικό άκουσμα από αφήγηση και οι υπόλοιποι μέσα από την ανάγνωση βιβλίου (είτε το διάβαζαν μόνοι τους είτε τους το διάβαζαν οι οικείοι τους).

4.3. Συγκριτική ανάλυση των αποτελεσμάτων

Οι απαντήσεις που δόθηκαν στην παρούσα συνέντευξη οδήγησαν στη διεξαγωγή των εξής συμπερασμάτων:

- Τα παιδιά του δημοτικού στην πλειοψηφία τους δε γνωρίζουν λαϊκά παραμύθια της ελληνικής προφορικής παράδοσης, αλλά τα ευρέως γνωστά κλασικά παραμύθια από τις συλλογές των αδερφών Grimm και Perrault.
- Τα κορίτσια επέλεξαν παραμύθια με γυναικίους τίτλους, ενώ τα αγόρια με αντρικούς. Γεγονός που καταδεικνύει μια έμφυλη στερεοτυπική επιλογή.
- Το κορίτσι από την Αλβανία επίσης επέλεξε παραμύθι από τα κλασικά και επίσης το είχε μάθει από κινηματογραφική ταινία.
- Επίσης, η πλειοψηφία των παιδιών γνώρισε το αγαπημένο της λαϊκό παραμύθι μέσα από την κινηματογραφική του μεταφορά.
- Σε αντιδιαστολή, το 1/3 από τους εκπροσώπους της παλαιότερης γενιάς γνωρίζουν λαϊκά παραμύθια από την ελληνική προφορική παράδοση και τα 2/3 τα κλασικά.
- Η πλειοψηφία των παππούδων και γιαγιάδων ήρθαν σε επαφή με το αγαπημένο τους λαϊκό παραμύθι από αφήγηση και οι υπόλοιποι από ανάγνωση από το βιβλίο και κανένας/καμία από ταινία.

5. Συμπεράσματα και προτάσεις

Οι απαντήσεις που δόθηκαν στην παρούσα συνέντευξη οδήγησαν στη διεξαγωγή των εξής συμπερασμάτων:

Όσο περνούν τα χρόνια και οι γενιές διαδέχονται η μία την άλλη, μεταβάλλεται ο τρόπος διάδοσης των λαϊκών παραμυθιών. Από την προφορική αφήγηση περνάει

στον κινηματογράφο και το διαδίκτυο. Επίσης με το πέρασμα των χρόνων φθίνει ο πλούτος των παραμυθιών της ελληνικής παράδοσης και παραμένουν συγκεκριμένα παραμύθια της δυτικής παράδοσης από τις συλλογές των αδερφών Grim και Perrault μέσα από τις παραλλαγές τους κινηματογραφικές και μη.

Η έρευνα συνεχίζεται στα σχολεία της Αττικής τόσο δημόσια όσο και ιδιωτικά.

Όσον αφορά προοπτικές και προτάσεις, τα τελευταία χρόνια με την εμφάνιση των νέο αφηγητών και αφηγητριών η τέχνη της προφορικής αφήγησης παραμυθιών αναβιώνει τόσο για παιδιά όσο και για ενήλικους με αποτέλεσμα παραμύθια ξεχασμένα της ελληνικής παράδοσης να αναβιώνουν. Με την ένταξή τους στη σχολική πράξη θα ανανεωθεί το ενδιαφέρον των μαθητών και μαθητριών για το ελληνικό παραμύθι και θα ασκηθούν στην τέχνη της αφήγησης ως εναργούς τρόπου μετάδοσης ιστοριών.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Γκασούκα, Μ. (1999). Κοινωνικές-Λαογραφικές Παράμετροι. Αθήνα: Φιλιλπότη.
- Γκασούκα, Μ. (2006). Κοινωνιολογία του Λαϊκού Πολιτισμού, Κοινωνικά-Λαογραφικά Δοκίμια. Τόμος 1. Αθήνα: Ψηφίδα.
- Ιωσηφίδης, Θ. (2008). *Ποιοτικές μέθοδοι έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες*. Αθήνα: Κριτική.
- Κακάμπουρα, Ρ.(2005), Πολιτισμική ταυτότητα και Οικογένεια: Διαγενεακές προσεγγίσεις στη σχολική πράξη. Στο: Κριτική Επιστήμη και Εκπαίδευση 2(5): σ.σ. 29-42.
- Κακάμπουρα-Τίλη, Ρ. (2006), Από τη συλλογή λαογραφικού υλικού στη διαθεματική προσέγγιση του λαϊκού πολιτισμού. Η καθοδήγηση των πανεπιστημιακών λαογράφων και η ανταπόκριση των δασκάλων. Στο: Λαογραφία, 40: σ.σ. 175-191.
- Κακάμπουρα, Ρ. (2010), Διδακτική του Λαϊκού Πολιτισμού στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση. Πρακτικά 1ου Πανελληνίου Συνεδρίου Επιστημών Εκπαίδευσης. Αθήνα: Ε.Κ.Π.Α, σ.σ. 215-223.
- Κακάμπουρα, Ρ. & Κέζα, Μ. (2012). «Όταν οι γονείς μου ήταν παιδιά»: Η ανταπόκριση των μαθητών σε ένα πρόγραμμα βιογραφικής διερεύνησης της οικογενειακής τους ιστορίας. Στο Αυδίκος, Ευ. & Κοζιού, Σ. (επιμ.), Πρακτικά 4ου Πανελληνίου Συνεδρίου Λαϊκός Πολιτισμός και Εκπαίδευση. Καρδίτσα,σ.σ. 351-360.
- Καπλάνογλου, Μ. (2002). Παραμύθι και αφήγηση στην Ελλάδα: Μια παλιά τέχνη σε μια νέα εποχή. Το παράδειγμα των αφηγητών από τα νησιά του Αιγαίου και από τις προσφυγικές κοινότητες των Μικρασιατών Ελλήνων. Αθήνα: Πατάκη.

- Λουκάτος, Δ. (1992). *Εισαγωγή στην ελληνική λαογραφία*. Αθήνα: ΜΙΕΤ.
- Μερακλής, Μ. Γ. (2011). *Ελληνική λαογραφία*. Αθήνα: Ινστιτούτο του βιβλίου-Α. Καρδαμίτσα.
- Πελασγός, Στ. (2008). Τα μυστικά του παραμυθιά. Μαθητεία στην τέχνη της προφορικής λογοτεχνίας και αφήγησης. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Τσιλιμένη, Τ. (2013), Η αφήγηση ιστοριών για την προώθηση της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης: Ζητήματα εφαρμογής και ένα παράδειγμα. Στο Αγγελίδης & Χατζησωτηρίου (επιμ.), *Διαπολιτισμικός διάλογος στην Εκπαίδευση. Θεωρητικές προσεγγίσεις, πολιτικές πεποιθήσεις και παιδαγωγικές πρακτικές*. Αθήνα: Διάδραση, σ.σ. 451-476.
- Φώκου, Ι., (2018), *Λαϊκά παραμύθια για δυνατές γυναίκες. Εκπαιδευτικό πρόγραμμα στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση για την απόδοξη των έμφυλων στερεότυπων στο λαϊκό παραμύθι.. ΠΤΔΕ: ΕΚΠΑ.*

Ξενόγλωσση

- Anderson, G. (2000). *Fairytale in the ancient world*. London & N.Y: Routledge.
- Boström, A. (2003). *Lifelong Learning, Intergenerational Learning, and Social Capital*. Stockholm: Institute of Inter-national Education.
- Dyson, A. & Millward, A. (2000). *Schools and special needs: issues of innovation and inclusion*. London: Paul Chapman Educational Publishing.
- EAGLE Project, Consortium (2008), *Intergenerational Learning in Europe. Policies, Programmes and Practical Guidance*. European Approaches To Inter-Generational Lifelong Learning. Nuremburg, Germany: FIM New Learning, University of Erlangen –Nuremburg.
- Karagiannis, A., Stainback, W., & Stainback, S. (1996). Rationale for inclusive schooling, in Stainback W., Stainback, S. (Eds.), *Inclusion: a guide for educators*. Baltimore: P.H. Brookes Pub, pp. 3-15.

Ιστοσελίδες

- Fragoulopoulou, Μ. Στο: <https://epale.ec.europa.eu/el/blog/social-inclusion-ageing-population-summary-discussions-contributions> (προσπελάστηκε στις 21/2/2021).
- Καπλάνογλου, Μ. 2014. Η λαογραφική έρευνα για το Παραμύθι και ο Κατάλογος των Ελληνικών Μαγικών Παραμυθιών. *Κείμενα (18)*. Στο: http://keimena.ece.uth.gr/main/index.php?option=com_content&view=article&id=292:18 (προσπελάστηκε στις 21/2/2021).
- The big foot project. <http://www.bigfoot-project.eu/intergenerational-approach-handbook.html> (προσπελάστηκε στις 21/2/2021).
- Xenia Ellina., *Διαγενεακή Μάθηση*. Στο <https://epale.ec.europa.eu/el/blog/diageneki-mathisi> (προσπελάστηκε στις 21/2/2021).

Βιογραφικά στοιχεία συγγραφέα

Η **Ιωάννα Φώκου** είναι δασκάλα. Εργάζεται στο Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Δραπετσώνας. Είναι υποψήφια διδάκτορας Λαογραφίας στο Π.Τ.Δ.Ε Ε.Κ.Π.Α, είναι μελετήτρια και αφηγήτρια λαϊκών παραμυθιών και συγγραφέας παιδικών βιβλίων. Είναι εκπαιδύτρια ενηλίκων. Μιλάει αγγλικά, ισπανικά, ιταλικά και πορτογαλικά. Στοιχεία επικοινωνίας: jofokou@gmail.com.

Λιάπης Μάρκος Γκιόσος Ιωάννης

Το οπαδικό κίνημα, η οικονομική κρίση και οι επιπτώσεις της. Μια μελέτη περίπτωσης

Περίληψη

Η παρούσα εργασία διερεύνησε τις αντιλήψεις των οπαδών της Θύρας 13 - κλαμπ Πατήσια του Παναθηναϊκού Αθλητικού Συλλόγου, σχετικά με το πώς η οικονομική κρίση της προηγούμενης δεκαετίας επηρέασε γενικότερα την υπόσταση του οπαδικού τους συνδέσμου αλλά και ειδικότερα τις πολιτικές πεποιθήσεις των οπαδών του συγκεκριμένου κλαμπ. Για την άντληση των απαραίτητων στοιχείων της έρευνας αξιοποιήθηκε η ποιοτική μέθοδος και συγκεκριμένα πραγματοποιήθηκαν ανοικτού τύπου συνεντεύξεις από οκτώ (8) πληροφορητές/οπαδούς του Παναθηναϊκού, διαφορετικών ηλικιών και επαγγελματικής απασχόλησης που ανήκουν στο κλαμπ της Θύρας 13 στην περιοχή των Πατησίων. Τα ευρήματα της έρευνας έδειξαν ότι παρότι οι κοινωνικές και πολιτικές ζυμώσεις ήταν έντονες, ο οπαδικός κόσμος του συγκεκριμένου κλαμπ αποδοκίμασε το παλιότερο πολιτικό σύστημα- το οποίο χαρακτηρίστηκε από έναν άκρατο δικομματισμό- αλλά παράλληλα δεν διχάστηκε ανάμεσα σε υποστηρικτές και πολέμιους του. Επιπρόσθετα αν και πολιτικοποιήθηκε σε μεγάλο βαθμό ο λόγος τους, δεν ταυτίστηκε με συγκεκριμένους κομματικούς χώρους ούτε ριζοσπαστικοποιήθηκε.

Λέξεις-κλειδιά: Οπαδικό κίνημα, οικονομική κρίση, Παναθηναϊκός, πολιτική.

The fan movement, the financial crisis and its political effects. A case study

Abstract

This paper explored the perceptions of the fans of Gate 13 - club Patisia of the Panathinaikos Athletic Association, about how the financial crisis of the last decade affected the status of their fan association. For the pumping of the necessary elements of the research, the qualitative method was utilized, and specifically open-ended interviews were conducted by eight (8) Panathinaikos informants/fans of different ages and occupations belonging to the club of Thira 13 in the area of Patisia. The findings of the research showed that although the social and political damage was largely intense, the club's fans disapproved of the older political system- which was characterized by an unbridled dichotomy- and did not split between its supporters and opponents. In addition, although it was largely politicized, their speech was not identified with specific party spaces nor was it radicalized.

Keywords: Fans, financial crisis, Panathinaikos, politics.

1. Εισαγωγή

Η σχέση της πολιτικής εν γένει με τα σπορ είναι ένα ζήτημα που έχει αναλυθεί και εξακολουθεί να διερευνάτε στις μέρες μας συνεχώς^{1,2,3} όπως επίσης και η σχέση της πολιτικής με το ποδόσφαιρο^{4,5,6}. Ειδικότερα η κουλτούρα και ο «δημόσιος λόγος» των οπαδών των ποδοσφαιρικών σωματείων έχει διερευνηθεί εκτενώς και διεθνώς^{7,8,9} αλλά και σε εθνικό επίπεδο¹⁰.

- 1 Andrews, L. D. & Stephen, W. (2007), *East Plays West: Sport and the Cold War*. London: Routledge;
- 2 Arnaud, P. (1998), *Sport and International Politics: The Impact of Fascism and Communism on Sport*. New York: Routledge
- 3 Victor D. Cha (2009), *A Theory of Sport and Politics*. *The International Journal of the History of Sport*, vol 26, issue 11, pp. 1581-1610, DOI: 10.1080/09523360903132972
- 4 Butterworth, M. L. (2007), *The Politics of the Pitch: Claiming and Contesting Democracy Through the Iraqi National Soccer Team*. *Communication and Critical/Cultural Studies*, vol. 4 issue 2, pp. 184-203, DOI: 10.1080/14791420701296554
- 5 Kuhn, G. (2011), *Soccer versus the State*. Oakland, CA: PM Press.
- 6 McDougall, W. (2013), *Kicking from the Left: The Friendship of Celtic and FC St. Pauli Supporters*. *Soccer & Society* vol. 14 issue 2, pp. 230–45.
- 7 Doidge, M. (2013), *The birthplace of Italian communism': political identity and action amongst Livorno fans*. *Soccer & Society*, vol. 14 issue 2, pp. 246-261, DOI: 10.1080/14660970.2013.776471;
- 8 Djordjević, I. & Pekić, R. (2018), *Is there space for the left? Football fans and political positioning in Serbia*. *Soccer & Society*, vol. 19 issue 3, pp. 355-372, DOI: 10.1080/14660970.2017.1333678
- 9 Gilbert, A. (2018), *Trivjere, jedanacija, država Tuzla Football fans, political protest and the right to the city in postsocialist Bosnia–Herzegovina*. *Soccer & Society*, vol. 19 issue 3, pp. 373-399, DOI: 10.1080/14660970.2017.1335487
- 10 Spyros, T. A. & Balabanidis, Y. *Football, Politics and Crisis in Greece 2*. Στο: <http://www.open.ac.uk/arts/research/finance-crisis-protest/comment-and-debate/football-politics-and-crisis-greece-2> [προσπελάστηκε στις 20/01/2020].

Η παρούσα εργασία διερευνά τη ριζοσπαστικοποίηση των οπαδών των ομάδων στην Ελλάδα επικεντρωνόμενη στην περίπτωση των οργανωμένων οπαδών του Παναθηναϊκού της Θύρας 13- κλαμπ Πατήσια με ένα όμως ξεχωριστό τρόπο. Συγκεκριμένα παρότι το θέμα της ριζοσπαστικοποίησης έχει μελετηθεί δεν έχει προσεγγισθεί από την μεριά της βιωμένης εμπειρίας των οπαδών. Αυτό είναι και το καινούργιο στοιχείο που προσφέρει η έρευνα αυτή. Με απλά λόγια η παρούσα έρευνα προσπάθησε να προσεγγίσει το ζήτημα από την μεριά των οπαδών. Βίωσαν αλήθεια αυτή την ριζοσπαστικοποίηση; Υπήρχε πολιτικοποίηση των οπαδών των ομάδων.

Στην επόμενη ενότητα αποσαφηνίζονται οι όροι που χρησιμοποιούνται και αναλύονται οι συναφείς έρευνες. Στην τρίτη ενότητα παρουσιάζεται η μεθοδολογία της έρευνας στην τέταρτη τα ευρήματά της και στην τελευταία παρατίθενται τα συμπεράσματα μαζί με τη συζήτηση και ερμηνεία τους.

2. Θεωρία

2.1. Αποσαφήνιση όρων

2.1.1. Το οπαδικό κίνημα (Το φαινόμενο του οπαδικού κινήματος)

Ο οπαδισμός είναι ένα κοινωνικό φαινόμενο και αναφέρεται στα άτομα που ακολουθούν λαϊκές κουλτούρες επενδύοντας σε αυτές νοηματικά και συναισθηματικά, κατασκευάζοντας την ατομική ή την συλλογική τους ταυτότητα¹¹. Η εμφάνιση του οπαδισμού είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την κρίση των ταυτοτήτων στις βιομηχανικές κοινωνίες, και άμεσα επηρεαζόμενη από τις αλλαγές που επιφέρει ο σύγχρονος τρόπος ζωής σε παλαιότερα σταθερά πλαίσια και νοήματα, όπως η κοινωνική τάξη, το φύλο ή το έθνος. Συγκεκριμένα η ρευστότητα που χαρακτηρίζει το σύγχρονο τρόπο ζωής στους καιρούς της μετανεοτερικότητας, υποχρεώνει τα υποκείμενα να οργανώνουν την καθημερινότητά τους, με βάση τα ερεθίσματα που δέχονται από διάφορες πηγές σε συνάρτηση με την συμμετοχή τους σε ένα κοινωνικό παιχνίδι διαμορφωμένο γύρω από την χρήση του αποκαλούμενου ελεύθερου χρόνου. Ο οπαδισμός στο χώρο του αθλητισμού και των σπορ έχει κοινωνικές οικονομικές και πολιτισμικές διαστάσεις όπου μέσα από την ανάγκη για κοινωνικοποίηση αλλά και από την διάθεση του ανθρώπου για ανταγωνισμό και αντιπαλότητα, δημιουργήθηκαν οι πρώτες κοινότητες οπαδών¹².

11 Ζαϊμάκης, Γ. (2017), Συλλογική ταυτότητα, νεολαία και οπαδισμός: Η ανάδυση των «Θυρών» οργανωμένων οπαδών στην Ελλάδα την περίοδο της μεταπολίτευσης. Ηράκλειο: Δημοσίευτο κείμενο, σ. 1.

12 Ζαϊμάκης, Γ. (2017), Συλλογική ταυτότητα, νεολαία και οπαδισμός: Η ανάδυση των «Θυρών» οργανωμένων οπαδών στην Ελλάδα την περίοδο της μεταπολίτευσης. Ηράκλειο: Δημοσίευτο κείμενο, σ. 3.

2.1.2. Το οπαδικό κίνημα διεθνώς (Οι ιστορικές καταβολές του οπαδικού κινήματος)

Ο οπαδισμός στα σπορ εμφανίστηκε στο περιβάλλον της μεταπολεμικής Ευρώπης ως έκφραση ταυτότητας και πλέγματος προτύπων συμπεριφοράς. Ειδικότερα, η εμφάνιση του χρονολογείται από τα τέλη της δεκαετίας του 1960, όταν στα γήπεδα ή για την ακρίβεια στις κερκίδες της «πατρίδας» του ποδοσφαίρου, της Αγγλίας, αναδύονται άγνωστες ως τότε μορφές νεανικής κουλτούρας και συμπεριφοράς¹³. Οι οπαδοί αρχίζουν να συγκεντρώνονται στα πέταλα των γηπέδων και διεκδικούν τη δική τους συμμετοχή στο παιχνίδι μέσω της χρήσης συμβόλων, συνθημάτων και τραγουδιών. Στη συνέχεια παρουσιάστηκαν πυρήνες οπαδών σε διάφορες χώρες, όπως Ιταλία¹⁴, Ισπανία¹⁵ κλπ, κυρίως επηρεαζόμενοι από τις μετακινήσεις οπαδών κατά την διάρκεια των διεθνών αγώνων καθώς και από την προβολή που έχαιραν από τα ΜΜΕ της εποχής¹⁶.

2.1.3. Το ελληνικό οπαδικό κίνημα

Η εμφάνιση της οπαδικής κουλτούρας στην Ελλάδα έγινε στο χώρο του ποδοσφαίρου στην δεκαετία του 1960 αλλά εδραιώθηκε την δεκαετία του 1970 σχετιζόμενη με την αυξανόμενη αστικοποίηση της εποχής¹⁷. Η οπαδική κουλτούρα εδραιώθηκε στη χώρα μας κατά τη δεκαετία του 1980, με την εμφάνιση νέων πυρήνων οπαδών, καθώς η μετακίνηση μεγάλου τμήματος του πληθυσμού στα μεγάλα αστικά κέντρα δημιούργησε την ανάγκη για νέες μορφές κοινωνικών συσσωματώσεων. Η ανάδυση των οπαδικών συλλογικοτήτων φαίνεται να επηρεάστηκε σημαντικά και από τις διαδικασίες επαγγελματικοποίησης και εμπορευματοποίησης που χαρακτηρίζουν αυτή την περίοδο το ελληνικό ποδόσφαιρο. Στις κοινότητες των οργανωμένων οπαδών, αναπτύχθηκαν νέες μορφές κοινωνικότητας και διαμορφώθηκαν αντίστοιχες ταυτότητες και αντιπαλότητες.

Από τους πρώτους στεγασμένους συνδέσμους υπήρξε ο Σύλλογος Φιλάθλων Οπαδών Παναθηναϊκού (έτος ίδρυσης 1952) και ο Σύνδεσμος Φιλάθλων Οπαδών Ολυμπιακού στον Πειραιά (έτος ίδρυσης 1957), ενώ από τα τέλη της δεκαετίας του 1950 μέχρι την περίοδο της δικτατορίας το φαινόμενο εξαπλώθηκε σε όλη την Ελλάδα. Στην ευρύτερη περιοχή της πρωτεύουσας

13 Hgrave, R. (2007), Football Fans and Football History: A Review Essay. In S. Brown. (ed), Football Fans around the World: From Supporters to Fanatics. Oxford: Routledge. pp. 78-87.

14 Guschwan, M. (2007), Riot in the curve: Soccer Fans in Twenty-first century Italy. In S. Brown. (ed), Football Fans around the World: From Supporters to Fanatics. Oxford: Routledge. pp. 88-104.

15 MacFarland, A. (2007), Building a mass activity: Fandom class and business in early Spanish Football. In S. Brown. (ed), Football Fans around the World: From Supporters to Fanatics. Oxford: Routledge. pp. 43-58.

16 Zaimakis, Y. (2018) Football fan culture and politics in modern Greece: the process of fandom radicalization during the austerity era. In Soccer & Society, vol. 19 issue 2, pp. 252-270, DOI: 10.1080/14660970.2016.1171214.

17 Zaimakis, Y. (2018) Football fan culture and politics in modern Greece: the process of fandom radicalization during the austerity era. In Soccer & Society, vol. 19 issue 2, pp. 252-270, DOI: 10.1080/14660970.2016.1171214.

δημιουργήθηκαν σύνδεσμοι φίλων των σωματείων ΑΕΚ, Απόλλων Σμύρνης, Προοδευτική, Εθνικός, Ατρόμητος Αθηνών, Πανιώνιος, Φωστήρας και Εθνικός Αστέρας. Τέλος από τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1960 ιδρύθηκαν και παραρτήματα συνδέσμων οπαδών των πιο δημοφιλών ομάδων, συνήθως σε ευρύτερες αστικές περιοχές στις οποίες υπάρχει οικείο οπαδικό κοινό, χωρίς να λείπουν και οι προσπάθειες διείσδυσης σε ανταγωνιστικές οπαδικές επικράτειες.

2.1.4. Το οπαδικό κίνημα της θύρας 13 του Παναθηναϊκού

Ο πρώτος ανεπίσημος συστεγασμένος σύνδεσμος οπαδών του Παναθηναϊκού, λειτούργησε τον Οκτώβριο του 1952 με το όνομα Σ.Φ.Ο.Π., για άγνωστο χρονικό διάστημα. Στα τέλη της δεκαετίας του 1950 και υστέρτα αρχίσαν σιγά -σιγά να οργανώνονται σε μεγάλο βαθμό οι φίλαθλοι όσον αφορά την παρουσία τους στο γήπεδο και την συνοδεία της ομάδας τους σε παιχνίδια εκτός έδρας. Τότε ήταν που οι οπαδοί ξεκίνησαν να συγκεντρώνονται στην 13η θύρα του γηπέδου τους, που είχε κτιστεί μαζί με ολόκληρο το πέταλο του Λυκαβηττού γύρω στο 1955. Έτσι καθιερώθηκε αυτή η θύρα, ως τόπος συγκέντρωσης των πιο ενθέρμων και νεότερων οπαδών. Από τα τέλη της δεκαετίας του 1950 και τις αρχές του 1960 είχαν αρχίσει να λειτουργούν αρκετοί σύνδεσμοι, ο καθένας με το δικό του καταστατικό, τις δικές του αρχαιρεσίες και με την ονομασία της περιοχής τους. Έτσι μέχρι το 1966 που αποτελεί χρονολογία ορόσημο για την εξέλιξη της θύρας 13 λειτουργούσαν αρκετοί τοπικοί σύνδεσμοι, όπως των Πατησίων της Καισαριανής του Γκύζι, του Αιγάλεω κτλ. Τότε μπορεί να μην υπήρχε μια κοινή ονομασία αλλά οι συνελεύσεις μεταξύ των συνδέσμων για θέματα που αφορούσαν την ομάδα ήταν αρκετά συχνές. Σιγά-σιγά η θύρα 13 άρχισε να αποκτά όνομα και κυρός για τον κόσμο και τους παίκτες του Παναθηναϊκού. Στις 19 Νοέμβριου του 1966 στην οδό Κολωνού στο κέντρο της Αθήνας, θα στεγασθεί και θα λειτουργήσει για πρώτη φορά ο σύνδεσμος με όνομα «Θύρα 13» και λίγο αργότερα στις αρχές του 1967 θα εγκριθεί το καταστατικό του από το πρωτοδικείο Αθηνών.

2.1.4. Πολιτικές πεποιθήσεις

Ο αθλητισμός, και ειδικότερα το ποδόσφαιρο, λόγω της δημοτικότητάς του, αποτελεί ένα «ξεχωριστό κοινωνικό χώρο», μέσω του οποίου αποκαλύπτονται πτυχές της κοινωνικής ζωής και εκφράζονται κοινωνικές και ιδεολογικές συγκρούσεις¹⁸. Σε ένα περιβάλλον κρίσης, οι πολιτικές ιδεολογίες τείνουν να διεισδύουν σε αθλητικές βιογραφικές εμπειρίες, με αποτέλεσμα την εμφάνιση νέων μορφών συλλογικής δράσης όπου η αλληλεγγύη συναντά την

18 Ζαϊμάκης, Γ. (2015), Να 'σαι περήφανος που είσαι Κρητικός: Τοπικότητα, ταυτότητα και πολιτισμική μεταβολή στις κοινότητες των οργανωμένων οπαδών του ΟΦΗ. Στο Γ. Ζαϊμάκης & Ε. Φουρναράκη (Επιμ.). Κοινωνία και αθλητισμός στην Ελλάδα. Κοινωνιολογικές και ιστορικές προσεγγίσεις, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σ. 251.

κοινωνικοπολιτική εκστρατεία¹⁹. Καθώς ο ακτιβισμός των οπαδών ξεπερνά τα αμιγώς αθλητικά ζητήματα και προσεγγίζει ευρύτερα κοινωνικοπολιτικά θέματα, δημιουργείται ένα νέο κοινωνικοπολιτιστικό πεδίο, στον οποίο καλλιεργούνται νέες πολιτικές απόψεις, παρουσιάζοντας φαινόμενα κοινωνικής αντίστασης στις υπάρχουσες κοινωνικές δομές και παράλληλα παρατηρούνται σημάδια άσκησης συμμετοχικής Δημοκρατίας.

2.2. Έρευνες για το οπαδικό κίνημα και τις πολιτικές πεποιθήσεις

2.2.1. Οπαδικό κίνημα και πολιτικές πεποιθήσεις διεθνώς

Ο Ζαϊμάκης²⁰ αναφέρει ότι ο αθλητισμός και ειδικότερα το ποδόσφαιρο, λόγω της δημοτικότητάς του, αποτελεί ένα «ξεχωριστό κοινωνικό χώρο», μέσω του οποίου αποκαλύπτονται πτυχές της κοινωνικής ζωής και εκφράζονται κοινωνικές και ιδεολογικές συγκρούσεις. Στη βάση αυτή διατυπώνει ένα πλαίσιο πάνω στο οποίο αυτές μπορούν να διερευνηθούν και να ερμηνευτούν. Όπως επισημαίνει, σε ένα περιβάλλον κρίσης, οι πολιτικές ιδεολογίες τείνουν να διεισδύουν σε αθλητικές βιογραφικές εμπειρίες, με αποτέλεσμα την εμφάνιση νέων μορφών συλλογικής δράσης όπου η αλληλεγγύη συναντά την κοινωνικοπολιτική εκστρατεία. Καθώς ο ακτιβισμός των οπαδών ξεπερνά τα αμιγώς αθλητικά ζητήματα και προσεγγίζει ευρύτερα κοινωνικοπολιτικά θέματα, δημιουργείται ένα νέο κοινωνικοπολιτιστικό πεδίο, στον οποίο καλλιεργούνται νέες πολιτικές απόψεις, παρουσιάζοντας φαινόμενα κοινωνικής αντίστασης στις υπάρχουσες κοινωνικές δομές και παράλληλα παρατηρούνται σημάδια άσκησης συμμετοχικής Δημοκρατίας. Σε αυτό το πλαίσιο, ο πολιτικός ακτιβισμός που εμφανίζεται από τους οπαδούς συνδέεται είτε με ταυτότητες αντίστασης είτε με ταυτότητες προβολής.

Για το ζήτημα αυτό εντοπίστηκαν τρεις αντίστοιχες έρευνες στον Ελλαδικό χώρο και τρεις στο εξωτερικό. Ειδικότερα σε χώρες του ευρωπαϊκού νότου, όπως για παράδειγμα στην Ισπανία μελετήθηκαν φαινόμενα όπου σε οπαδικές κοινότητες η αριστερή ιδεολογία διαρθρώνεται, προβάλλεται και εφαρμόζεται ως η κυρίαρχη πολιτική έκφραση. Στην έρευνα των Sraaij και Viñas²¹ ο αριστερός πολιτικός χώρος στην κουλτούρα των οπαδών του ποδοσφαίρου της Ισπανίας καταλαμβάνεται από πολλά αυτόνομα αλλά συχνά διασυνδεδεμένα σημεία οργανωτικής και ακτιβιστικής δραστηριότητας που χαρακτηρίζονται από

19 Ζαϊμάκης, Γ. (2015), Να 'σαι περήφανος που είσαι Κρητικός: Τοπικότητα, ταυτότητα και πολιτισμική μεταβολή στις κοινότητες των οργανωμένων οπαδών του ΟΦΗ. Στο Γ. Ζαϊμάκης & Ε. Φουρναράκη (Επιμ.), Κοινωνία και αθλητισμός στην Ελλάδα. Κοινωνιολογικές και ιστορικές προσεγγίσεις, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σ. 252.

20 Ζαϊμάκης, Γ. (2015), Να 'σαι περήφανος που είσαι Κρητικός: Τοπικότητα, ταυτότητα και πολιτισμική μεταβολή στις κοινότητες των οργανωμένων οπαδών του ΟΦΗ. Στο Γ. Ζαϊμάκης & Ε. Φουρναράκη (Επιμ.), Κοινωνία και αθλητισμός στην Ελλάδα. Κοινωνιολογικές και ιστορικές προσεγγίσεις, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σ. 255.

21 Sraaij, R. & Viñas, C. (2013), Political ideology and activism in football fan culture in Spain: a view from the far left, Soccer & Society, vol. 14 issue 2, pp. 183-200, DOI: 10.1080/14660970.2013.776467

ιδεολογική ευελιξία, ετερογενείς ταυτότητες και ενδιαφέροντα, και ένα διάχυτο μήνυμα, του οποίου η αλληλεγγύη βασίζεται σε μια αίσθηση κοινής χρήσης πάλης. Σε μια συναφή έρευνα που εκπόνησαν οι Kennedy και Kennedy²² καταδείχθηκε ότι ο ρατσισμός και η αχαλίνωτη εμπορευματοποίηση του αθλητισμού προσκρούουν στον παραδοσιακό ριζοσπαστισμό μεταξύ των οπαδικών κοινοτήτων, μιας και όπως δηλώνουν το ποδόσφαιρο είναι μια πολιτιστική έκφραση που δίνει την δυνατότητα σε αποξενωμένους και περιθωριοποιημένους ανθρώπους να διαμαρτυρηθούν για τα μακροχρόνια προβλήματα που μαστιίζουν τις κοινωνίες. Τέλος στην Ιταλία, μια χώρα με οπαδούς που τολμούν να εκφέρουν πολιτική άποψη σε κάθε ευκαιρία και πολιτική κατάσταση, εντοπίστηκαν κινήματα όπως των Ultras τα οποία κινήθηκαν στους δύο ακραίους πολιτικούς χώρους, όπως αναφέρουν και οι Podaliri και Balestri²³, και τα οποία επηρέασαν αντίστοιχα οπαδικά σχήματα της δυτικής και βόρειας Ευρώπης.

2.2.2. Προσεγγίσεις του οπαδικού κινήματος στην Ελλάδα, η οικονομική κρίση και οι πολιτικές πεποιθήσεις

Την περίοδο της οικονομικής κρίσης την τελευταία δεκαετία, οι Έλληνες βίωσαν στην καθημερινότητα τους αλλαγές με παρεπόμενα στη κοινωνική και πολιτική τους ζωή. Το φαινόμενο αποτέλεσε αντικείμενο ποικίλων σχολιασμών στα ελληνικά γήπεδα, με βασικό μέσο τον «δημόσιο λόγο» των «κερκίδων» και των οπαδών²⁴. Μέσα σε μικρό χρονικό διάστημα, πολλά πανό διαφορετικών χρωμάτων έχασαν την παραδοσιακή τους μορφή και κατευθύνθηκαν σε άλλους δρόμους και βαθύτερες έννοιες όπως ο αντικοινοβουλευτισμός, η συνεχής αύξηση του εθνικισμού αλλά και του αντί-εξουσιαστικού κινήματος, σαφέστατα μηνύματα που εκδήλωναν την αντίθεσή τους στις μνημονιακές πολιτικές, του Δ.Ν.Τ. και της Τρόικα²⁵. Η μελέτη του οπαδικού κινήματος στο χώρο του ποδοσφαίρου στην Ελλάδα έχει ξεκινήσει πολύ πριν από την εκδήλωση της οικονομική κρίσης του 2010^{26,27}. Αντικείμενα διερεύνησης ήταν η ταυτότητα τους (πολιτική, κοινωνική κ.ά) αλλά και η συμπεριφορά τους²⁸. Επίσης η οικονομία της Ελλάδας που σε

22 Kennedy, D. & Kennedy, P. (2013), Introduction: reflections on the context of 'Left Wing' fan cultures, *Soccer & Society*, vol. 14 issue 2, pp. 117-131, DOI: 10.1080/14660970.2013.776463

23 Podaliri, C., and C. Balestri (1998), *The Ultras, racism and football culture in Italy*. In A. Brown (ed.), *Fanatics! Power, identity and fandom in football*, London and New York: Routledge, pp. 88-100.

24 Τζούκας, Β. (2013), *Λόγος περί πολιτικής στον «λόγο» των οργανωμένων οπαδών ποδοσφαίρου. Η περίπτωση του Παναθηναϊκού*. Στο Γ. Ζαϊμάκης & Ν. Κοταρίδης (επιμ). *Ποδόσφαιρο και κοινότητες οπαδών. Αντιπαλότητες και πολιτικές της ταυτότητας*, Αθήνα: Πλέθρον, σσ. 273-290.

25 Zaimakis, Y. (2018) *Football fan culture and politics in modern Greece: the process of fandom radicalization during the austerity era*. In *Soccer & Society*, vol. 19 issue 2, pp. 252-270, DOI: 10.1080/14660970.2016.1171214.

26 Ζαϊμάκης, Γ. (2018). *Νεολαία, συλλογική μνήμη και οπαδισμός στην Ελλάδα την περίοδο της Μεταπολίτευσης*. Στο Κ. Κατσάπης (Επιμ.) *Οι Απειθαρχοί: Κείμενα για την Ιστορία της Νεανικής Αναίδειας τη μεταπολεμική περίοδο*, Αθήνα: Οκτώ, σσ. 39-72.

27 Brown, S. (2007), *Football Fans around the World: From Supporters to Fanatics*. Oxford: Routledge.

28 Yoshida, M., Gordon, B., James, J. D., & Heere, B. (2015), *Sport Fans and Their Behavior in Fan*

μεγάλο βαθμό ήταν σε τέλμα προ της κρίσης του 2010 έχει γίνει αντικείμενο έρευνας²⁹. Τρεις κυρίως έρευνες είναι σημαντικές και παρατίθενται. Πρόκειται για αυτές των Ζαϊμάκη³⁰, Τζούκα³¹ και Spyros και Balabanidis³².

Στην έρευνα του ο Ζαϊμάκης μελέτησε τον ακτιβισμό των οπαδών προ και κατά την διάρκεια της κρίσης και τον συνέδεσε με την εισαγωγή αυστηρών νομοθετικών παρεμβάσεων που καταργούν την αυτοτέλεια των συνδέσμων και διευρύνουν το πεδίο και τα μέσα κοινωνικού ελέγχου των οπαδών, ιδίως μέσω της εγκατάστασης διαφόρων μηχανισμών ελέγχου και επιτήρησης. Η αντίδραση σε αυτές τις πολιτικές θα οδηγήσει στη ριζοσπαστικοποίηση μέρους των οπαδών και στη δημιουργία ενός αντικαπιταλιστικού, εναλλακτικού φανατικού δικτύου ποδοσφαίρου, το «Radical Fans United» (RFU), με στόχο την ενοποίηση πολιτικοποιημένων, αντιφασιστικών κολεκτιβιστών. Κρίσιμο σημείο για τη διαδικασία ριζοσπαστικοποίησης των οπαδών είναι ο θάνατος του νεαρού οπαδού του Παναθηναϊκού Αλέξανδρου Γρηγορόπουλου στις 6 Δεκεμβρίου 2008 από αστυνομικό που προκάλεσε σειρά κινητοποιήσεων και βίαιων ταραχών σε όλη τη χώρα. Στο πλαίσιο του ακτιβισμού των οπαδών προ κρίσης ο Ζαϊμάκης καταγράφει περιστατικά συμπόρευσης των οπαδικών συλλογικοτήτων με διάφορες κοινωνικές και πολιτικές συλλογικότητες που εξέφραζαν ευρύτερες κοινωνικές και πολιτικές απαιτήσεις. Η κρίση του 2010 και τα συνοδευτικά μέτρα λιτότητας που εισήχθησαν είχαν άμεσο αντίκτυπο στις συνθήκες διαβίωσης των Ελλήνων οπαδών, όπως ανεργία, άσχημες συνθήκες εργασίας, μειωμένα εισοδήματα και θα αλλάξουν δραματικά το τοπίο στα επαγγελματικά αθλήματα. Η εμφάνιση ενός ισχυρού αντιμνημονιακού κλίματος στις τάξεις των οπαδών θα εκφραστεί και μέσα στα γήπεδα και η ριζοσπαστικοποίηση των οπαδών θα οδηγήσει στην ανάπτυξη τόσο αντικαπιταλιστικών όσο και αντιφασιστικών οπαδικών συλλογικοτήτων αλλά και στο σχηματισμό εθνικιστικών και φασιστικών ομάδων.

Στην δική του έρευνα ο Τζούκας³³ διερεύνησε τον πολιτικό λόγο που εκφράστηκε έμμεσα ή άμεσα στις κερκίδες των οπαδών του Παναθηναϊκού. Ειδικότερα αναφέρει ότι η πλειοψηφία των οπαδών του Παναθηναϊκού, τηρεί

Communities. In K. Kanosue, K. Kogiso, D. Oshimi, & M. Harads (Eds.), *Sports Management and Sports Humanities Tokyo, Japan: Springer*, pp. 89–101. doi:10.1007/978-4-431-55324-3_7

29 Papadopoulos, T. & Roumpakis, A. (2009), *Familistic Welfare Capitalism in Crisis: The Case of Greece*, ERI working paper series, WP-09-14.

30 Ζαϊμάκης, Γ. (2015), *Να 'σαι περήφανος που είσαι Κρητικός: Τοπικότητα, ταυτότητα και πολιτισμική μεταβολή στις κοινότητες των οργανωμένων οπαδών του ΟΦΗ*. Στο Γ. Ζαϊμάκης & Ε. Φουρναράκη (Επιμ.), *Κοινωνία και αθλητισμός στην Ελλάδα. Κοινωνιολογικές και ιστορικές προσεγγίσεις*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σσ. 251-292.

31 Τζούκας, Β. (2013), *Λόγος περί πολιτικής στον «λόγο» των οργανωμένων οπαδών ποδοσφαίρου. Η περίπτωση του Παναθηναϊκού*. Στο Γ. Ζαϊμάκης & Ν. Κοταρίδης (επιμ.), *Ποδόσφαιρο και κοινότητες οπαδών. Ανταπαλότητες και πολιτικές της ταυτότητας*, Αθήνα: Πλέθρον, σσ. 273-290.

32 Spyros, T. A. & Balabanidis, Y. *Football, Politics and Crisis in Greece 2*. Στο: <http://www.open.ac.uk/arts/research/finance-crisis-protest/comment-and-debate/football-politics-and-crisis-greece-2> [προσπελάστηκε στις 20/01/2020].

33 Τζούκας, Β. (2013), *Λόγος περί πολιτικής στον «λόγο» των οργανωμένων οπαδών ποδοσφαίρου. Η περίπτωση του Παναθηναϊκού*. Στο Γ. Ζαϊμάκης & Ν. Κοταρίδης (επιμ.), *Ποδόσφαιρο και κοινότητες οπαδών. Ανταπαλότητες και πολιτικές της ταυτότητας*, Αθήνα: Πλέθρον, σσ. 273-290.

μια στάση «no politica», χωρίς να φαίνεται φανερά η οποιαδήποτε συμπάθεια ή στράτευση προς μια συγκεκριμένη πολιτική παράταξη. Παρόλα αυτά η αρχή αυτή κάποιες φορές δεν τηρούνταν, κυρίως σε περιόδους, όπου οι οπαδοί διέκριναν να αναπτύσσεται ένα καθεστώς αδικίας και άνισης μεταχείρισης της ομάδας, με αποτέλεσμα να προκρίνεται ο πολιτικός λόγος στις κερκίδες, μέσα από πανό και συνθήματα. Ουσιαστικά επισημαίνει ότι τα μέλη των συνδέσμων ερμηνεύουν τα τεκταινόμενα στο πολιτικό γίγνεσθαι, με γνώμονα το συμφέρον της ομάδας και όχι σύμφωνα με τις πολιτικές απόψεις που πρεσβεύουν ως κοινωνικές μονάδες.

Με το ζήτημα του δημοψηφίσματος του 2015 ασχολήθηκε η έρευνα των Spyros και Balabanidis³⁴. Ειδικότερα επισήμαναν ότι οι οπαδικές κοινότητες πολλών ομάδων στη χώρα μας τάχθηκαν φανερά υπέρ του διλλήματος να η όχι στην Ευρώπη με τρανά παραδείγματα του Παναθηναϊκού και του Ολυμπιακού. Οι κύριοι οπαδοί του Παναθηναϊκού κατέλαβαν δημόσια θέση υπέρ του «όχι» με την παρουσία πανό στο γήπεδο και στα γραφεία τους. Ο μεγαλύτερος και ο παλαιότερος από αυτούς, η «Θύρα 13», ανάρτησαν πανό λέγοντας «Όχι στο μνημόνιο» και «Άνθρωποι, μην γονατίζετε». Ουσιαστικά, αυτό που διαφαίνεται είναι ότι μέσα σε μικρό χρονικό διάστημα, πολλά πανό διαφορετικών χρωμάτων έχασαν την παραδοσιακή τους μορφή και κατευθύνθηκαν σε άλλους δρόμους και βαθύτερες έννοιες όπως ο αντικοινοβουλευτισμός, η συνεχής αύξηση του εθνικισμού αλλά και του αντί-εξουσιαστικού κινήματος.

2.2.3. Σκοπός και ερωτήματα έρευνας

Στην βάση όλων των παραπάνω σκοπός της παρούσας μελέτης ήταν να διερευνηθεί η επίδραση της οικονομικής κρίσης στις πολιτικές απόψεις των οπαδών του συνδέσμου Θύρα 13 των οπαδών του Παναθηναϊκού. Ειδικότερα διερευνάται η πιθανή ριζοσπαστικοποίηση τους λαμβάνοντας υπόψιν ότι η οικονομική κρίση επηρέασε όλες τις κοινωνικές ομάδες σε διαφορετικό βαθμό πάντα³⁵. Η μέχρι σήμερα συναφείς μελέτες του φαινομένου, όπως παρουσιάστηκαν στην προηγούμενη ενότητα είχαν επικεντρωθεί σε μια ιστορικό-πολιτική ανάλυση του. Η παρούσα επικεντρώνεται περισσότερο στην βιωμένη εμπειρία των οπαδών και λιγότερο στα γεγονότα αυτά καθαυτά. Κάτι τέτοιο μπορεί να συμβάλει στην εμβάθυνση της κατανόησης του φαινομένου όχι μόνο του οπαδικού κινήματος αλλά και των σπορ εν γένει. Το βασικό ερώτημα της μελέτης ήταν: Ποσό έχει επηρεάσει η οικονομική κρίση τις πολιτικές απόψεις των μελών του κλαμπ, και εάν οι όποιες αλλαγές, επηρέασαν με την σειρά τους τις σχέσεις μεταξύ τους.

34 Spyros, T. A. & Balabanidis, Y. Football, Politics and Crisis in Greece 2. Στο: <http://www.open.ac.uk/arts/research/finance-crisis-protest/comment-and-debate/football-politics-and-crisis-greece-2> [προσπελάστηκε στις 20/01/2020].

35 Σωτηρόπουλος, Δ. (2017), Η ελληνική κοινωνία πολιτών και η οικονομική κρίση. Αθήνα: Ποταμός.

3. Μεθοδολογία

3.1. Το δείγμα

Στην παρούσα έρευνα χρησιμοποιήθηκε η ποιοτική μέθοδος και ουσιώδες στοιχείο των δεδομένων της έρευνας απετέλεσαν οι υποκειμενικές απόψεις των συμμετεχόντων, οι οποίοι αποτελούν τον κεντρικό πυρήνα του συνδέσμου και οι οποίοι αποτυπώνουν το στίγμα της ειδικότερης κατάστασης που επικρατεί τη δεδομένη στιγμή στο κλαμπ. Ο πληθυσμός στόχος της παρούσας έρευνας ήταν τα μέλη του συνδέσμου/κλαμπ «Θύρα 13». Ο συνολικός αριθμός τους είναι στις μέρες μας διακόσια άτομα ενώ προ κρίσης ήταν εξακόσια άτομα. Για την επιλογή των ατόμων που συμμετείχαν στην έρευνα αξιοποιήθηκε η δειγματοληψία της χιονοστιβάδας³⁶. Ουσιαστικά έγινε προσέγγιση των επικεφαλής του Κλαμπ οι οποίοι πρότειναν με την σειρά τους τους υπόλοιπους συμμετέχοντες. Οι συμμετέχοντες στην έρευνα ήταν οκτώ άρρενες ηλικίας από 26 έως 50 ετών με συμμετοχή στο κλαμπ άνω των δέκα ετών.

3.2. Εργαλεία συλλογής ερευνητικών δεδομένων

Ως μέσο συλλογής δεδομένων της έρευνας χρησιμοποιήθηκε η ημιδομημένη συνέντευξη. Γενικότερα η συνέντευξη αποτελεί το πιο διαδεδομένο εργαλείο συλλογής ποιοτικού υλικού, αφενός γιατί ενισχύει την προσπάθεια του ερευνητή να οδηγήσει των συνεντευξιαζόμενο σε συγκεκριμένα θέματα και αφετέρου αφήνει στον ερωτώμενο την ελευθέρια να διηγηθεί τις εμπειρίες του σε βάθος³⁷. Στην συγκεκριμένη περίπτωση η συνέντευξη ξεκινούσε με το ερώτημα «Ποσό έχει επηρεάσει η οικονομική κρίση τις πολιτικές απόψεις των μελών του κλαμπ;». Στην συνέχεια έγιναν δυο διευκρινιστικές ερωτήσεις. «Εσείς αλλάξατε πολιτικές απόψεις εξαιτίας της πολιτικής κρίσης;» και «Πώς επηρέασε η οικονομική κρίση της σχέσεις σας μέσα στο κλαμπ;». Ουσιαστικά διαμορφώθηκε ένας χάρτης πάνω στον οποίο βάδισε η έρευνα, χωρίς όμως συγκεκριμένες και απόλυτες διαδρομές, δίδοντας παράλληλα την ευκαιρία της επιλογής του μονοπατιού που θα ακολουθηθεί.

4. Παρουσίαση αποτελεσμάτων της έρευνας

4.1. Για το πρωταρχικό ερώτημα της έρευνας που ήταν: «ποσό έχει επηρεάσει η οικονομική κρίση τις πολιτικές απόψεις των μελών του κλαμπ,» τα υποκείμενα της έρευνας απάντησαν τα εξής:

36 Ίσαρη, Φ & Πούρκος Μ. (2015), Ποιοτική μεθοδολογία έρευνας: Εφαρμογές στην Ψυχολογία και στην εκπαίδευση. Αθήνα: Κάλλιπος σ. 82

37 Ιωσηφίδης, Θ. (2003), Ανάλυση ποιοτικών δεδομένων στις κοινωνικές επιστήμες. Αθήνα: Κριτική.

- ΟΠ.1, Β.Λ., 44, Α.: Έπρεπε να υπάρχει η Χρυσή Αυγή για να δικαιολογηθεί αυτή η πολιτική αντίδραση
- ΟΠ.2, Γ.Φ., 41, Α.: Ο κόσμος άλλαξε γιατί ένιωσε προδομένος και πιστέψαμε κάτι ακραίο, ήταν από αντίδραση με βοηθό τον Μαρινάκη. Δεν θα υπήρχε η Χρυσή Αυγή εάν δεν υπήρχε η οικονομική κρίση.
- ΟΠ.3. Κ.Μ. 41. Α.: Σε σχέση με τις πολιτικές απόψεις άλλαξαν πολλά. Είδαμε κόμματα που δεν υπήρχαν να εξαφανίζονται και ήρθαν άλλα. Ο κόσμος προσπαθεί να βρει το κατάλληλο κόμμα. Νιώθει απογοητευμένος από τους πολιτικούς.
- ΟΠ.4. Α.Π. 30. Α.: Δεν υπήρξαν πολιτικές μεταβολές, κατά την γνώμη μου
- ΟΠ.5. Γ.Κ. 44. Α.: Ο Έλληνας πάντα ψηφίζει με γνώμονα το προσωπικό του συμφέρον. Είδαμε μια ψήφο αγανάκτησης
- ΟΠ.6. Α.Π. 36, Α.: Τα ακραία κόμματα δεν τα είδα στην περιοχή μου. Το ακραίο λειτούργησε ως πυροτέχνημα και άντεξε και πολύ πιστεύω. Η γειτονιά είχε πάντα ξένους και προ κρίσης.
- ΟΠ.7. Χ.Χ. 49. Α.: Τα ακραία κόμματα δεν τα είδα στην περιοχή μου. Το ακραίο λειτούργησε ως πυροτέχνημα και άντεξε και πολύ πιστεύω. Η γειτονιά είχε πάντα ξένους και προ κρίσης.
- ΟΠ.8. Φ.Τ. 35. Α.: Την κρίση να πληρώσουν οι κροίσοι. Είναι θέμα παιδείας οι πολιτικές απόψεις. Δεν επηρεάστηκε το οπαδικό κίνημα. Οι διοικήσεις θα μπορούσαν να επηρεάσουν τον οπαδισμό αλλά δεν το επιτρέψαμε.

Σαν γενικό συμπέρασμα από τις απαντήσεις των υποκειμένων στο συγκεκριμένο ερώτημα διακρίνουμε ότι πράγματι υπήρξε από κάποιους μια πολιτική επιλογή διαφορετική από αυτή που είχαν προ κρίσης, θεωρώντας ότι η απογοήτευση από το πολιτικό σύστημα ήταν αυτή που οδήγησε σε αυτή την αλλαγή. Όμως από την άλλη διαφαίνεται και η άποψη ότι τα ακραία κόμματα -σημείο των καιρών για την εποχή της κρίσης- δεν βρήκαν πρόσφορο έδαφος στην μικροκοινωνία του κλαμπ. Οι ίδιοι ερμηνεύοντας αυτή τη στάση θεωρούν ότι η ύπαρξη μεταναστών πολλά χρόνια πριν, συνέτεινε προς αυτή την κατεύθυνση.

4.2. Στο δεύτερο ερώτημα «Εσείς αλλάξατε πολιτικές απόψεις εξαιτίας της πολιτικής κρίσης;» απαντήθηκαν τα εξής:

- ΟΠ.1, Β.Λ., 44, Α.: Προ κρίσης δεν είχα ενεργό ρόλο σε κανένα κόμμα, στην κρίση όμως κοίταξα προς τα άκρα δεξιά, χωρίς να παραμείνω, απλά αντέδρασα στο κλέψιμο τόσων χρόνων.
- ΟΠ.2, Γ.Φ., 41, Α.: Προ κρίσης δεν ασχολούμουν με τα πολιτικά ενώ κατά την διάρκεια πήγα στους πιο ακραίους αλλά τίποτα και εκεί
- ΟΠ.3. Κ.Μ. 41. Α.: Προ κρίσης άνηκα κάπου, μέσα στην κρίση έγινα ουδέτερος και πλέον δεν ψηφίζω.

- ΟΠ.4. Α.Π. 30. Α.: παρέμεινα ουδέτερος, όπως και πριν
- ΟΠ.5. Γ.Κ. 44. Α.: Εγώ προσωπικά δεν άλλαξα τις προσωπικές μου κομματικές απόψεις
- ΟΠ.6. Λ.Π. 36. Α.: Πολιτικά δεν άλλαξα, δεν ασχολούμαι ποτέ
- ΟΠ.7. Χ.Χ. 49. Α.: Πολιτικά δεν άλλαξα, δεν ασχολούμαι ποτέ
- ΟΠ.8. Φ.Τ. 35. Α.: Όχι βέβαια δεν άλλαξαν τα πολιτικά μου πιστεύω.

Σε αυτό το ερώτημα η γενική εντύπωση που απορρέει από τις απαντήσεις τους, είναι ότι η κρίση δεν επηρέασε τις πολιτικές τους απόψεις, και ότι η αποστασιοποίηση από την πολιτική είναι το ουσιαστικό συμπέρασμα που απορρέει από τις απαντήσεις των υποκειμένων της έρευνας.

4.3. Στο τρίτο ερώτημα «Πώς επηρέασαν οι όποιες πολιτικές αλλαγές στη διάρκεια της οικονομικής κρίσης, τις σχέσεις σας μέσα στο κλαμπ» δόθηκαν οι εξής απαντήσεις:

- ΟΠ.1, Β.Λ., 44, Α.: Μέσα στο κλαμπ ακούστηκαν διάφορες φωνές που γρήγορα όμως βγήκαν από το κάδρο.
- ΟΠ.2, Γ.Φ., 41, Α.: Στο κλαμπ πήγε να μπει η πολιτική κουβέντα αλλά στη συνέχεια σταμάτησε. Υπήρχε αντίδραση αλλά στην πορεία καταλάβαμε ότι όλα είναι ψεύτικα.
- ΟΠ.3. Κ.Μ. 41. Α.: Στο κλαμπ δεν μιλάμε για αυτά. Στις κερκίδες πλέον βλέπεις αντιφασιστικό κομμάτι ενώ ο Ολυμπιακός έγινε πιο φασιστοειδής. Στο σύνδεσμο δεν έγινε κάποια αλλαγή απόψεων μέσα στην κρίση απεναντίας σε άλλους συνδέσμους άλλαξαν τα πράγματα.
- ΟΠ.4. Α.Π. 30. Α.: Κάποιοι κινήθηκαν προς την άκρα αριστερά αλλά πλέον ουδέτερα τα πράγματα. Προσπαθήσαμε να μείνουμε ουδέτεροι
- ΟΠ.5. Γ.Κ. 44. Α.: Ούτε και στο κλαμπ διακρίναμε τίποτα, αν και γίνανε από κάποιους προσπάθειες για ένα έντονο πολιτικοποιημένο λόγο. Όμως πάνω από όλα είναι ο Παναθηναϊκός.
- ΟΠ.6. Λ.Π. 36, Α.: Κάποια κλαμπ επηρεάστηκαν λίγο λόγω των πολιτικών εξελίξεων το δικό μας όχι.
- ΟΠ.7. Χ.Χ. 49. Α.: Αντιπαλότητες μέσα στο κλαμπ δεν υπήρξαν, δεν το αφήσαμε, απαγορεύεται.
- ΟΠ.8. Φ.Τ. 35. Α.: Όχι δεν αφήσαμε να μουν οι αντιπαλότητες μέσα στο κλαμπ.

Και σε αυτό το ερώτημα οι απαντήσεις των οπαδών συγκλίνουν στη άποψη ότι η ομαλή λειτουργία του συνδέσμου, είναι από όλα και πρώτη προτεραιότητα για τα μέλη, με αποτέλεσμα κάθε τι που μπορεί να διχάσει, να απομονώνεται και να αποβάλλεται.

Ειδικότερα οι απαντήσεις των συμμετεχόντων παρότι είχαν κάποιες διαφοροποιήσεις έτειναν στο ότι πράγματι υπήρχε μια κάποια πολιτική μετατόπιση των μελών χωρίς όμως να επηρεάσει την λειτουργία του σύνδεσμού.

Για παράδειγμα ο ΟΠ.3 θεώρησε μεγάλη αυτή τη μετατόπιση αλλά χωρίς επίπτωση στην λειτουργία του κλαμπ. Από την άλλη μεριά ΟΠ.1 αναφέρθηκε εμφαντικά στο ρόλο της Χρυσής Αυγής επισημαίνοντας ότι υπήρχαν επιπτώσεις και μέσα στο χώρο του κλαμπ. Ο ΟΠ.2 κινήθηκε στο ίδιο πλαίσιο με αυτό του ΟΠ.1 τονίζοντας επιπλέον δύο στοιχεία. Το πρώτο ότι η επίδραση στην λειτουργία του κλαμπ ήταν παροδική και ότι η πολιτική ριζοσπαστικοποίηση χειραγωγήθηκε από τον προαιώνιο αντίπαλο (Μαρινάκης). Ο ΟΠ. 4 από την πλευρά του θα αναφερθεί στην άνοδο της άκρας αριστεράς, ως πολιτική παρουσία στο πολιτικό στίβο, χωρίς όμως και αυτή η παρουσία να αποτελέσει αφορμή για πολιτικές αντιπαραθέσεις στα εσωτερικά του συνδέσμου. Ο ΟΠ. 5 όπως και ο ΟΠ. 3 παρατήρησε και αυτός με την σειρά του μια μετατόπιση προς την άκρα δεξιά, την οποία όμως θεώρησε ότι είναι αποτέλεσμα της αγανάκτησης που ένιωσε ο Έλληνας από την κακοδιαχείριση των κομμάτων του παρελθόντος. Όπως θα επισημάνει, αυτό δεν ήταν η αφορμή για προστριβές και αντιπαραθέσεις μέσα στο κλαμπ. Η τοποθέτηση του ΟΠ.6 θέτει το θέμα των μεταναστών που κατοικούν στη περιοχή, ως αντίβαρο στην άνοδο της άκρας δεξιάς, και ως μη πολιτικοποιημένο άτομο δεν διέκρινε κάποια αλλαγή στους κόλπους του συνδέσμου, όσον αφορά πάντα τις σχέσεις μεταξύ των μελών. Στο ίδιο μήκος κύματος κινήθηκε και ο ΟΠ.7 ο οποίος αφού ταυτίστηκε απόλυτα με τις απόψεις του ΟΠ.6 πρόσθεσε την αυστηρότητα με την οποία αντιμετώπισαν τα μέλη του συνδέσμου την ακραία ριζοσπαστικοποίηση. Τέλος ο ΟΠ.8 θα σταθεί επίσης στην ανεπηρέαστη στάση που διατηρήθηκε στους κόλπους του συνδέσμου, αφήνοντας υπαινιγμούς για τις κινήσεις του προέδρου του αιωνίου αντιπάλου

Από τις παραπάνω απαντήσεις των συμμετεχόντων στην έρευνα αλλά και τις διευκρινήσεις που έδωσαν το συμπέρασμα που εξάγεται είναι ότι υπήρχε ριζοσπαστικοποίηση στην αρχή της κρίσης αλλά αυτή στην συνέχεια ατόνησε. Πως ερμηνεύεται όμως αυτό το συμπέρασμα; Αυτό αποτελεί ζητούμενο της επομένης ενότητας.

5. Συζήτηση και Συμπεράσματα

Στην παρούσα έρευνα διερευνήθηκαν οι πολιτικές πεποιθήσεις των μελών του κλαμπ Θύρα 13 του Παναθηναϊκού και οι αλλαγές σε αυτές εξαιτίας της οικονομικής κρίσης. Καταρχάς θα πρέπει να τονισθεί ότι το κλαμπ της θύρας 13 στα Πατήσια είναι ένας σύνδεσμος, που στεγάζεται σε μια υποβαθμισμένη περιοχή, την οποία η οικονομική κρίση έχει επηρεάσει σε μεγάλο βαθμό. Στην συγκεκριμένη περιοχή παρατηρήθηκε, εξαιτίας της κρίσης, ριζοσπαστικοποίηση προς τα δεξιά στις εκλογές από το 2010 έως το 2015³⁸. Θα μπορούσε λοιπόν βάσιμα να αναμένει

38 Αποτελέσματα Αυτοδιοικητικών Εκλογών 2014 Δήμου Αθηναίων. Στο http://ekloges-prev.singularlogic.eu/may2014/dn/public/index.html#%22page%22:%22level%22,%22params%22:%22level%22:%22dhm_d%22,%22id%22:%229186%22%22%22 (προσπελάστηκε στις 20/01/2020)

κάποιος αντίστοιχη ριζοσπαστικοποίηση και για τα μέλη του κλαμπ. Οι απαντήσεις των συμμετεχόντων αναφέρονται έμμεσα στην ριζοσπαστικοποίηση προς τα δεξιά με τρόπο δηλαδή που δεν αφορούσε τόσο το κλαμπ αλλά κάποιους άλλους. Πιθανώς επειδή την εποχή μου έγινε η έρευνα, δηλαδή μεταξύ Δεκεμβρίου 2019 και Ιανουαρίου του 2020, η ακροδεξιά είχε απαξιωθεί στα μάτια της ελληνικής κοινωνίας λόγω της δολοφονίας του Παύλου Φύσσα και της φυλάκισης των ηγετών της οι απαντήσεις των συμμετεχόντων ήταν αυτές που δόθηκαν.

Αξιοσημείωτη όμως είναι η επισήμανση όλων των συμμετεχόντων ότι ανεξαρτήτως της ριζοσπαστικοποίησης τους στα πρώτα χρόνια της κρίσης και προς τα δύο άκρα του πολιτικού φάσματος δεν επηρέασε την λειτουργία του κλαμπ. Το εύρημα αυτό συνδέεται με τα δεδομένα της διεθνούς βιβλιογραφίας που έχει δείξει ότι οι ποδοσφαιρικές κερκίδες αποτελούν ένα ξεκάθαρο παράδειγμα για το πώς άνθρωποι εκ διαμέτρου αντίθετης πολιτικής τοποθέτησης μπορούν ή δεν μπορούν να συνυπάρχουν στον ίδιο χώρο. Στην περίπτωση μας «μπορούν». Κάποιες φορές στο ίδιο χώρο «πέταλο ή κερκίδα» συνυπάρχουν χωρίς προβλήματα οργανωμένοι πυρήνες εθνικιστών μαζί με αντιεξουσιαστές. Κάποιες άλλες φορές βρίσκονται χωρισμένοι σε διαφορετικά τμήματα της κερκίδας. Πάντα όμως βρίσκονται κάτω από την ίδια σημαία. Αυτή του συλλόγου τους³⁹. Αυτό άλλωστε σχετίζεται με μια ιδιότυπη συντροφικότητα που αναπτύσσεται στο χώρο των οργανωμένων οπαδών. Από ένα εισιτήριο, μέχρι το φαγητό και το αλκοόλ πριν το ματς, οι οπαδοί μοιράζονται συχνά τα χρήματα που έχουν ώστε «κανένας αδερφός να μη μείνει στην απ' έξω». Οι Φαντασιακές Κοινότητες των οπαδών δεν στηρίζονται στην οικονομία, δεν αποτελούν προϊόν αστικών ζυμώσεων, ούτε απαραίτητα εξαρτώνται από συγκεκριμένους δεσμούς αίματος. Αποτελούν μάλλον τη σύζευξη ενός «μύθου» περί μοναδικότητας του συλλόγου και των συμβόλων του και της πραγματικότητας όπως βιώνεται σε εκδρομές, «σκηνικά», γηπεδικές χορογραφίες και συνθήματα⁴⁰.

Η έρευνα επίσης έδειξε ότι τελικά ο οπαδικός κόσμος του συγκεκριμένου κλαμπ αποδοκίμασε το πολιτικό σύστημα, αποριζοσπαστικοποιήθηκε και δεν διχάστηκε. Ειδικότερα, οι οπαδοί αν και αμφιταλαντεύθηκαν, προσπάθησαν να απομονώσουν τις πολιτικές συζητήσεις στους κόλπους του συνδέσμου, υπό τον φόβο διάσπασης και αρνητικών εξελίξεων. Αυτό είναι ένα ιδιαίτερα σημαντικό εύρημα γιατί αντιβαίνει στα ευρήματα του Τζούκα για το ίδιο θέμα. Το ζήτημα λοιπόν απαιτεί περαιτέρω διερεύνηση. Επίσης απαιτεί περαιτέρω διερεύνηση, εάν οι συγκεκριμένοι οπαδοί νιώθουν ότι ανήκουν σε ανώτερη κοινωνική τάξη, χαρακτηρισμός που αποδίδεται γενικά στους υποστηρικτές της ομάδας του Παναθηναϊκού, σε συνάρτηση με το δεδομένο ότι η περιοχή των Πατησίων άκμαζε μερικές δεκαετίες πριν και αποτελούσε πόλο έλξης των αστών. Μια επιβεβαίωση της παραπάνω εικασίας θα μπορούσε να ερμηνεύσει την αποριζοσπαστικοποίησή τους.

39 Ελευθεράτος, Δ (2010), *Εξουσία, τι μπάλα παίζεις*, Αθήνα: Τόπος.

40 Barthes, R, (1957), *Mythologies*, CA: de Seuil.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Ελευθεράτος, Δ (2010), Εξουσία, τι μπάλα παίζεις;, Αθήνα: Τόπος.
- Ζαϊμάκης, Γ. (2015), Να 'σαι περήφανος που είσαι Κρητικός: Τοπικότητα, ταυτότητα και πολιτισμική μεταβολή στις κοινότητες των οργανωμένων οπαδών του ΟΦΗ. Στο Γ. Ζαϊμάκης & Ε. Φουρναράκη (Επιμ.), Κοινωνία και αθλητισμός στην Ελλάδα. Κοινωνιολογικές και ιστορικές προσεγγίσεις, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σσ. 251-292.
- Ζαϊμάκης, Γ. (2015), Να 'σαι περήφανος που είσαι Κρητικός: Τοπικότητα, ταυτότητα και πολιτισμική μεταβολή στις κοινότητες των οργανωμένων οπαδών του ΟΦΗ. Στο Γ. Ζαϊμάκης & Ε. Φουρναράκη (Επιμ.). Κοινωνία και αθλητισμός στην Ελλάδα. Κοινωνιολογικές και ιστορικές προσεγγίσεις, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Ζαϊμάκης, Γ. (2017), Συλλογική ταυτότητα, νεολαία και οπαδισμός: Η ανάδυση των «Θυρών» οργανωμένων οπαδών στην Ελλάδα την περίοδο της μεταπολίτευσης. Ηράκλειο: Δημοσίευτο κείμενο.
- Ζαϊμάκης, Γ. (2018), Νεολαία, συλλογική μνήμη και οπαδισμός στην Ελλάδα την περίοδο της Μεταπολίτευσης. Στο Κ. Κατσάπης (Επιμ.) Οι Απείθαρχοι: Κείμενα για την Ιστορία της Νεανικής Αναίδειας τη μεταπολεμική περίοδο, Αθήνα: Οκτώ, σσ. 39-72.
- Ίσαρη, Φ & Πούρκος Μ. (2015), Ποιοτική μεθοδολογία έρευνας: Εφαρμογές στην Ψυχολογία και στην εκπαίδευση. Αθήνα: Κάλλιπος
- Ιωσηφίδης, Θ. (2003), Ανάλυση ποιοτικών δεδομένων στις κοινωνικές επιστήμες. Αθήνα: Κριτική.
- Σωτηρόπουλος, Δ. (2017), Η ελληνική κοινωνία πολιτών και η οικονομική κρίση. Αθήνα: Ποταμός
- Τζούκας, Β. (2013), Λόγος περί πολιτικής στον «λόγο» των οργανωμένων οπαδών ποδοσφαίρου. Η περίπτωση του Παναθηναϊκού. Στο Γ. Ζαϊμάκης & Ν. Κοταρίδης (επιμ). Ποδόσφαιρο και κοινότητες οπαδών. Αντιπαλότητες και πολιτικές της ταυτότητας, Αθήνα: Πλέθρον, σσ. 273-290.

Ξενόγλωσση

- Andrews, L. D. & Stephen, W. (2007), East Plays West: Sport and the Cold War. London: Routledge.
- Arnaud, P. (1998), Sport and International Politics: The Impact of Fascism and Communism on Sport. New York: Routledge.
- Barthes, R, (1957), Mythologies, CA: de Seuil.
- Brown, S, (2007), Football Fans around the World: From Supporters to Fanatics. Oxford: Routledge.

- Butterworth, M. L. (2007), The Politics of the Pitch: Claiming and Contesting Democracy Through the Iraqi National Soccer Team. *Communication and Critical/Cultural Studies*, vol. 4 issue 2, pp. 184-203, DOI: 10.1080/14791420701296554
- Djordjević, I. & Pekić, R. (2018), Is there space for the left? Football fans and political positioning in Serbia. *Soccer & Society*, vol. 19 issue 3, pp. 355-372, DOI: 10.1080/14660970.2017.1333678
- Doidge, M. (2013), The birthplace of Italian communism?: political identity and action amongst Livorno fans. *Soccer & Society*, vol. 14 issue 2, pp. 246-261, DOI: 10.1080/14660970.2013.776471;
- Gilbert, A. (2018), Trivjere, jedanacija, država Tuzla Football fans, political protest and the right to the city in postsocialist Bosnia–Herzegovina. *Soccer & Society*, vol. 19 issue 3, pp. 373-399, DOI: 10.1080/14660970.2017.1335487
- Guschwan, M. (2007), Riot in the curve: Soccer Fans in Twenty-first century Italy. In S. Brown. (ed), *Football Fans around the World: From Supporters to Fanatics*. Oxford: Routledge. pp. 88-104.
- Haggrave, R. (2007), Football Fans and Football History: A Review Essay. In S. Brown. (ed), *Football Fans around the World: From Supporters to Fanatics*. Oxford: Routledge. pp. 78-87.
- Kennedy, D. & Kennedy, P. (2013), Introduction: reflections on the context of ‘Left Wing’ fan cultures, *Soccer & Society*, vol. 14 issue 2, pp. 117-131, DOI: 10.1080/14660970.2013.776463
- Kuhn, G. (2011), *Soccer versus the State*. Oakland, CA: PM Press
- MacFarland, A. (2007), Building a mass activity: Fandom class and business in early Spanish Football. In S. Brown. (ed), *Football Fans around the World: From Supporters to Fanatics*. Oxford: Routledge. pp. 43-58.
- McDougall, W. (2013), Kicking from the Left: The Friendship of Celtic and FC St. Pauli Supporters. *Soccer & Society* vol. 14 issue 2, pp. 230–45
- Papadopoulos, T. & Roumpakis, A. (2009), Familistic Welfare Capitalism in Crisis: The Case of Greece, ERI working paper series, WP-09-14.
- Podaliri, C., and C. Balestri (1998), The Ultras, racism and football culture in Italy. In A. Brown (ed.), *Fanatics! Power, identity and fandom in football*, London and New York: Routledge, pp. 88-100.
- Spaaij, R. & Viñas, C. (2013), Political ideology and activism in football fan culture in Spain: a view from the far left, *Soccer & Society*, vol. 14 issue 2, pp. 183-200, DOI: 10.1080/14660970.2013.776467
- Spyros, T. A. & Balabanidis, Y. Football, Politics and Crisis in Greece 2. **Στο:** <http://www.open.ac.uk/arts/research/finance-crisis-protest/comment-and-debate/football-politics-and-crisis-greece-2> [προσπελάστηκε στις 20/01/2020].

- Victor D. Cha (2009), A Theory of Sport and Politics. The International Journal of the History of Sport, vol 26, issue 11, pp. 1581-1610, DOI: 10.1080/09523360903132972
- Yoshida, M., Gordon, B., James, J. D., & Heere, B. (2015), Sport Fans and Their Behavior in Fan Communities. In K. Kanosue, K. Kogiso, D. Oshimi, & M. Harads (Eds.), Sports Management and Sports Humanities Tokyo, Japan: Springer, pp. 89–101. doi:10.1007/978-4-431-55324-3_7
- Zaimakis, Y. (2018), Football fan culture and politics in modern Greece: the process of fandom radicalization during the austerity era. In Soccer & Society, vol. 19 issue 2, pp. 252-270, DOI: 10.1080/14660970.2016.1171214.
- Αποτελέσματα Αυτοδιοικητικών Εκλογών 2014 Δήμου Αθηναίων. Στο http://ekloges-prev.singularlogic.eu/may2014/dn/public/index.html#%7B%22page%22:%22level%22,%22params%22:%7B%22level%22:%22dhm_d%22,%22id%22:%229186%22%7D (προσπελάστηκε στις 20/01/2020)

Βιογραφικά στοιχεία συγγραφέων

Λιάπης Μάρκος, Καθηγητής Φυσικής Αγωγής, Κάτοχος Μεταπτυχιακού τίτλου Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο
Ιωάννης Γκιόσος, Αναπληρωτής Καθηγητής ΣΕΦΑΑ ΕΚΠΑ

Διεθνής Ηλεκτρονική Περιοδική Έκδοση
Θεωρία και Έρευνα στις Επιστήμες της Αγωγής
Πάτρα, Σεπτέμβριος 2021 / Τεύχος 72 - ISSN: 2407-9669
Εκδότης: Παντελής Γεωργογιάννης
<http://periodiko.inpatra.gr>